

Lydia P. C.

Pannonia Books
2 Spadina Road
Toronto 4, Canada

ÉLŐ KÖNYVEK
*
MAGYAR KLASSZIKUSOK

AZ ELŐSZÓT ÍRTA
GRÓF KLEBELSBERG KUNO

ÉLŐ KÖNYVEK
★
MAGYAR KLASSZIKUSOK
XXXIII. KÖTET

A BEVEZETÉSEKET IRTÁK

Ambrus Zoltán	Kapi Béla	Radó Antal
Baltazar Dezső	Kékyl Lajos	Rákosi Jenő
Berzeviczy Albert	Kozma Andor	Ravasz László
Császár Elemér	Lányi József	Sajó Sándor
Dézi Lajos	Négyesy László	Szász Károly
Galamb Sándor	Pekár Gyula	Tordai Ányos
Hevesi Sándor	Pintér Jenő	Vargha Gyula
	Voinovich Géza	

A KISFALUDY-TÁRSASÁG
MEGBIZÁSÁBÓL KIADJA
A FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPESTEN

GYULAI PÁL
MUNKÁI

HARMADIK KÖTET
IRODALMI TANULMÁNYOK

A KISFALUDY-TÁRSASÁG
MEGBIZÁSÁBÓL KIADJA
A FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPESTEN

PH
3132
K5
köt. 33

Nyomatott finom famentes pehelykönnyű
papiroson a Franklin-Társulat betűivel.

1090161

KRITIKAI TANULMÁNYOK
ÉS BÍRÁLATOK

PETŐFI SÁNDOR ÉS LYRAI KÖLTÉSZEZETÜNK.

Az a fiatal költő, ki első felléptével egyszerre a közönség kegyence lőn s hat rövid év alatt irodalmunkban eddig hallatlan hatást idézett elő, nincs többé a magyar írók sorában. Minden adatot összevetve, biztosan állíthatni, hogy ő már az irodalomtörténet személye, a magyar irodalomtörténeté, mely tulajdonképpen még nincs megírva.

Másutt kevésbé jeles költő is, mint aminő Petőfi volt, nagy figyelem tárgya. A legapróbb részletekig terjedő életrajza készül még s műveinek széptani méltatása gyakran felmerül az irodalmi kérdések közt. S míg a közönség előtt mint jellem és költő egyaránt illő világításban áll, addig a történetíró nemcsak kész adatokat talál róla, hanem többé-kevésbé kifejlett nézeteket is.

Ime az ok, mi arra kész, hogy közétegyem töredékes jegyzeteimet, melyeket Petőfi életéről, műveiről s lyrai költészetünkben még folytonosan tartó hatásáról összeírtam.

Hiányos kísérlet ez, oly mű, mely több okból sem kimerítő életrajz, sem valóságos széptani elmélet nem akar lenni s nem is lehet. Akár eszmék, akár külalak tekintetében nincsenek nagy igényei, azonban a közönség úgy hiszem, érdeklél fogja olvasni egyik nagy költője regényes élettörténetének legnevezetesebb korszakát; a történetíró néhány oly adat birtokába jut, melyek könnyen feledékenységbe mehetnek s talán eszmecserére nyujtok alkalmat oly nézeteket pen-

dítve meg, melyeket jelen irodalmi körülményeink közt nem lehet eléggé vitatnunk.

Néhány cikkben életrajzát fogom adni az 1847-ik év végeig. Olykor részletekbe bocsátkozom, mindenütt kísérve jelleme és költészete fejlődését, mennyire hiányos adataim engedik. Szólani fogok műveiről és az irodalmi viszonyokról, melyek közt föllépett és hatott. Végül azon körjeleket érintem, melyek mint az általa alapított iskola torzításai mutatkoznak lyrai költészetünkön.

Sokan talán mondani fogják, hogy eszményi személyt alakítottam belőle: mások, hogy igazságtalan szigorral ítéltém róla. Vádak, melyeket csak a legszárazabb biographus kerülhet el s melyek ellen tudni fogom magamat védeni. Legyen szabad még annyit bevallanom, hogy semminemű rokon- vagy ellenszenv nem vezetett s igyekeztem elfogulatlan szempontra emelkedni, amennyiben lehet, sőt kell, oly kort illetőleg, melyben még úgy szólva benne élünk.

De legyenek bár ítéleteim, széptani nézeteim hibásak, adataimnak értéke van, mert azokat gondos utánjárással szedtem össze, ítélettel válogattam meg s mindegyiket hiteles forrásig tudom visszavinni.

I.

Petőfi Sándor Kiskőrösön 1823 január 1-én született. Atyja mészáros volt, ki, úgy látszik, Magyarország felső vidékéről költözött az alföldi síkra s mindvégig megtartá *Petrovics* családnevét. A jámbor férfiú, noha többenemű szerencsétlenségek következtében nagyon elszegényült, mindent megtőn, hogy fiának némi nevelést adhasson. Előbb az aszódi, majd a szentlőrinci evang. gymnasiumba küldötte; később Selmecre az ottani evangélikus lyceumba.

A tüzes és makacs ifjonc lelkéből megutálta az iskolai életet. Nyugtalan természete és függetlenségi vágya, mi egész életén átvonul, korán a nagy világba sodorta. Selmecről Pestre szökött. Tetszett neki a fővárosi élet s üzte az első ifjuság könnyelmű ka-

landjait. Legboldogabb estvéje volt, ha a színházba bezökhetett. A színészet iránt már gyermekébe óta nagy hajlammal viseltetett. Már tanuló korában Selmecen is színészkedett s épen az vonta maga után kiutasítását az iskolából. Részint ez okból, részint mert nagy nyomorban élt s nem mert haza menni, beszegődött a színházhoz.

A színészek ruháit hordta fel esténként és előadás alatt székeket, asztalokat rakott ki a szinpadra. Vidor utcagyerekéletet élt. Bolondja volt a csinyeknek és tréfáknak. Néha rossz cinborák közé is keveredett, a nélkül, hogy megromolják. Épen mint Shakespeare, kiről életírói hasonlót beszélnek.

Mindketten korán tusára szállottak az étellel és önmagokkal s diadallal emelkedtek ki belőle. Fenéig kiüríték a szenvedélyek poharát s mély pillantást vethettek az emberi szívbe. Rakoncátlanságban tört ki bennök a genius első mozzanata, lábbal tapodták a hétköznapi erkölcsök- és kötelességeket, mert óriási tettejük még nem találta meg körét és sejtelmök nagy és új pálya körül borongott.

Shakespeare a világ első drámaköltője lön ; Petőfi a legnagyobb magyar lyrai költő. Ifjusági élményeik nélkül talán egyik sem válik azzá, mert legnagyobb költői tanulmánynak mindig az élet marad, szenvedés, tévely és csalódások árán.

Szerencsés, ki győzelmesen állva meg fölöttök, a költői lelkesedés számára zsákmányolhatja ki.

Petőfi még ekkor nagyon ifjú volt, alig 14 éves, Csak küszöbén állott élete viharos korszakának. Atyja, ki meghallá, hol barangol, Pestre jött s erővel vitte haza, s mivel útközben többször vissza akart szökni, szigorúan bánt vele. Anyja, szeretete egész szenvedélyességével ölelte körül. Innen költeményeiben iránta a leggyöngédebb fiui szeretet, mit valaha költő énekelt. Semmi negédlés (affectatio), költői szeszély, mibe Petőfi néha belé esik. Igaz mély gyermeketeg érzés. Minden gondolatnak egy-egy jelenet felel meg, mi az életben megtörtént.

Atyját rendszeren humoros alakként tünteti föl,

ki nem sokat ad arra, hogy fia költő, haragszik reá csinyeiért s csak nagy későre békül ki vele. A háttérben mindig ott áll anyja szelid arca, kinek csak könnyei és csókjai vannak számára.

Mindvégig szerette szülőit s míg költeményeiben örökíti, kedvezőbb körülményei közt ápolja és segéllyel fordul hozzájuk. Atyjára később büszke is lesz és egyik szép költeményét írja róla. Atyja és anyja nemsokára egymásután haltak meg 1849-ben. Egy szép elégiában siratja meg őket — kevéssel saját halála előtt.

Petőfi keveset időzött az atyai háznál, atyja minden áron embert akart belőle alkotni, lelkészt, ügyvédet, mérnököt, hivatalbelit. A fiunak egyikhez sem volt kedve, tulajdonképen semmihez sem volt, de azt érezte, hogy lesz belőle valami. Szülői Sopron-megyébe küldék egy rokonukhoz, honnan az iskolai év kezdetével a soproni lyceumba volt belépendő.

Sopronba érkezve, egyenesen a laktanyának tartott s katonának csapott föl (1839). Tudós katonának gúnyolták, mert verseket írt s néha olvasgatott. A tanulók jól ismerték, sokszor bepillantott az iskolába. Ekkor kötött futó ismeretséget, mely később barátsággá erősödött, Pákh Alberttel, ki lyceumi tanuló volt. Ő beszéli róla, mint firkálta be az órállo-más melletti faköpenyegeket versekkel, s midőn egy hideg éjjel az őrhelyen kérde tőle: «Mit csinál?» mily komoly pathosszal felelte: «Verset».

Még selmeci tanuló korában kezdett verset írni. Senki sem tagadta meg tőle, hogy társai közt legjobb verset ír, csak tanítója. Egy alkalommal, midőn versét felolvasta, tanítója kételkedett, mintha ő írta volna. Dühbe jött, új feladatot kért s tanítója szeméi előtt megírta. Oly vonások a gyermek életéből, melyek a költő irodalmi pályáján ismétlődnek. Midőn föllépett, csak egyetlen egy kritikus, ki maga igen rossz verseket írt, nem hitte, hogy jó költő s ki volt a vélemények irányában mindvégig makacsabb, szenvedélyesebb, mint Petőfi.

A katonaságra csakhamar reá unt. Könnyelműség-

és politikai rajongásból lón katona. Irtózott az iskolai élettől, családi körülményei is nyomták s azt hivé, hogy ezrede Tyrolban fog állomásozni, honnan könnyen átszökhetik Svájcba. Az akkori ingerült politikai viszonyok mélyen hatottak a korán érett gyermek kedélyére. Az iskolából, hol inkább csak a régi classicusokat tanulta, a római és görög respublikák álmait hozta az életbe. Már mint gyermek politikai ábrándokkal tépelődött s mint ifjú légvárakat alkotva Svájcba vágyott.

Csalódott reményében. Ezrede Horvátországba rendeltetett. Majdnem két évig katonáskodott. Független és makacs szelleme kevésbé tűrhette a katonai fegyelmet, mint az iskolait. Ballépését megbánva gondolt jövődjére, sokat szenvedett s beteg lón. Az ezred orvosa elbocsáttatását eszközlé. Ekkor (1841) Pápára ment az ottani tanodában tanulmányait folytatandó. Itt ismerkedett meg Jókaival s barátja lón. Ez erős baráti viszony, később, 1848-ban, Petőfi szenvedélyessége miatt felbomlott. Ő hű, áldozó barát volt, de barátjain uralkodni szeretett. Heves véralkata és rögeszméi sokszor sodorták összeütközésekre. Nem gyűlölte, kit megsértett, de sokkal büszkébb volt, mintsem megbánja, mi talán szívének is fájt.

Pápán egy darabig meglehetősen szorgalommal tanult, de legtöbb idejét az iskolai képzőtársulat vette igénybe. Ez tanuló ifjak egyesülete volt, kik a magyar irodalomban akarták kiképezni magokat, dolgozatokat olvastak föl s egymást bírálták. Divat volt ez akkortájt, kivált a protestáns tanodákban, s nem egy később híres író került ki soraikból. Petőfi egy költeményeért két arany jutalmat nyert, de művei nem tettek valami feltűnő hatást. Sokáig küzdött a formával, s azon költők, kiket mintául vett, nem voltak olyanok, hogy segéljék eredetisége fejlődését. Még nem volt eléggé bátor, még nem sejté erejét.

Nem is annyira a költészet-, mint a színészetben csüngött szenvedéllyel. Orlay-Petrics és Jókai voltak itt legjobb barátai. Mind a három barát művészi

pályára készült. Jókai festész akart lenni, Orlay költő, Petőfi színész. Az élet kicserélteté velök a pályákat: Orlay festő lón, Jókai költő, csak Petőfi nem akart lemondani választott pályájáról. Oda hagyta az iskolát s tagja lett egy vidéki szintársulatnak. «Színész barátjához» írt költői levelében humoros kedéllyel írja le, mint avatták Thália papjává.

Kóborolt a hazában s legtöbbet Kecskeméten tanyázott. Iskola élete végi, és színészi pályája elsőbb napjaiban írta azon költeményeit, melyekkel először föllépett. 1842-ben az «Athanaeum»-ban három költemény jelent meg tőle. Némi figyelmet ébresztettek, de senki sem sejté, hogy hatalmas szellem közeledik. E korszakban írt költeményeinek néhányja, melyeket összes gyűjteményében nem vőn föl, a pápai ifjuság által kiadott zsebkönyvben olvashatók.

Rossz színész volt s nagy nyomorban élt. 1843-ban Pestre jött s néhány költeményt vitt el Bajzához; s magát meg sem nevezve, úgy adta át, mintha általa Petőfi küldötte volna, kit ő nem ismer. Mindenki azt hitte, hogy a Petőfi név álnév s kíváncsiak voltak rá: ki rejtezik alatta. Vörösmarty és Bajza jeles költőt jósoltak belőle.

Ő mind erről mit sem tudva, Pozsonyba ment színészi pályáját folytatandó. Neve ismertebb lesz, de nem mint színészé, hanem költőé. Az 1843-iki Athanaeum, Regélő, Életképek, Szivárvány már számos költeményeket közölnek tőle.

Csodálatos! eleinte népdalait, melyekben már föllépése kezdetén leggeniálisabb volt, csak Pönögei Kiss Pál álnév alatt merte közleni. Akkortájt még nem igen becsülték a népies hangot, a naív felfogást, egyszerű, de erős compositiót. A retorika volt fő a költészetben. Legtöbb költeményeink keveset különböztek a «Pesti Hirlap» vezércikkeitől. Költőink közül többen írtak ugyan népdalt, de érzett rajtok a tudós szag, az úri leereszkedés, a mesterkéeltség, vagy ha jelesbjeink valamelyikének sikerült is, a magyar nép még nem találta meg költőjét, ki egészen az övé legyen. A népnemzeti elem még nem jelent

meg teljes tisztaságában, erejében. A jelenségek oda mutattak, hogy közeledik.

Az újabb kritikus már egy-egy eltévedt szót hallatott ügyében. Erdélyi elméletileg és gyakorlatilag határozottan melléje nyilatkozott s megkezdé széptani kutatásait a népköltészet körül. A Kisfaludy-Társaság jutalomkérdésül tűzte ki: mi a költészetben a népies? A magyar népszinmű csirájában volt. Szinmű-és novellaköltők a magyar élet külsőségein kapkodtak. A közönség kedélye is el volt készülve reá. A közszellem 1841-től fogva, bár lassan, de határozottan a demokrat eszmék felé kezdett hajlani. Még a ruhadivatton is mutatkozott. Mikép a politikában készült az átalakulás, úgy az irodalomban is. Egyik a másikra hatott és készíté elő. Nem volt már messze a forduló-pont. A jelen meghasonlott a multtal. Ím, költője föllépett s álnév alatt közlött népdalai idéztek elő legnagyobb hatást.

Petőfinek a pozsonyi szintársulatnál sem ment jól dolga, noha ez legnagyobb volt mindazok közt, hol eddig működött s Pozsonyban épen országgyűlés lévén, meglehetősen pártfoglalásban részesült. Ő itt is szegénységben élt s majd színész, majd írnok volt, ki országgyűlési tudósítások által kereste kenyerét, majd pedig az iskolák termeibe is benézett.

Egy szép alkonyban a Dunaparton őgyelgett, me-rengve, bámulva a cifra népet s gondolkozva, hogy holnap mit eszik. Épen akkor érkezett meg a gőzös Pestről. Országgyűlési tagok és jurátusok szállottak ki belőle, s köztök Lisznyai Kálmán, kivel történetből még azon órában megismerkedett. Lisznyai erszényét ajánlotta föl s egyszersmind bevezette egykét ott mulató nevezetesb magyar íróhoz, kik mindenkép igyekeztek kiemelni nyomasztó körülményeiből. Egy kis összeget tettek össze segedelmezésére s Nagy Ignácnál, ki a Kisfaludy-Társaság megbizásából a «Külföldi Regénytárt» adta ki, munkát szereztek számára.

Pozsonyt odahagyva Pestre jött, ismeretségét szaporítá s közelebbi viszonyba lépett az irodalom ak-

kori fiatalabb bajnokaival, mint Bérczy, Degré, Kerényi, a két Vahot, Dobsa, Pálffy Alberttel. Majd Gödöllőre egy ismerőséhez vonult s két regényt fordított le: «Robin Hood»-ot Jamestől s a «Körös hölgyet» Bernardtól, igazabban «A negyvenéves hölgyet», mely címet azonban az akkori könyvvizsgálók, nem tudni mi okból, nem engedhettek meg.

Szenvedélyét a színészethez sem a nyomor, sem az annyira csekély siker nem tudták kioltani. Osztozott sok jeles ember szeszélyében, kik más pályához mutatnak kedvet, mint aminőt tehetségeik kijelöltek. Műveiből egy kis pénzt szerezve össze, 1843 nyarán Debrecenbe utazott s újra a színészethez akart szegődni. Fáncsy épen vendégszerepelt ott s pártfogás alá vette. Vele lépett fel Shakespeare «Velencei kalmár»-jában. A leánykérő marokkói herceget játszta, nagy mérséklettel szavalván el hosszú monologját. Kevés színészi tehetség volt benne, nem akarták szerződtetni. A társulattól egy kis elégedetlen csapat külön vált, hozzá szegődött s elindult negyed, ötödmagával Székelyhidra, Diószegre. Boldog volt. Az első szerepeket játszhatta.

Egy-két hónap mulva betegen, rongyosan érkezett vissza Debrecenbe és beszállott Pákh Alberthez, ki akkor jogtanulmányait végezte e helyen. Sopronban kötött ismeretségek itt fejlődött barátsággá. Petőfi a város végén egy szegény öreg asszonynál ütötte föl tanyáját. Barátja állott jól érte és segítette mivel lehetett.

Sokáig betegeskedett és küzdött a nyomorral. Olvasott és írt; ekkor tanulta meg alaposabban a francia nyelvet. Mély meggyőződése volt arról, hogy a magyar irodalomban szerepet fog játszani. Hideg szobájában éhezve, fázva, dicsőségről álmodozott.

S minő ellentéte a sorsnak! Petőfi 1843/44 telén a debreceni színházban, kit a jegyszedő csak kegyelemből bocsát be s minden ember koldusként néz le vagy észre sem vesz; s Petőfi 1847 őszén ugyanott, kit az egész közönség éljennel fogad, mint Magyarország ünnepelt lyrikusát.

Barátja sokszor mosolygott nagyszerű tervein, noha azok valósulását kitelhetőleg segíté. Ő költeményeivel felelt s Frankenburg, az «Életképek» szerkesztője levelével, ki első szólítá föl dolgozótársul, műveit díjazni ígérve. Ezután Pest lón vágyai célpontja. Egy jókora kötet verset írt össze, mit ott eladhatni remélt. Egészsége is helyreállott, csak pénze nem volt a hosszú útra. Barátja oly állapotba helyezé, hogy elindulhatott.

Mellénye alá gombolta költeményeit, egy nagy bottal kezében és szívében jó remények, szép álmokkal gyalog indult a messze útnak.

Későre érkezett Pestre. A Tisza áradozásai miatt a Hortobágyról Tokajnak kellett kerülnie; innen Egernek vette útját, hol Tárkányi Béla s a nevét már lelkesedéssel hangoztató növendékpapoktól igen vendégszeretően fogadtatott. Itt írta híres egri bor-dalát.

Benne minden íz egy költő volt. Iskolában, őrhelyen, szinpadon, úton, útfélen, nyomorban, kényelemben költött. Ez volt gazdagsága szegénységében. Reggel fájdalmait panaszolta, este már pajkos dal lebegett ajkain. Viszontagságteljes élete kifogyhatatlanul újabb meg újabb anyagot szolgáltatott költészetének. Acél kedélye soha sem veszté el ruganyosságát. Minden nyomás dalt pattantott elé. Mintha minden csak azért történnék vele, hogy megénekelje. Mintha minden érzést csak azért érezne át, hogy dalok forrása legyen.

Ő valóban mindenből verset csinált. Gyakran puszta szeszélyét is költészetnek vevé. Azonban leggyöngébb verseiben is érdekes, szellemes, épen mint Heine.

II.

Petőfit Pesten baráti karok fogadták. Vörösmarty indítványára az akkori «Nemzeti Kör», melynek egyik célja volt az irodalom fölsegélése is, megvette költeményeinek kész füzetét s előlegezé a kiadási költségeket.

Nemsokára, 1844 nyarán, szerkesztősegéd lőn a «Pesti Divatlap» mellett. Szerkesztője Vahot Imre nagy örömmel fogadta a már hírre kapott fiatal költőt. Segédsége annyiból állott, hogy verseket írt a lapba s javítnoka lett. Egyébbel foglalkozni restellett. Egészen a költészetre adta magát, de itt aztán roppant munkásságot fejtett ki.

Ekkor kezdődik nagyobbszerű föllépése s kifogyhatlan termékenysége. Minden héten két-három költeményt olvasott tőle a közönség. 1845-ben már költeményeinek második füzetét is kiadhatta. Ezután a «Helység kalapácsa», «János vitéz», «Cypruslombok Etelke sírján», «Szerelem gyöngyei» két rövid év alatt egymásután jelentek meg.

Egy reggel csak arra ébred föl, hogy Magyarország legnépszerűbb költője. Dalait kunyhóban, palotában éneklék. Esténként dalai mellett alszik el, amelyeket az utcákon énekelnek. Minden héten egy újabb üdvözlét vesz költőtársaitól. Az ifjuság és nők kedvence s körüle egy egész fiatal irodalom képződik.

Költészetén kívül sokat tesz népszerűségére egyénisége is. Költeményeiben egész keblét, egész életét tárta föl. Kalandor élete közszájon forgott. Mindenki tudott róla egy mulatságos adomát. Eszménye volt a szilaj magyar ifjuságnak, mely tettszomjtól pezsgett s hazáját nagy és hatalmasnak álmolta. Ő pengette mindezen hírokat, dalait viszhangzá az ország.

Mindez teljes mértékben felkölté önérzetét, becszomját. Magyarország legbüszkébb emberét azon sötét zugszobában kellett keresni, hol egy borzas hajú, barnás halvány, ingerlékeny és különc ifjú lakott, ki verseket írt, korhelykedett, világmegvetést negédlett s teli volt becsszomj-, önbizalom- és mérészséggel.

A népből szakadt ki, sokat hányódott a társaság alsóbb rétegei közt. Ösztöne-, hajlamai- s élményeinél fogva demokrata volt. Idejárult még költői hóbortja, mely szerette a bizarrt, szertelen becsszomja, mely untalan sarkalta, hogy feltünjék. Mindez sok tekintetben különccé tette.

Nemcsak az irodalom-, hanem az élet- és társaságban is szerepet vágyott volna játszani, azonban talán viszonyai és formái közt nem tudván eléggé mozogni, megvetni látszék azt s különcségeivel akart hatni. Meglehet cleinte öntudatlan, de később a negédlés nem hiányzott; aztán sokkal inkább volt szabad költő s természeties kebel, mintsem élvet találjon a legtöbb illetékes körök ürességeiben.

Lelkesült és szeszélyes természete magányt vagy oly társaságot keresett, hol nem korlátoztatik. Barátjai közt mulatott legtöbbet, kik majd mind írók, művészek voltak. Csak egy pár irodalmi körbe, szín- és kávéházba járt el. Régi magyar szabású öltönyt csináltatott magának, magyar nadrágot viselt s térdig érő csizmát s kerek kalapot. Ujjal mutattak reá az utcán. Az elméncek peleskei nótáriusnak gúnyolták.

Csokonait utánozta, de Petőfi volt. Meglehetősen gorombán bánt azokkal, kik hozzá tolakodtak s épen dühbe jött, ha holmi pártfogói modorral közeledtek feléje. A költők közül is gyűlölte Horatiust, mert verseket írt Mæcenashoz s hasonló okból nem igen becsülte Goethét. Széptani nézetei szoros összefüggésben voltak politikai és erkölcsi elveivel, s ő magát igen sokszor nem annyira költőnek, mint a század, az eszmék katonájának hívé, ki valaha nagy napok hőse lesz.

Az arisztokráciát és nemességet soha sem nézte jó szemmel s előjogaik összeomlását senki sem óhajtá jobban a két hazában, mint ő. Épen oly büszke volt nemtelen származására, mint lángesze címére. A hűbéri intézmények romjain egy új világról álmodozott, új elvek hatalmáról s ő, saját életének legalkalmibb költője, a világ minden kincseért sem adta volna lantját a hatalmasok zsoldjába. Ez volt fő büszkesége. Egyetlen hatalmas embert sem énekelt meg, kitől pártfogást remélhetett volna, még a népszerű szónokokat sem, csak barátait, eszméit és kedvesét. A népet választá Mæcenásának, s lantja csakugyan hatalommá kezdett emelkedni.

Kik nem ismerték s némely verseiből itélték meg,

azt hívék, hogy korhely, részeges és pazar, kit szüntelen hitelezői kergetnek. Pedig csak jó cimborá volt, kit a bor inkább csak lelkesít, mint részeggé tesz. Volt ugyan néha idő, midőn kitörő kedve és bizarr szeszélyei nem ismertek korlátokat s végletekre ragadták, de ezek csak kivételes percek voltak.

Az 1844-iki tél volt az ő legvígabb korszaka, midőn majd minden estét vidám cimborák közt töltött. De ez estélyek nem voltak orgiák. Néhány fiatal író és művész gyűlt össze valamely vendéglőben vagy magánháznál, hogy kifújják magokat, mulassanak s bor mellett tréfa és dal közt virradjanak meg. E korszakban írta legtöbb bordalát. Később visszavonultabb életet élt s mindig inkább csak a társaságért kereste a mulatságot.

Pénzével tudott gazdálkodni s a kölcsön visszafizetésében a pedánságig pontos volt. Egy pár könyvét adta el, hogy visszafizethessen néhány forintot, ha a kölcsönadó épen nem sürgette is. Természetes: oly önbecsérző és független jellem, mint ő volt, irtózott bárki irányában függő alanti helyzetbe jutni.

Gyermekies tréfái mellett alapjában igen komoly ember volt, sőt néha komor és világfájdalmas, melyből egészséges természeténél fogva hamar kigyógyult. Délelőttijeit rendszeren szobájába zárkózva tölté s dolgozott. Akár volt kedve, akár nem, írt: élni kellett költeményeiből. S azon könnyű versek nem épen olyan fáradság nélkül pattantak ki fejéből, mint a nyomán induló lángészcsapat hiszi.

Igaz, ő nem faragta verseit, sohasem javított rajtok, de küzdött, vívott benne az eszme s nem egyszer feküdt le szülési kinok közt s álmodta meg reggelre költeményét. Különben gyorsan dolgozott. «János vitéz»-ét harminc nap alatt írta. Eleinte csak egy pár szakaszból álló népies beszélyt akart belőle készíteni s lassan-lassan egy nagy népmese kerekedett ki belőle.

A «Cypruslombok Etelke sírján» néhány nap alatt készült el. E mű oly fájdalom szüleménye volt, melyet úgyszólván önmagára erőltetett. Etelka nem

költött személy, Petőfi második kedvese vala. Első kedvese Zsuzsika név alatt jó elő költeményeiben; egy falujabeli leány, ugyanaz, kire a Kerényihez írt levelében céloz, midőn a szülői háztól 1844-ben megvált.

Etelkébe mondhatni akkor szeretett belé, midőn épen meghalt. Alig találkozott vele párszor s nem szövődött köztök semmi komolyabb viszony.

S minő regényes esemény adta elő magát a temetésnél, hogy még inkább felköltse a bánatos szerető szenvedélyét. A leány, koporsójában oly pirosan, életfrissen s egészségesen nézett ki, hogy a rokonok kételkedtek halálán. Már megjelent a pap, a gyász-kocsi s Petőfi is barátjaival. A rokonok másnapra halaszták a temetést, remélvén, hogy a kedves halott még életre ébred. Kétség és remény közt virrasztott át Petőfi egy izgalmas éjt, hogy másnap csalódásra ébredjen. A halottat sem a rokonok fájdalma, sem a költő elegiái nem adhatták többé vissza az életnek. Nem vala tetszhalott — eltemették.

Lenau megvallotta magáról, hogy bármely fájdalmat elvisel, csak vers kerüljön ki belőle: Petőfi kereste azt, hogy énekelhessen. S valóban a képzelt fájdalom valósággá vált s ő anyyira átengedte magát a bűnnek, hogy barátai aggódni kezdtek. Napról-napra fogyott és sötét kedély vőn erőt rajta. Kérülte az embereket, kijárt a váci-út mellett temetőbe, órákat bolyonga ott, néha az éjszakát is a sirok közt tölté.

Egy barátja, ki épen nem szokta kimélni gyöngeit, egy napon, midőn épen a temetőig kísérné, kérdé tőle: ugyan miért epezted magad anyyira, hisz alig ismerted azt a leányt? Petőfi felbőszült és sokáig nem szólt barátjához. Ó rendesen mily hamar megharagudott, épen oly hamar kibékült, ha a sértés nem nagy dolgok körül forgott, s ezt mindig úgy tevé, hogy maga sem tudta mikép teszi.

Lassan-lassan kigyógyult fájdalmából s újból szerelmes lőn. A «Szerelem gyöngyei»-t írta egy meglehetősen állású hölgyhöz, kivel hasonlóképen volt mélyebb viszonya. Még nem szeretett igazán. Mindez

túláradozása volt egy szenvedélyes szívnek, kit az érzéki kéjek némiképp blazirozottá tettek, de mély érzéseit hűn megőrzé s forrongó természete egész hevével keresi tárgyát. Megúnta sívár életmódját, szellemibb viszony után vágyott, a dicsőség babérai mellé a szerelem rózsáit óhajtá, rideg szobájába egy nőt.

Benne épen annyi regényes és kalandor vágy volt, mint csendes családias érzés. Amint komolyodott, kedélye mindinkább mélyült. Hány költeményét idézhetni kedélye ily mozzanataira! Egy barátja beszéli, hogy egy karácsony szombatján szokatlan csendes hangon szólítá meg: «Jer, barátom, ma este hozzám, — mondá, — ma a családok ünnepe van, nekünk nics családunk, virrasszuk át ketten az éjt, ne legyünk egyedül!» . . . S midőn később azon leányba lesz szerelmes, kit nőül vesz, minő hűség-, kitartás- és szenvedéllyel vívja ki az ellenkező szülék hatalmából s mint férj mennyi gyöngédség- és szerelemmel veszi körül!

Különben általában véve nem igen udvarolt a nőknek. Nem eléggé ügyes s egy kissé vadóc volt. Kevés ismeretséget, még kevesebb hódítást tőn. Nem volt sem csinos, sem beszédes fiatal ember, kivel jól elmulatnak a nők.

Termete inkább alacsony, mint magas, némi kihívó hegyke magatartással. Válla vézna, természetéhez képest aránytalanul széles. Arcának nem annyira a szabályos vonások, mint a szellem adott érdeket. Bajusza kicsiny volt s szükségből spanyol szakált viselt, mert csak álla körül vala sűrűbben benőve. Keskeny homlokára torzonborz haja borult Villongó szemei többször voltak haragosak, mint mosolygók. Sápatag arcán lelkesült dac tükröződék s mégis egész lényében valami gyermekies volt.

Sohasem viselt nyakkendőt s midőn később különölc öltözetét levette, megtartá kerek kalapját, mente helyett atillát vagy ólomgombos dolmányt viselt. Félkomolyan dicsekedett, hogy soha sem viselt frakkot. Sokat, mi az illedék dolga volt, elvek kérdésének hitt.

Innen modorában kevés vala, mit a nagy világtól vőn. Sajat elvei szerint külön alkotott magának egy mást, melyben épen annyi volt a negédlés, mint igazi természetesség. Később talán maga se tudta egyiket megkülönböztetni a másiktól, s amit eleinte csak úgy felvőn, majd második természetévé vált.

Annyi bizonyos, hogy a legtöbbször egészen más volt négy szem közt, mint népes társaságban, s hol otthon találta magát, a legszeretetre méltóbb ember a világon, még a nők körül is.

Sokan vethették szemére, hogy goromba, kiméletlen, mert mindig kimondta, mit érzett, de azt senki sem mondhatta, hogy cselszövényeken törí fejét, szószegő vagy tettet. Kikelhettek szenvedélyessége ellen, de becsülniök kellett nemes szívét. Nevethettek szögletességein, de mindenkit magával ragadott, ha lelkesült. Epés gúnyai s bizarr szeszélyei nem egy embert döbbsentettek vissza, de szilárd jelleme, fiúi szeretete, baráti áldozatkészsége tiszteletet parancsoltak.

Kedélyén különös vegyületben olvadt össze mi gyöngéd és vad, magasztos és nevetséges s ez elhúzódik költeményein is. Midőn olvassuk, mindig eszünkbe jut a költő. Egyénisége varázsként lebeg költeményein, pótolja hiányait, emeli szépségeit. Meg vagyunk büvölve, letesszük a kritikai szigort, többet elnézünk neki, mint bárkinek, s egészen átadjuk magunkat az érzéseknek, melyeket a költő iránti részvét felköltött.

Épen mint Byronnál, kinek élete nem kevésbé vette igénybe a világ részvétét, mint halála. S mint hasonlít egymáshoz sorsuk is! Mindketten ifjan, hírók délpontján, eszméikért küzdve, szállottak sírba, halálukkal engesztelve ki ellenségeiket s pecsételve meg azon költői kijelentést, melynek dalnokai valának.

Mély erkölcsi érzései némi cinizmussal párosultak. Gyűlölte az álszenteket, gúnyolta a kimázolt erényt, megénekelte az érzéki gyönyört, a nélkül, hogy epikureus legyen vagy megtagadja azon mo-

rált, mi nem emberek csinálmánya, mit isten írt az emberi szívbe. Szerette lerántani a tekintélyt, mit zsarnokságnak hitt, vágyott dacolni a közvélemény-nyel, mely annyiszor emeli fel az ámitót, nyeglét s dobálja sárral az érdemet.

Sokkal inkább megvetette mindennemű viszonyban a szolgáltságot, a csinált nagyságokat, a nyílt és finom erőszakot, a nagy világ erényét, hitványságait, mintsem túl ne becsülte volna azt a bátorságot és erőt, mellyel ellenök küzd, s ne lett volna sokszor igazságtalan és tuizó.

Kitünő tulajdonai mellett nagy gyöngéi voltak. de e gyöngékre lángesze s nagy eszmék hintettek fényt, mert tőlök vették eredetüket, túlságai valának. Féktelenségét menté erős szabadságszeretete, nemzetiségi túlzásait az az elkorcsosulás, melyből a magyar társadalom akkortájt kezdett lábadozni. Rakoncátlanságát a költészetben kárpótolta genialitása, mely új tárgyak- és formákkal küzdött meg. Nyerseége csak ellenhatás volt annak a finoman semmiskedő, mesterkélten üres és szabályosan unalmas költészet irányában, melyet a napi sajtó dicséretekkel tudott elhalmozni. Önhitt és merész kifakadásai illettek azon nagyképű és érdemetlen bókokban még is gazdag szigor- és kacérkodó szerénykedéshez, mely némely irodalmi közlönyben annyira divatos hangulat volt. A kritika elleni, többször éretlen, mint elmés, feljajdulásai természetes következményei voltak kritikusi igazságtalanságának, kik sohasem fogták fel igazán költésze szellemét. S végre minden balgaságát élet- és költészetben varázssal vontá be azon eredeti magyar szellem, mely még egy magyar költőnél sem jelent meg oly teljes erőben s mint nap kiolthatlanul szórta melegét, fényét.

S e szellem a hazaszeretet leglángolóbb tüzeben ragyogott. Ő szerette hazáját, a múlt, jelen s jövő dicsőségével, fájdalomával és reményével. Hányszor énekli meg! Szerelmi és bordalaiban s másnemű költeményeiben öntudatlan reá tér. Mindjárt s észrevétlen megzendül bennök egy hang, az az édes fájó,

az a sírva vigadó, mint népdallamainkban, mely oly ismerős, oly bájos, oly szent, mert a hazát jelenti.

Mintha csak azért nyerte volna a költészet égi adományát, hogy honszerelemről énekeljen.

III.

Ilyen volt, ily fejlődésnek nézett eléje az alig 23 éves ifjú költő, ki három rövid év alatt a közönység kegyence lőn. Meg is akarta érdemelni, folytonosan dolgozott. Folytonosan elmélkedésben volt. Anyagi állapota is valamivel jobbra fordult. Illőben kezdték díjazni s egészen lantja után élhetett, mi első példa volt a magyar irodalomban.

Az 1845. év tavaszán oda hagyta segédszerkesztői állomását s a felföldre rándult. A *Vadászkiürt*-ben nagy lakomával üllötték meg barátai a búcsút.

Ez alkalomra írta «Azokhoz az én jó pesti pajtásaimhoz» című költeményét, melyért némely barátja megneheztelt reá, mert azt fejezte ki benne, hogy neki nincsenek barátai, csak pajtásai. Ez egyike volt azon szeszélyeinek, melyeknek ugyan nem egy jó verset köszönt, de magokban alig voltak egyebek, mint önámítás vagy negédlés s épen annyiszor sértők, mint megmosolyogni valók.

A felföldön víg napokat töltött. Híre már megelőzte, Eperjesen és mindenütt jól fogadták. Kézsmárkon fáklyás zenével tisztelte meg az ifjúság, Gömörmegye táblabírájának nevezte ki.

Fölkereste Kerényit és Tompát, mulattak és verseltek együtt. Az «Erdei lak» című költeménye verseny velök, kik hasonló szép költeményt írtak a tárgyáról. Mindkettőhöz már azelőtt írt költői levelet s mindkettő barátja lőn.

Kerényi mellett, midőn a kritika megtámadta, fel is szólalt s mindvégig gyöngéd barátsággal viselkedett iránta. A személyes rokonszenven kívül talán meghatotta e nemes lélek titkos szenvedése, mely már akkor kezdett mutatkozni kedélyén s később

erőt véve rajta, más fájdalmak hozzájárultával Amerikába üzte — meghalni.

Kerényi hamar meghasonlott magával s kezdett kételkedni tehetségében. Sejté, hogy csak csinos verseket ír, de nem buzog benne az az erős, kimeríthetetlen forrás, mely önkénytelen feltör s új pályát vív sziklák és rengetegek közt. Láttá, hogy mennyire hátra marad kortársai mögött, mint kell vívnia a nyelvvel, mely nem anyai nyelve és sokkal több idegen elem van költészetében, mintsem sikert remélhessen a nagy tetszés közt föllépett népies irány mellett.

Petőfi részvéte jól esett neki s nem bántotta, ha ez jó kedvében tótos hanghordozással szavalta költeményeit, mikép ő szokta.

Tompával csekély összezördülések közben mindvégig fenntartá barátságát. 1847-ben újra meglátogatta, mint lelkészt s egy költeményt írt hozzá, mely költeményei második kötetében volt napvilágot látandó. Maga vallja meg a Kerényihez írt leveleiben, melyek uti jegyzeteket tartalmaznak s a «Hazánk»-ban jöttek ki 1847-ben, mily sokszor vitatkoztak együtt. «Egymás verseit — úgymond — illő kimélettel bíráljuk. Ő azt mondja, hogy ez s ez munkám nem ér semmit, hogy ez silányság, én azt feleltem, hogy nem igaz, mert az remek s ha én mondom neki, hogy ez s ez műve nem ér semmit, ő feleli, hogy nem igaz, mert épen ez legjobb munkája. Általában a fiatal irodalom tagjai tán túlságosan is szigorúak egymás iránt s a miserabilis csöcselék mégis azt akarja elhíttetni a közönséggel, hogy mi egymást tömjénfüstbe fojtjuk.»

E negédes vallomásban, minőket Petőfi szóval és nyomtatva akárhányat tőn, van valami igaz. Őt még hibáiban is nem annyira barátai bálványozták, mint a szerkesztők, kiknek lapjait kapósakká tette s azon sereg utánzó, kik vele takaróztak, meglopták műveit, untalan verset írtak hozzá s dicsőségénél sütkéreztek.

Pálffy Albert, kire hallgatott, s ki elsőbb éveiben

nagy befolyással volt reá, sokszor szigorral monda szemébe véleményét. A baráti kör, melyben néha felolvasta költeményeit, épen annyira bámulta, mint gúnyt űzött túlságaiból. A «Világ és én» című verseért, melyben az embereket utálja s megveti, és szolgafogukat kirúgni igéri, sokat boszantották.

Ő épen oly kevesett hajtott barátaira, mint a tekintélyekre, s talán nem ok nélkül, mert ha a költőt nem folytonosan fejlődő tehetségének ösztöne és kedélyén fogamzott meggyőződés vezeti, hanem önmagára erőltetett széptani nézet, csak szellemén tesz erőszakot, mi mindig megbosszúlja magát.

Ha Petőfi másokra hallgat s nem önmagára, talán ma kevesebb gyöngé költeményt olvasnánk tőle, de bizonyára kevesebb remeket is. Aztán az úttörés mindig tévedéssel jár s azt ellenségei sem tagadhatják, hogy nagyban szélesíté a magyar költészet körét és iskolát alapított. Neki önmagából kellett kiforrnia, hogy visszadöbentsen és elragadjon s a néha megsértett ízlést száz diadallal engesztelje ki.

Phantasiája mindig elég erős, elég magas volt a legmerészebb szárnyalásra, de nemes kedélyére sokszor keserű élmények ülepedtek le s viharos indulatok s bizarr szeszélyek zaklatták. Az embergyűlölet és világfájdalom, mi nála némi vad nyerseséggel párosult, nem volt meg költészete alaphangjában. Innen-onnan ragadt reá, egészségtelen rész volt, miből nemcsak hogy nem tudott valami kitünőt alkotni, de ritkán tudta költőisíteni is. Oda dobta mint keserű epét és könnyült általa.

Az ily haragos dühöngő költeményei, noha mindennütt keze nyoma rajtok, keveset érnek. Ezt talán később maga is érezte, de midőn azon érzések uralma alatt állott, meg kellett hogy írja. A költészet neki nemcsak művészet volt, hanem életszükséglet is, maga az élet. Ha érzett valamit, annak hangot kellett adnia — egyébre aztán keveset gondolt. Énekelni volt rendeltetése s mindig követte ösztönét. Költeményeiből csaknem megírhatni életrajzát. Alig van egy mozzanat életében, minek emléket ne állított volna.

Ép esze s élénk műérzéke hamar felfogott mindent s többet hallgatott az okos szóra, mint általában gondolják. Nem javított költeményein, bármint hibáztatták, sőt annál makacsabban ragaszkodott hozzájuk s tüstént kiadta, de később összes gyűjteményében még is mellőzte, mint a «Helység kalapácsá»-t s más kisebb költeményeit. Mit róla a kritika, barátai s a tekintélyek mondtak, nem vette látszólag számba, de ha valami olyan volt bennök, minek igazságát érzi, az öntudatlan munkált lelkén, később nem maradt következés nélkül, de mindez úgy történt, mintha ő maga jött volna reá.

Tekintélyül csak Vörösmartyt ismerte el. Fiui kegyelettel viseltetett iránta. Sokszor vitte el hozzá költeményeit s az összes kiadást is neki ajánlotta. Mégis utoljára a legérzékenyebben sérté meg őt, mert, miként fellengőn kifejezte magát: «Brutus szerette Cæsart, mégis megölte». Az ok politikai türelmetlenségében rejlett. Vörösmarty 1848-ban mint követ a katonaság ügyében a miniszteri párttal szavazott, mely nem akarta erőltetni a dolgot. Petőfi, kinek mindig és mindenütt az ellenzékhez kellett tartoznia, egy különben szép versben ezt kérdé tőle: miért írta «Szózat»-ját, ha ily hazafi? s minden strophát e refrainnel végzett: «Nem én tépem le homlokodról, Magad tépted le a babért». Im a költők közt is azon küzdés, mi az államférfiakat elválasztá s határozott Magyarország sorsa fölött.

Vörösmarty röviden, száraz prózában felelt s a két legnagyobb magyar költő örökre elhidegült egymás iránt. Ez volt Vörösmarty utolsó szava a viharos napokban. Lantja mélyen hallgatott, mert a fájdalom épen úgy némít, mint szóltat, talán sejtelmek borongtak lelkén, tán Szózatjának végsorai. Ellenben Petőfi elemében volt, mint a viharhadár. Dala kihangzott az ágyúk dörgései közül. Neki ott kellett élni s elesnie. Végzete azon korszak romjai alá temette, melynek költőjévé hívta elő.

Petőfi rendesen könnyeden és vakmerőn ítelt: «ez a mű fölséges, ez nem ér semmit». Kimondta véle-

ményét s nem bajlódott az indokolással. Nem mondhatni, hogy mindig tévedt. Ugyanezt tevé másnemű viszonyokat illetőleg is s itt a legtöbbször igazságtalan volt.

Mindenben lyrikus vala, ki aszerint ítelt meg mindent, amint érzésein visszatükröződött. A szenvedély és benyomások embere lévén, ritkán emelkedett objektív szempontra, s amint magán körben nyilatkozott, úgy szólt az irodalomban is.

Az őszinteség csaknem betegsége volt s minthogy önmagáról is mondott véleményt, az elbizottság és önistenítés gyanujába jött. «Születésemkor — mond egy helyt, mintegy e vád ellen mentvén magát — a sors az őszinteséget bölcsömbe tette pólyának s én elviszem magammal a koporsóba szemfedőnek. A kép-mutatás könnyű mesterség, minden bitang ért hozzá, de nyiltan, őszintén, a lélek mélyéből szólani csak a nemesebb szívek mernek és tudnak. Talán a magam felőli ítéletem helytelen s ekkor ne vessenek ki, de azért ismét becsülést érdemlek, hogy amit éreztem, kimondtam szabadon, leplezetlenül.»

S ő csakugyan volt nevetséges is s ártott mind magának, mind másnak, mert az őszinteség magában csak félérdem, ha nem párosul erős ítélet, elfogulatlanság s a viszonyok helyes felfogásával. Egyébiránt önmagára nézve nem vallotta kárát, hogy önmaga iránt nagy véleménnyel volt. A szertelen becsvágy nála is, mint mindig, ha alapja tehetség, tevékeny erély kísérelje és nagy siker szülőanyja.

Ő elhitette magával, hogy híres emberré kell lennie, küzdött, túrt, szenvedett, s az lón; fejébe vette, hogy új pályát tör, nem ijedt vissza az akadályoktól s megtevé; sejtelmei voltak jövő napjairól, nem dugta össze kezét s nem csalatkozott. A különbség csak az volt közte és más költő közt, hogy ő nem tudott tetetni s önérzete nagyobb volt eszélyénél. Nagyon becsülte magát, mint illik, de csak akkor becsülte magát túl, midőn több akart lenni lyrikusnál s végre több költőnél is.

Dicsvágya is határtalan volt. Midőn egyszerre híres

ember lőn, megdöbrent, hogy hamar elismerték s talán csak a jelen az övé, nem egyszermind a jövő is; ha kikeltek ellene, a jövővel vigasztalta magát. Háborgó lelkének jól esett ilyenkor, ha beszélt róla a világ s örömmel hallgatta, midőn jól vélekedtek felőle. Elragadta a legkisebb elismerés is, kivált ha önkénytelen s a nép részéről jött.

Épen felföldi útjában egy kereskedő, kitől szivart vett, reá, ismert a nélkül, hogy ő megnevezte volna magát. «Hát ismer ön?» Kérdé. «Ki ne ismerné önt» válaszolá emez; mi annyira hízelgett hiúságának, hogy «Uti jegyzetei»-ben fölemlíté, megjegyvezvén: bár feledjenek el, de mindig büszke leszek arra, hogy volt idő, midőn azt mondták az emberek: ki ne ismerne engem. S mennyire nem tudta feledni az öreg lelkész, ki örömkönnyek közt szorítá karjaiba.

Ez utóbbi esemény 1848-ban történt. Petőfi nejevel Erdődről Debrecenbe utazott. A falukon mindenütt feltartóztatták, útlevelet kérvén tőle. Egy faluban méregbe jöve kiáltá a jegyzőnek: «én Petőfi Sándor vagyok». «Nincs szerencsém ismerni, útlevelet kérek» volt a válasz: Petőfire nézve leggorombább mi csak a világon lehet. Odadobta útlevelét, bosszankodva, hogy annyit háborgatják, s hogy a nyomorult falu azt sem tudja róla: drótos tót-e vagy házaló zsidó? Nem soká újabb falut értek, melynek jegyzője nem lévén hon, a lelkész vizsgálta az útleveleket. Oda vezették, szó nélkül nyújtá át útlevelét, itt már nem merve megnevezni magát. Az öreg tiszteletes feltéven szemüvegét, olvasni kezdé az útlevelet. «Petőfi Sándor — kiáltá elcsodálkozva — hazánk nagy poétája itt az én házamban! Oh uram, bocsásd el a te szolgádat, mert ime az ő szemei megláthatták.» Megölelte, marasztotta. Elmondá, hogy neki csak egy szobája van, hanem a szomszédba költözik, maradjanak nála vacsorára, éji szállásra. Petőfi alig szabadulhatott tőle, de már csendesebben tűrte útközben a szünetlen feltartóztatást.

Felföldi kirándulását «Uti jegyzetek» cím alatt írta le az «Életképek»-ben. Némi utánzása volt Heine

«Reisebildereinek», természetesen mindenütt saját egyéniségében fölolvastva. Messze marad tőle, de érdekes csevegések, élces próza és csinos kivitele egy pár részletnek. A stil nem valami különös, de szeretlen könnyű; sehol Heine humora, mely a közéletet nem is sejtett oldalról fogja föl, de teli hegyke daccal, genialis szökellésekkel, mik leginkább önmagára s az irodalomra vonatkoznak, átszőve tájképekkel, mikhez nemcsak költeményeiben értett.

Ugyanily modorban írt később a «Hazánk»-ban is 1847-iki úti élményeiről «Levelek Kerényi Frigyeshez» cím alatt.

Az «Uti jegyzetek»-en megbotránkozott az irodalom, a közönség is sokallotta. Rossz néven vették neki, hogy annyit emlegeti benne magát, noha anélkül érdektelen lett volna az egész; szokatlan merész megjegyzéseit vastag önhittség és nyers betyárságnak kiáltották ki, igen is komolyan vették s még komolyabban magyarázták, mi tulajdonképen elmés ötlet, gúnyoros szeszély volt.

Igaz, nem helyeselhetni mindenütt, de e könnyelmű tréfák találó ellentétei valának az akkori pathetikus és phrasisos journalistikának. Illett hozzá, épen mint Heine humora a philosophiai rendszerek, nehézkes dissertatiók s holdvilágban úszó romantika irodalmához. Petőfinek pajkos gyerkőcként mindig kedve telt a pedánság parókáival tépelődni, csörgő sipkát tenni fel reá s nagyot kacagni rajta, noha ritkán mélyebb célzással és jelentőséggel.

Csak az mulatta jobban, ha a rossz poétákat összezidhatá és sárral dobálhatta az ephemér bálványokat.

Még barátjaihoz írt magánlevelei is szatirák voltak, a régibb költők fontoskodó, gonddal kidolgozott s a jövőre számító leveleire. Rendesen teletömte könnyelmű élcekkel, mindig beszótt valami gonosz tréfát s amolyan nem nyomtatni való kifejezéseket, hogy — mikép önmaga mondá — halála után ne juthasson valamely tudós irodalombuvár eszébe szétszórt leveleit összegyűjtve közönség elé bocsátani.

Hanem azért ő maga elég magánügyet vitt kö-

zönség elé, még szerelmi viszonyait is nem ritkán s eléggé gyermeket őszintén.

S különösen míg más költőnek a közelben tűnnek fel hiúságai, a Petőfiéi a távolban látszottak óriásoknak. Otthon házi körében sok szerénytelen szerény megszegyenülhetett volna előtte.

IV.

Apró tárcacikkeken kívül írt még prózában más műveket is. 1845-ben «Zöld Marci» című színművet, melyet a drámabíráló választmány visszautasított. Zöld Marcit, Becskerekít hőssé, nagyobbakká, mint Schiller Moor Károlyt. E szörnymű sohasem jelent meg nyomtatásban. Ő maga tépte szét. Alig volt jobb drámaíró, mint színész, de mindkettőt erőltette. 1845-ben a pesti színpadon újra föllépett a «Szökött katoná»ban mint színész s miután szépségesen megbukott, végre kigyógyult szenvedélyéből.

1847-ben még egy új «Tigris és Hiéna» című drámát adott ki, mely hasonlóképp nyom nélkül enyészett el. Visszautasított drámájáért sok gúnyt kelle szenvednie. A lapok élceskedtek, a «Honderű» valamelyik költője gúnydalt is írt reá. A sértett ambíciók, mihelyt rést találtak, mindjárt megboszulták magokat rajta. Természetesen ő sem maradt adós. Az őt pártoló lapok is felszólaltak. Miatta örök perpatvar volt, azonban e viták széptani tekintetben csekély becsűek.

1846-ban egy más prózában írt költői művet dolgozott, «Hóhér kötele» című regényt, melyet báró Eötvös szerzett el, ki megígérte neki, hogy legújabb műve jól eladását ajánlatával elő fogja segíteni Hartlebennél. Meglehető tiszteletdíjt kapott érte s ez volt belőle minden haszon. A közönség hidegen fogadta, a kritika elítélte s ma már alig emlékeznek reája.

Petőfi később novellákat is írt az «Életképek»-be. Ezekben is csak egy pár részlet figyelemreméltó: drámában, regényben, később az utcai szószéken is

lyrikus volt. Mindenüvé átvitte a dalt, hogy az kígyúolja mesterét, minden nemre alkalmazni akarta az ellenszegülő alakot, hogy valami alaktalant állítson elé.

Azonban dalai folytonos tetszésben részesültek s koszorúkkal takarhatta sebeit. E koszorúkat nem egyszer próbálták letépni ellenségei, mikép ő kritikusait nevezte. Gyors és nagy népszerűsége bántá némely régibb költő hiúságát, új irányát inkább vakmerészség, mint a genius erejének nézte a széptan és kinövésein elszörnyűködött. Az ellenhatásnak lehetetlen volt elmaradnia. Ostromolni kezdék a fiatal költőt, ki nem várván ünnepélyes beigtatásra, önereje által lett a magyar Parnass zsarnoka. Az újabb és régibb iskola közt megkezdődött a harc.

Mindjárt föllépése elsőbb éveiben (1845) Császár Ferenc meglehetősen egyoldalúan és igazságtalanul bírálta meg az «Irodalmi Ór» hasábjain. Azon mesterkelt, idegen és enervált költészet, melyet Császár képviselt, a legélesebb ellentétben állott Petőfi eredeti, szabad és erőteljes genialitásával. Ő föl nem foghatván Petőfit, épen azon oldalról támadta meg, mely méltánylást érdemlett volna. A nyersségben nem látta az erőt s eredetiségét csak bizarrságnak nézte. Szemére veti a hanyag formát és verselést s nem vette észre az új formákat, bámulatos könnyűséget s a legépebb magyar nyelvet, melyen valaha magyar költő énekelt. Nem népdalait emelte ki, melyekben Petőfi mindvégig legnagyobb maradt, hanem oly költeményeit, melyek kevésbé kitűnők s hordozzák magukon szellemét. Egy pár ízetlenség és túlzás elfogulttá tette s a szempont, melyből fölfogta, hibás levén, szigorú ítélet helyett igazságtalant kellett mondania.

A Császár által megkezdett harcot a «Honderű» folytatta véglegelétekig. Az akkori szépirodalmi közlönyök a mostaniaknál csak igen kevéssel képviseltek határozottabb széptani irányt. Politikai érzület, rokonszenv dolgozótársaikhoz s ellenszenv versenytársaik iránt adták meg színezetöket. A «Honderű» arisztokratát elvek és szokásoknak hódolván, idegen

iskolák felé hajlott s valami vizenyős, erőtlen salonköltészet közlönye lőn. Természetesen üldöznie kelle Petőfit. Előbb a «Pesti Divatlap», később az «Életképek» szólaltak föl mellette. Vahot Imre a «Pesti Divatlap» szerkesztője, míg Petőfi lapja mellett dolgozott, mindig kiállott érte a síkra. A baj csak az volt, hogy a harc eredménye mindkét részről alig vala egyéb nagy szavaknál és személyeskedésnél.

Midőn 1847-ben kiadta összes költeményeit, a «Szépirodalmi Szemle» mondott felőle legalaposabb, noha túlszigorú s több tekintetben hiányos ítéletet. Költeményei egy nyolcadát kárhoztatta, kikelt néhol kirívó póriassága s világfájdalma ellen, megtámadta felületes bölcselkedési kísérleteit, ostromozta beteges hiúságát, türelmetlenségét, szeszélyeit, melyeket költészetébe is belevegyít, de kiemelte népdalait, idylljeit, genreképeit s mindazt, mi benne valóban kitünő. Azonban a «Szemle» mindig szigorúbb volt a nagy tehetségek, mint a középszerűség irányában. Aztán inkább akarván az irodalom areopágja, mint vezére lenni, némikép izolálta magát a kortól. Merev műphilosoph helyett többször kellett volna műtörténésznek lennie, hogy tanait módosíthassák a nemzeti élet nyilatkozatai, melyek jól, rosszul kezdék megtalálni művészi formájokat. Költészetünkben, a lyrában, s illetőleg Petőfinél nyilatkozott leghatalmasabban a kor, a nemzeti szellem. Neki æsthetikusra lett volna szüksége, ki öntudatra emelvén azt, mi a közönségnél s talán benne is csak öntudatlanul élt, irodalomtörténeti hatását gyümölcsözővé tegye, ne pedig szeszélyeivel vesződjék. A «Szemle» úgy hívé, hogy az elbízott költőt fenyíteni és fegyelmezni kell, mert erre van legtöbb szüksége. Így sem teljesen föl nem foghatván, sem eléggé nem becsülhetvén, csak saját magának ártott. Azon nemes harc, melyet szerkesztője ugyanekkor a dilettánsi felület, jurátusi hegykeség és nemzeti pöffeszkedés ellen vívott, egy részben e miatt maradt nagyobb eredmény nélkül, mert az egész fiatal irodalom Petőfivel ugyanazonosította magát.

A «Pesti Hirlap», mely már akkor elébb Szalay, később Csengery szerkesztése alatt jelent meg, többször beleszólt a vitákba s Petőfi mellett B. Eötvöstől egy hosszabb cikk jelent meg benne, mely a nélkül, hogy részletekbe bocsátkoznék, általánosságban igen helyes szempontot mutat ki, melyből Petőfi megítélendő. «Petőfi a szó legszigorúbb értelmében magyar költő — mond többek közt — s ez az, mi valamint magyarázatot szolgál a nagy hatásnak, melyet művei gyakoroltak, úgy egyszersmind irodalmi érdemeinek legfőbbikét képezi.» Ez volt a legigazabb szózat, mely ügyében felhangzott, menten azon hiú bálványozástól, mit némely barátai elkövettek, s az ellen-szenvtől, mely kritikusaik kisebb-nagyobb mértékben észrevehető volt.

«Honderű» s még egy pár politikai lap mind nagyobb dühvel folytatták támadásaikat. S minő eljárást követtek! Ellenébe állították Hiadort, egy nem valami nagy tehetségű költőt, kinek beteg sentimentalismusa, selyempuha kínait sem irónia, sem humor nem mérséklék, s egész költészete ellentétben állott a győzelmesen felküzdött népies iránnyal. A világ legnagyobb plagiatorának kiáltották ki, ráfogván, hogy még Szelesteytől is lop. Petőfi a «Honderű»-re egy nyers pasquillt írt, mely a «Pesti Divatlap»-ban jelent meg, de melyet «Összes Költeményei» közé nem vőn fel. Császárra is írt egyet, de ez lapban nem jelent meg. Rajta csendesebben töltötte bosszúját. Drága pénzen megvett egy példányt költeményeiből, kitette asztalára s valahányszor hányt-vetett papírra volt szüksége, szakított belőle.

Általában ingerlékeny és túlérzékeny volt. A kedvezőtlen bírálatok nagyobb dühbe hozták, mint Byront első fölléptekor az «Edinburgh Review». Mindig megboszulta magát : egy gyöngébb költeménye helyett kilenc jobbat írt vagy gúnydalokat szórt a kritikusok ellen. Utánzóik, kikkel most az egész magyar irodalom tele, ez utóbbi könnyebb boszút választják s természetesen mindig reá hivatkoznak, midőn a kritika bántani meri őket. Mikép költői stíljából

hamis modort húznak le, úgy alkotnak gyöngéiből eszményt.

1846 tavaszán egy füzetke költeménnyel lepte meg a közönséget «Felhők» cím alatt. Itt nem dalai ismert típusában jelenik meg. Ez epigrammszerű verseken, melyeknek nagyrésze csak ötlet vagy ellentétes hasonlat, sötét, izgatott kedély vonul át s bizonyos boncoló, fejtegető szellem, mely éleselmű talányokban gyönyörködik, eredményeit jelmondatok és gnomákban szereti letenni, s nem kard, de törnek élével szándékszik behatni az élet és természet titkaiba. Többi műveihez mérve nem bírnak nagy becsel. Szentmártonon elvonult magányban írta, életunalommal küzdve, Byront és Shelleyt olvasgatva.

Ugyanekkor idegen költőkből is fordított: Béranger, Shelley s Mooreból. Mind a három kedvenc költője volt. Általában a német, francia és angol irodalomban nagy jártassága volt. Sokan még ma is azt tartják róla, hogy egyedül a természet fia volt minden tanulmány nélkül. Igaz, ő nem bírt úgynevezett tudományos műveltséggel, de megvala azon kiképzettség, mely lyrai költőt naggyá tehet. Sokat hányódván az életben, küzdvén a sorssal és önmagával, lelke gazdag volt benyomások és élményekben, nem szorult arra, hogy költészete számára érzéseket gyártson s másoktól szedje tárgyait.

Már első ifjúságában ismerte a magyar és német irodalmat. Csokonait és Vörösmartyt, kiket legjobban szeretett, könyv nélkül tudta. A régibb magyar irodalmat is tanulmányozta s gyönyörködött egy rég elfeledett költő, Gvadányi műveiben, kinek nem annyira költészete, mint magyar érzése s népies nyelve ragadta meg, mi a diák iskola korszakában a költőnél annyira feltűnő.

Később legtöbbit franciául és angolul olvasott. Természetesen Bérangert szerette mindenek felett. «Mindenki tisztelettel említse az ő nevét — mondá egykor — ő a világ legelső költője.» Vágyott azon hatásra, mit Béranger Franciaországban tón. S mint emelkedett önérzete, midőn az 1847-diki erdélyi

országgyűlés egyik ülésén, melyen ott utaztában maga is jelen volt, egy követ a «Magyar nemes» című költeményéből pár sort idézett s a megyei szónokok és tudósítók néha költeményeivel szőtték át beszédeiket és tudósításaikat.

A német költők közül Heinét és Lenaut becsülte legtöbbre. Goethe iránt mindvégig elfogúlt maradt s talán csak félig-meddig ismerte. «Feje gyémánt, szíve kő, nincs benne szeretet, hazafi sem volt» mondá róla.

Az angolok közt Shakespeare, Byron és Mooreon kívül Boz volt legkedvesebb költője. «Boz az emberiség jóltevője — mond egy helyt — míg megneveltet bolondságainkon, örömet és erényt tud felmutatni a kunyhókban és a nyomor tanyáin.»

Mindezek, kivált Béranger és Heine, nyomot is hagytak költészetén. Azonban ő tanulmányait mindig fölemésztette s mint minden nagy költő, bámulatosan dolgozott föl minden idegen elemet. Később költészete vesztett ugyan valamit a naivságából, frissességéből, de nyert mélységben. «Bolond Istók», mely «János Vitéz» után legjobb költeménye az elbeszélő nemben, ha a compositiót illetőleg hagy is némi kívánni valót, de az az emelkedett világnézet, mi rajta átvonúl, mutatja, hogy a költő nemcsak mélyen érez, kimeríthetetlen képzelőtehetséggel bír, de mélyen is gondolkodik.

A költőkön kívül a történetírókat olvasta legtöbbet. De őt a történetben inkább csak a regényes részletek ragadták meg és a képzelem által jutván az eszmékhez s alanyilag fogván föl mindent, nem igen tehetett mélyebb tanulmányt s emelkedhetett tisztultabb szempontokra. Innen, midőn a történetből veszi tárgyait, ritkán tárgyilagos. Kora eszméit viszi át a régibe. A jellemrajz sem erős oldala. Eposztörredékei, drámája, még balladáiban is észrevehető ez, regényeit és beszélyeit nem is említve. Alakjai mindig ugyanazok: őmaga, lángoló szenvedélye, homályos vágyai, naiv és bizarr szeszélyeivel. Erős képzelme gyakran hajlandó elhagyni a valót, még a költőt is, hogy ködhomályba vesszen fényes vízióktól ragad-

tatva. Azonban az újkor történeteiből megtanulta a század nagy eszméit, melyek a népeket forrongásban tartják s fanatikusuk lőn. Később egész lelkesülése, költészete e térre fordult.

V.

Az 1846-ik év nyaráig csaknem kizárólag a «Pesti Divatlap» dolgozótársa volt. Ekkor felbontá vele a viszonyt és csatlakozott azon kilenc íróhoz, kik elhatározták, hogy nem fognak többé a divatlapokba dolgozni, hanem egy új, általuk alapítandó szépirodalmi közlönynek szentelendik egész erejüket.

Íme a névsor: Bérczy, Degré, Jókai, Kerényi, Obernyik, Liszniai, Pákh (Kaján Ábel), Pálfi, Petőfi, Tompa. Tizek tanácsának, decemvireknek gúnyolták őket. Petőfi egyike vala azoknak, kik az egyesület létrehozta s ő vala egyszersmind elnöke is. Két ok adott alkalmat erre. A szerkesztők nem díjazták úgy műveiket, mint kellett volna, holott lapjaiknak ők adtak legtöbb érdeket. Másfelől az ifjú irodalom kezdé érezni, hogy már szárnyra kelhetne. Megúnta a szerkesztők gyámságát. Öntudatára jutott küzdelmeinek s közlöny után vágyott, mely egészen szellemének legyen nyilatkozata.

Olyanforma szakadás látszott irodalmunkban beállani, mint Franciaországban, midőn a modern romanticizmus kifejlett vagy Németországon az «Ifjú Németország» megalakulásakor, természetesen nem oly határozott szinezettel, kifejlett tanokkal s a nemzeti viszonyok által módosítva.

A modern romanticizmus a forradalomból kikelt társadalom költészete volt s egyszersmind új vihar előjele. Az «Ifjú Németország» a német romantika ellenhatásaként jelent meg forradalmi háttérrel.

A mi viszonyaink mások voltak. A tizennyolcadik század nagy forradalma kevés hatással volt reánk s nem érezhettük a restauratio korszakát. Azonban József kora óta a nemzeti visszahatás eszméket hintett el, melyek folytonos forrongásban tarták a kedé-

lyeket s alakítólag hatottak mindennemű viszonyainkra. Irodalmunk hű kinyomata volt a kornak s mind növekvő erővel hatott rá. Egymást teremtették.

A fölébredt nemzeti szellem két költőnél nyilatkozott leghatalmasabban : Kisfaludy Sándor és Csokonaynál.

Kisfaludy Sándor a nemesség költője volt. Megénekelte régi várait, lovagiasságát, előjogait, falusi örömeit s mindazt, mi jellemében szép és nemes volt. Képviselé a költészetben a középnemesség, bár nem szabadelvű, de nemzeti visszahatását József kora ellen. Midőn József a történeti jogok helyett bölcsészeti elveket állított fel, az autonómiát föláldozta a központosításért, a latin nyelvet a németért : a visszahatás, mely nemzeti szellemet ébreszte, vallásos kegyelettel karola fel mindent, mi a múltra emlékeztetett. A nemesség visszakövetelt minden jogot, még az igazságtalant is, mert azokat önkény döntötte meg, gyanus volt előtte minden újítás, mert úgy hívé, hogy a nemzeti életet veszélyezteti. Ez élénk forrongásnak hatni kellett a költészetre s a költőnek, kit kora lelkesített, vissza kellett teremtenie a múltat, feltámasztania a régi erőteljes, testben, lélekben magyar nemességet, fölépítenie az omladozó várakat, fölragyogtatnia a hűbéri korszak egész dicsőségét, hogy lelkesítse az elkorcsosult, de ébredő nemzedéket, hogy elhitesse vele : jövőd a múltban van, mert akkor valál magyar és hatalmas. Kisfaludy Sándor ezt tevé «Regéiben». Drámáin s a «Himfy szerelmei»-n is ugyanezen szellem ömlik el. Ő romantikus vala, de tévednék, ha benne akár a német romantika mysticismusát, akár Chateaubriand vallásos és középkori szellemét keresnök. Költészetének háttere nem a megingatott vallás és társadalom, sem az úgynevezett népek szabadságháborúja, de a fölébredt nemzeti öntudat, mely a múltból esengve óhajtja vissza az elveszített nemzeti erkölcsöket.

Csokonainál a népszellem nyilatkozott öntudatlanul s félénken bár, de erélyes életjelt adva. Ő kifejlődésére nézve szerencsétlen korban született s hogy önmagá-

val meghasonlásba jött s elkeserült szelleme kicsapongásban keresett menedéket, nemcsak magánkörülme-nyeiben keresendő. Magyar népköltőnek születve, majd a görög s latin, majd a német és olasz iskolák igájába kelle hajtania fejét, s a helyett, hogy a néphez szóljon, a népszellemnek legyen szolgája, melynek szülötte volt, az arisztokraták multságait kelle megénekelnie. Ha geniusát követte, az irodalmi köz ízlésén látszék erőszakot venni s mintegy titokban vétkezett, midőn eszményének áldozott. «Dorottyá»-jából és népdalaiból, melyek legjobb művei, sejtjük mivé kellett volna válnia s minő irány képviselőjévé hivattott.

A magyar középrend nagy része egészen latin műveltségű volt vagy az arisztokráciával együtt a Goethe és Schiller irodalmától volt elragadtatva. Mindkettő megtalálta költőit: az első Berzsenyi-, a második Kölcseyben. E négy fő költői irány, bár széptani tekintetben egymástól sokban különbözött, egyaránt a nemzeti érzés élesztését, a dicső múltat, a hanyatló jelent vette alapul s összeborult Kazinczy törekvéseiben, ki a nyelvújítás és irodalom által akarta regenerálni nemzetét.

Kisfaludy Károly és Vörösmartyban már erélyesebben nyilatkozott a nemzeti érzés, homályos vágyai és távol reményeivel. Vörösmarty, míg egyik kezével a dicsőséges múltat tárta fel, melyben a nemzet egy nagy eszme körül, minő a honalapítás, csoportosulva századokra ható cselekvősséggel lép fel, addig másik kezével a jövőre mutat s mint látnok beszél róla. S mennyire összhangzott költészetével az országos küzdelem, mely a sérelmi mezőről a reformok felé kezdett hajlani. De Vörösmarty nemcsak e tekintetben képviselte korát. Ő alkotá meg a magyar költői nyelvet, mikép a fejlődő közélet a szónokit. Nélküle a magyar költészet nem emelkedhetett volna oda, hol most áll. Neki küzdenie kellett a nyelvvel, összeforrasztania a régít és megújítottat s előntenie rajta a kor egész pathosát. Innen költészetében a szónoki elem lőn túlnyomó s ő kényszerüleg mintegy vetekedni

látszik kora nagy szómokaival. A nemzetiség, haza és hazafiság nagy költője volt ő, mikép az, mint tény, a nemzet életben megjelent. Azonban a sajtóviszonyok tágultával új eszmék dobattak a nemzet közé. Magyar alkotmányos színezettel demokráta eszmék tettek hódítást. Fölmerült a politikai nép eszméje, nem Verbőczy populusa, még a honorationrok sem. Az irodalomban érdek támadt a népköltészeti hagyományok és erélyek iránt. Divatba kezdének jőni a népies szabású öltönyök és tánc. A költészet kezdte hajlani az alsóbb rétegek felé s új elemeket venni magába.

Néhány nyugtalan és lelkesült költő jelent meg, kik új korszak után vágytak. Míg többé-kevésbbé telvék a modern irodalmak eszméivel, addig másfelől mintha a magyar népszellem életmelegén növekedtek volna fel. A múlt élet- és irodalomban úgy tűnt fel előttök, mint elfelejtendő rossz s a jövő zálogául hitőket és merészségőket mutatták föl. Törekvéseikben mindinkább kezdett felmerülni az irány: küzdeni a fennálló intézmények ellen egy erős átalakulásnak indult költészet fegyvereivel, mely tárgyait, alakját, nyelvét közvetlen a népéletből meríti s visszahat rá.

A folyóiratnak, mely ez irányt képviselje, «Pesti füzetek» cím alatt kellett volna megjelennie, de a fiatal irodalom tagjai nem voltak magokkal tisztában. Forrongó eszmék határozatlan vágyakban küzdöttek bennök. Új irodalmi pártneven törték fejüket a nélkül, hogy tudták volna, mit akarnak. Egyik magyar romantikus nevet ajánlott francia mintára. Gyüleseztek, megállapodás nélkül bomlottak szét, épen mint a táblabírák, kik gúnyjaik örökös célpontjául szolgáltak. Folyóiratjokból egyetlen szám sem jelent meg.

Egyesülésök méhében hordá már felbomlásukat. Csak abban egyeztek meg, hogy mindnyájan fiatal írók voltak, a kor izgalmaiktól ösztönözve. Tehetségeik közt épen oly nagy különbség volt, mint izlésök s öntudatos vagy öntudatlan irányukat illetőleg. Nem volt köztök senki, ki összetartsa, fegyelmezze s zászlójokra írja a jelszót. Inkább a történet és körülmények

hozták őket össze, mint a közszellem. Inkább fellobbanó lelkesülés vagy szeszély izgatta szellemüket, mint komoly áthatottság. A tettszomjas ifjúságot akarták képviselni, mely megúnta már a szónokok hosszú beszédeit, a népet akarták képviselni, mely szerintök sehol sem volt képviselve. Mindezt inkább sejték, mint tudták. Közülök csak egy párból vált nevezetesebb irodalmi egyéniség és szövetkezésök nem magáért érdekes irodalomtörténeti mozzanat, hanem mert azon szellem egyik előjelensége volt, mely később szépirodalmunkban mindinkább uralkodó lőn. Félév múlva megint mindnyájan írni kezdtek a régi lapokba, míg később az új szerkesztés alá került «Életképek» köré gyülekeztek, mely ez irodalmi mozgalom bélyegét kisebb-nagyobb mértékben mindvégig magán hordá.

A fiatal irodalomnak tulajdonképen Petőfi vala képviselője s általában a lyra, mely új hangon új eszméket kezdé pengetni. Petőfi költészete is ez időtől fogva hajlott új stádium felé. Mint a bor, szerelem, természet s a nép egyszerű örömeinek költője ezután ritkábban szólal már meg. Látnoknak hiszi magát, szemében könny, homlokán sötét fény s az idő méhében küzdő elemektől vesz lázas ihletést.

Új becsvágy támad benne, mely sirjáig kíséri. Eddigi pályájáról azt tartja, hogy az csak megelőzője volt ez újabbnak. Ő azért irt népdalokat, azért énekelte meg a puszták fiait, a kunyhókat és színezte ki a népéletet költészete egész erejével, hogy a népelemet behozza s uralkodóvá tegye a költészetben, mi aztán nem maradhat következmények nélkül másnemű viszonyokra nézve sem. Most itt az idő eszméssel lépni ki s oly költővé válnia, kinek dalai agyuléstermekben, szavazatoknál s a követelővé vált kérvényekben találják meg refrainjüket.

Ez időtájban barátjaihoz írt levelei, mind e gondolatkörre utalnak. Mindinkább erőt vesz rajta a politikai lelkesülés és becsvágy. Kora izgatottsága a legnagyobb fokon kezd benne tükröződni s képzelme a közéletben megpendült eszmék legtávolabbi

erőszakolt következményeivel foglalkozik. S minő tárgyakat akar választani feldolgozás végett, melyeket még sem dolgoz fel. A magyar történetben nem talál más hőst, mint Dózsa Györgyöt s eposzt akar róla írni. A római történetből Spartakust, a rabszolgák vezérét szemeli ki megdicsőítés végett. Átkozza a palotát s a kunyhót mint egy új hitvallás jelképét tünteti föl. S minő önhitt megvetéssel tekint az akkori közélet országosan tisztelt férfiaira. «Ők a nappolitika kurjongató hősei, — mond egy helyt, — ők nem azon nagy színészek, kik a világ szinpadán az ujjászületés óriási drámáját eljátsszák, hanem csak a decoratorok és statisták, kik a függönyöket aggatják s a szinpadra székeket és asztalokat hordanak.»

Ez álmok világából rövid időszakra kikapta a szerelem s most minden héten új szerelmes verset olvasott tőle a közönség. 1846 őszén, miután kiadás alá rendezte összes költeményeit, vidékre rándult. Szatmármegyében viharos természete egész szenvedélyességével beleszeretett egy ifjú leányba, Szendrey Juliába, ki egy év múlva a szülék makacs ellenzése dacára is neje lőn. 1847 szeptemberében a hosszas küzdelmek közt véghezment esküvő után tüstént odahagyta ipa házát. «Az első éjet nőmmel — írja egy barátjához intézett levelében — Nagybányán egy vendéglőben töltém, nem hiába vagyok a csárdák költője.» Nősülése körülményeit s viszonyait nejehez most nem rajzolhatom. Annyi bizonyos, hogy kedélye nagy változáson ment át. A szilaj ifjúból csendes, hű s a pedánságig gondos férj lett. Ritkán látogatta barátait s nem örvendett, ha ezek látogatták. Elvonulva élt. Nejét szenvedélyesen szerette s talán féltette is, s úgy látszik, hogy a világon csak két dolog érdekli: neje mosolya s politikai álmai.

A mézesheteket Koltón, gr. Teleki Sándor jószágán töltötte el. Mit keresett Petőfi egy gróf jószágán, az a Petőfi, ki független szegénységére büszkébb volt, mint a legdölyfösebb arisztokrata független gazdagságára? Mäcenására talált-e a költő, ki egyik költő barátját megfeddé azért, mert b. Wesselényinek

akarta ajánlani eposzát, hazafi-tisztelete jeléül s azon körülménynél fogva, mivel az eposz a báró egyik előde volt? Kik a kalandjairól s különöc jelleméről híres fiatal grótot ismerték, tudták, hogy Petőfi őt épen oly pajtásának nézheti, mint bármelyik tanulótársát. S ő valóban úgy szállott hozzá, mint akármely ismerőséhez szállott volna, ki Szatmármegeye közelében lakik. A gróf csak annyiban volt pártfogója, mennyiben pajtásai. Koltón nem is sokáig időzött. Kolozsváron keresztül, hol tiszteletére fáklyászenét s lakomát rendeztek, visszaindult Pestre, Útjába ejté Szalontát, hogy Arany Jánossal megismerkedhessék. E tájt házassága után ez új baráti viszony a legnevezetesebb mozzanat életében.

Arany Jánost 1847 elején a Kisfaludy-Társaság által megkoszorúzott «Toldi» című pályaműve egyszerre a legelső magyar költők sorába emelte. Kik művét kéziratban olvasták, el voltak ragadtatva. Nagyobb népköltő, mint Petőfi, mondák sokan s némi kárörömmel. Petőfit ingerelte e mendemonda. Megszerezte magának «Toldi»-t, mielőtt nyomtatás alá került volna s egy ültében elolvasá. Legelső dolga volt üdvözlő levelet írni Aranyhoz s egy költeményt, mely másnap az «Életképek»-ben megjelent. Aztán tudakolá: hány éves? s midőn hallotta, hogy harminc felé jár, így szólott: nem félek.

Mindez igen jellemzi őt. Ószintén bevallotta tiszteletét az iránt, kit versenytársának hitt s nem titkolta el, hogy bízik önmagában, ifjúsága erejében. Hiúsága mások méltánylatával többször jelent meg ily vegyületben. De e vegyület itt azon örömben olvadt föl, hogy íme a legnagyobb tehetség, ki az újabb időben föllép, a népies költészethez csatlakozik, azon irodalmi párthoz, melyet hite szerint ő teremtett.

S ők valóban csak ennyiben jártak egy úton. Nem egy csillag vezette őket. Arany epikus, a mesealkotás, plastika és jellemfestésben kitünő s annyira objektív, minő egy magyar költő sem. Petőfi lyrikus, a közvetlen érzelmi állapotok költője, önmagáé és

koráé és subjectivitása, noha a legváltozatosabb, oly erős, mint szenvedélyei az életben. Midőn odahagyja az idylli kört, a kedves pusztákat, kunyhóit, hol a való élet és természet bájai lelkesítik vagy vándorélete tarka benyomásairól megszűnik utánozhatlan humorával regélni, már homlokán a nyugtalan és lázadt gondolat Kain-jegye, mint a Byronén, s önmagát emésztve űzi a szerelem, szabadság ábrándjait, hogy fájdalom, harag és gúny martaléka legyen. Ellenben Arany ott áll nyugodtan, menten a szív idealismusától, egy középkori költő naivságával s egy újkori művész öntudatával emelve föl az alkotó phantasia nagyszerű építményeit s népesítve meg eredeti alakjaival, melyek nem csalfa eszmények, hanem egy kiforrott genius szülöttei.

Csak abban versenyezhettek : melyik nagyobb költő a maga nemében. Petőfi így sem féltette koszorúit a nagy tömeg előtt, mely hajlama, vágyai, múlt és jelenénél fogva egyaránt hatalmában vala. Mert az ő költészete, míg egyfelől a magyar népköltészet eszménye volt, mely századok óta csak a lyrában nyilatkozik s csak dalai vannak, nem egyszermind epostöredékei, mondái : addig másfelől a kor hangulatát képviselte s ott élt benne mindaz, mi a közélet törekvéseiben nagy és magasztos, korlátolt és nevetéses volt. Vele népszerűségben a leglángeszűbb eposz-, regény-, drámaíró sem mérkőzhetett volna.

Petőfi alig sejté ezt s mégis a versenytársául kiáltott költőnek ő lett legjobb barátja. Tartós barátság fűzte őket együvé, melyet semmi sem zavart meg. Mily érdekes lehetett e két férfiú együtt. Ugyanazon költői korszak, de más irányban képviselve, különböző természet s ugyanazon hű baráti indulat, ugyanazon koszorús pálya s a féltékenységnek alig valami színe. Mily engedékenyen hajolhatott meg e nemes szívű, de ingerlékeny és viharos, e lángeszű, de szertelen becsvágyó jellem Arany nyugodt kedélye előtt, ki gyöngéit kimélte, hibáit nem bálványozta s őt mint költőt és embert teljesen felfogni képes volt. Talán itt a kulcs, mely megnyitja a tit-

kot, miért maradt Aranynek mindvégig nagy tisztelője, tartós barátja, noha maga felett senkit el nem tűrt s ingerlékeny hevében sok gyöngéd viszonyt széttépett.

A barátság és szerelem karjaiból szakította ki a bekövetkezett viharos év. Áldozata lön...

VI.

Petőfit sokképen fogják föl s itélik meg. Mindenki elismeri költői nagyságát, de nem ugyanazon okból. Neki is megvan az a szerencsétlensége, mi sok nagy költővel közös: nem azon oldalról becsülik legtöbben, hol valóban nagy s utánzóik mindinkább emelik ki gyöngéit, melyeket eddig az eredetiség s összes költészetének varázsa takart.

Az a jurátusi szilajság és nemes hév, az a hegyke dac és szeretetreméltóság, az a vidám gondatlanság s mély erkölcsi érzés, az a lelkesült szabadságszeretet s erős fajbüszkeség, mi mindjárt fölléptével költeményei egy részén feltűnt, csakhamar az ifjúság kedvencévé emelte. S ő valóban eszménye volt az akkori ifjúságnak s az még a mainak is. Minden megvolt benne, mi a magyar ifjúságot jellemzé, mikép az otthon, a megyegyűléseken, a patvarián, a zajos tivornyák, utcai és kávéházi életben megjelent. Költészete központjául saját egyéniségét kellett vennie, hogy e szellemnek hangot adhasson. De az ő egyénisége sokkal eredetibb volt, mint a legtöbb magyar ifjúé. Ő katonáskodott, színész volt, járta az élet útait, ma mint úr, holnap mint koldus, kalandjai, fájdalmai s örömei voltak, mikről sok embernek alig lehet fogalma. Mint huszonegy éves ifjú egy harminc éves férfiú élményeivel birt, a nélkül, hogy kedélye elvesztette volna ruganyosságát. Mindez bizonyos keserűség és jókedvvel ruházta föl, mi egyéniségéből folyt s humorban kereste költői formáját.

Természetesen jogosítva érezte magát egyéniségét oly mértékben vinni be a költészetbe, mikép azt még

magyar költő nem merészle. Csak elbámultak, midőn egy költő olyanokat vallott be magáról, melyeket igen sok ember szégyelt volna. De azt senki sem tagadhatta, hogy midőn ő elbeszéli, mikép hagyta oda az iskolát, mint barangolt mint közkatona és színész, mint fázott Debrecenben, mily jó estéket töltött barátaival bor mellett, mint látogatta meg mészáros atyját, minő élményei voltak a fővárosban és vidéken, le egész addig, hogy ruhája kopott és pénze nincs, sokkal érdekesebb, költőibb, mint sok költő méltósága, finom szemérme és magas eszméi.

Költészetének e nyilatkozata nemcsak ujdonságával hatott, hanem jellemzetessége, humora s azon szabad szellemnél fogva, mely épen úgy harcot izen az életben a csupán üres illem s álszégyen nyomoruságainak, mint visszahatáskép tűnik fel széptanunk azon különös követelése ellenében, mely a költőt ki akarja vetköztetni egyéniségéből s egyenruhakép valami köz jelleggel ellátni. Épen ezért szemére vetik Petőfinek, hogy érzéseket, viszonyokat énekel meg, melyekhez művelt embernek nem lehet köze. De ki határozza meg, mit értsen a költő a művelt ember fogalma alatt, midőn a lélek és szív betegségei is műveltség gyanánt árultatnak. A költészet tárgya az emberi legegyénibb árnyalataiban, mit többé-kevésbé minden ember megért a műveltség bármely fokán s épen úgy feltalálhat a nyomor tanyáin, mint a legelső szalónban.

Heinet utánozza : mondják másfelől s tőle tanulta el az untalan kacérkodást egyéniségével. De vajjon Heine-e Petőfi? Igaz, egyetlen költő sem foglalkoztatja egyéniségével oly sokat az olvasót, mint ők ketten, azonban minő nagy különbség a két egyéniség közt. Heineban minden szeretetreméltósága mellett van valami dæmoni, mi kellemetlen hatást tesz a kedélyre : Petőfi egyéniségén derült humor ömlik el s legfőlebb csak nyerseségén botránkozhatnánk meg. Heine érzésekkel kacérkodik, melyeket többé nem érez, Petőfi mindig kebléből veszi a hangot. Heine költészete a blazirtság, csalódott idealismus s a legkese-

rúbb irónia hatalmas költészete, Petőfiben a természet fia szól, ki nyomora és csalódásai közepett is megőrizte hitét s remélni tud az emberiség, szerelem és szabadságba. Heine a legköltőibb álmok s a legridegebb próza közt hánykódva sárral dobál minden szentet, Petőfi soha sem megy túl egy bizonyos határon s mindenüvé elárasztja a szeretet melegét. Mindaz, mi Petőfiben Heinera emlékeztet, egy pár érzelmesen kezdődő s tréfás végzetű dal. A többiben sem az érzület, gúny és élc, sem a fordulat s művészi alakítás nem a Heineé.

Az egyéninek jogát a lyrában nem tagadhatni meg. A kérdés mindig csak a körül foroghat: elég érdekes, elég költői-e az egyéniség? A Petőfié az volt s midőn nyilatkozott, a legköltőibb képek- és érzéseknek adott életet. De látni lehetett, hogy túlmegy a netovábbon. Önvallomásait sokkal nagyobb tetszéssel fogadta a közönség, mintsem túlzásokra ne ragadja őt. Negédelnie is kellett, hogy sokat beszélhessen magáról s belé vegyítene ingerlékeny hiúsága kitöréseit. Annyira megszokta mindazt, mi szívéen fekszik, elmondani mindazt, mi eléje bukkan, leírni, hogy olyat is mondott el s írt le, mi tulajdonképen nem költészet.

S mi történt? a közönség ez oldalról találta leggeniálisabbnak s utánzóit ezt tanulták el tőle leg hamarabb. Ma már minden kezdő egyéniségét tolja az előtérbe, legyen az bár a legérdektelenebb. Könnyű mesterségnek hiszi arról írni, mi mindennap megtörténik vele. Azt képzei, hogy amit Petőfi költőivé tudott teremíteni, ő is tudja, s mi neki nem sikerült, most már sikerülni fog. Úgy látszik, mintha Petőfi csak azért született volna, hogy a genialitást divatba hozza. Minden különtség, minden hóbort annak kereszteltetik. Bővében vagyunk a lángelméknek s e lángelmék egymáshoz a csalódásig hasonlók. Mert Petőfi szegénységét panaszolta, ma már minden költő nyomorban él; mert Petőfi néha okkal, néha ok nélkül haragudott a világra, ma már nem költő, ki nem átkozza a mennyet és a földet hitelezői és

kritikusaival egyetemben ; mert Petőfi olykor nevetéses, néha pedig nyers volt, ma már minden költő az akar lenni ; mert Petőfi népköltő volt, hivatása és élményei, a lángelme és szív jogainál fogva, ma már minden dandy pitykés dolmányt szabot fejére mellényéhez s népdalt énekel sonett helyett. Mindenik ugyanazon szenvedélyeken és kalandokon megy át s mindenik ugyanegy egyéniséget tár fel előttünk.

Négy rövid év alatt a magyar lyra ez irányban nagy haladást tőn. A házi költészet korszakát éljük. A költő önmagáról oly daguerre képet ad, hogy csodálkozunk : mi szükség lerajzoltatnia magát s életrajzát iratni meg. Elmondja, hol született, mikép nőtt fel, mily csinos fiú, hogy adós, hogy beteg s több efféjét. Egyaránt feltárja rongyos keblét és rongyos kabátját, s jaj nekünk, ha kalandja van, ha mulat, ha pénze nincs. Mindezt a legapróbb részletekig olvasnunk kell, még azt is : hol történt, melyik napon? s ha megházasodik, untalan feleségével kínozt, hogy óhajtunk kell nőtlenségét, s ha mindezt valaki unalmasnak találja s kételkedni kezd a lángelme istenségében, minő önvallomásokot s az öndicsőítés minő polemikus verseit kell hallanunk!

E hiú öntetszelgés, ez ízetlen kacérkodás és prózai felfogás majdnem kiállhatlanná kezd válni, s mindinkább viszi be lyránkat a torzítottba. Ez előtt az ideál tana levegőbe emelte költőinket, most az egyénié a próza mocsarába fojtja. S mindez nem elég. Azon gyöngék és esetlegességekből, mik nélkül Petőfi épen oly nagy költő lett volna, a költők és közönség egy része valami különös eszményt alkot. Csak vad kalandor fickókép tudják már képzelni az eredeti magyar költőt, ki kívül esik a nemesebb társasélet körén és csak bizarr vagy primitív dolgok iránt van érzéke. Vagy ha ennyire nem mennek, egyedül a Petőfi utánzását tartják költészetnek, s minő ellenmondás! épen akkor, midőn az egyéniség jogát kívánják tiszteltetni s az eredetiségnek gyűjtanak tömjént. De ez mindig így volt. A lángelme

hatása nagy s bizonyos ideig csaknem kizáró. Még árnyoldalait is, melyek kora és életviszonyaiból folytak, varázs övedzi, az epigónok pedig, kik soha egy költői stylt sem tudtak tökélyesíteni, először is ezeket tanulják el, hogy túlságig fejlesztve, mielőbb elhasználják.

De Petőfinek nemcsak költészete lel követőkre. A maga idejében Byron öltözetét, modorát sem utánozták többen. Nem volna nagy kár, ha Petőfi életéből még azt is ki nem betűznék: a költőnek nincs szüksége tanulmányra s ez új tan nem találna igen buzgó hívőkre még irodalmi közlönyeink közt is. Bizonyos szánalommal nézik le, ki tanulmányt emleget s ha valamely fiatal költő ily hírbe jő, már többé nem lángelme, nem tehetség, nem költő. Nagy bünt követett el, melyért halhatatlanságával kell lakolnia. Erre itélik a halhatatlanok, kik még élni sem kezdtek.

S mi az a tanulmány? Vajjon értik-e, kik emlegetik, s Petőfire mernek hivatkozni? Bizonyosan nem azon pár kézikönyv, melyet egynémely tanár írt, bölcsen tanítván, mit maga sem tud vala: sem lapjaink kritikai phraseológiája, mely az értelmet megzavarni s az izlést kioltani igyekszik. A költői tanulmány: az élet, önmaga a költő s a világirodalom nagy szellemei. Nem volt nagy költő, ki e három iskolából ne került volna ki s Petőfi is, mikép élete és művei bizonyítják, járta mind e hármat. Az élet sokoldalú s élénk benyomásai nélkül nincs költészet; ha a költő nem tanulmányozza saját benső élete és tehetsége fejlődését, nem emelkedhet s a világ nagy költői nem azért írtak remekeket, bölcsei pedig nem azért gondolkodtak a művészetről, hogy épen azok merjék megvetni, kik a világnak új remekeket, a bölcseknek pedig új anyagot óhajtanának nyújtani. Tudomány és művészetben egykép minden új csak a régi alapján emelkedik. Egy bizonyos genialitás, egy bizonyos eredetiség magában a legnagyobb szegénység. Nem gúny-e, hogy nálunk még ilyenekről is vitatkozni kell?

Vannak sokan, kik Petőfi költészetének bölcsészeti részére helyeznek nagy súlyt. Azonban ez Petőfinek legkevésbé erős oldala. Bölcsészeti kísérletei még kifejetlen világszemléletre mutatnak. Általában Petőfi nem tartozik azon költők közé, kiknek költészete erős bölcsészeti alapon nyugszik, kik tisztában vannak magokkal, mennyiben ember tisztában lehet s emelkedett világnézetek által fékezett képelmükön zavartalan tükröződik vissza az élet. De a magyar költők közt alig van egy, ki ilyen legyen s a csak tiszta lyra szűk kör is erre. Nálunk a legnagyobb, a legépebb tehetségre is, még a legkedvezőbb körülmények közt is egy lidércnyomásnak kell nehezülnie. Egy fájdalom fogja sírjáig kísélni, mely zavarólag hat fejlődésére. Ez viszonyaink átka. De Petőfi még ifjabb is vala, mintsem egy kiforrott kedély kincseit tárja elének. Nagyobb elbeszélő költeményeiben mindenütt érezni fogjuk ezt, igen, tiszta lyrájában is. Ódái nem oly remekesek, mint dalai. Komolysága nem hasonlítható gyermetegségéhez, haragja költőibb, mint nyugodtsága, eszméiben nincs annyi mélység és fönség, mint képzeletében erő s érzéseiben tűz. Midőn vizsgálja a mindenség végcélját, az örökkévalóság titkát, a hír és dicsőség mibenlétét, az emberi szív örvényeit s visszapillant a múltra vagy a jelen izgalmai közé veti magát s a politikai s társadalmi viszonyok fájdalomától lelkesül, nem tesz reánk oly élénk hatást, mint midőn szilaj lelke a pusztákra szabadul, az alföldi róna végtelenjén ringatózik, hogy a legszebb tájképeket tükrözze elének, dalt mond a falu leányainak, benéz a kunyhókba, mereng a csárda romjain, vigad bor mellett cigányzenével, fölkeresi szüleit, megemlékszik gyermekkori napjaira, utazik széles e hazában, melyen kívül számára nem létezik semmi s erős fajszeretete egész szenvedélyével öleli a magyar népet s mintha a népszellem geniusává válnék, ott zeng dalaiban minden, mi a magyar nép kedélyében, életében költői. Itt ő nagy, ezért ő a magyar lyra legkitünőbb képviselője. Itt a kulcs, mely megfejtí a

nagy hatást, mit hazájában s a külföldön tett. A magyar önkedélyét hallja visszahangzani, a külföldi előtt egy új, ismeretlen világ nyílik fel.

Mellőzöm politikai és epikai költeményeit. Költészetének csak azon oldaláról akarok szólni, melyben fő ereje van s melynek hatása jelen lyrai költészetünkre legnagyobb, mert egyszersmind ki akarom mutatni az őt utánzókat tévedéseit.

Petőfi táj-, csendélet- és genreképei a magyar költészet örök remekei lesznek. Bizonyosan vetekednek a világirodalom legjobbjaival. Ha festészeink olvasnák a magyar költők műveit, nem hagynák felhasználatlanul ez úgy szólva kész compositiókat. Petőfi fölfedezte a pusztát. Eddig senki sem látott rajta semmit, az ő képzelődése megnépesíté. Szabad szilaj lelke nem találhatott méltóbb tanyát, mint a végtelen tért, s a Tisza méltán az ő legkedvencebb folyója, mert e hazában születik s hal meg, s tetőtől talpig magyar, épen mint ő. Petőfi érti a festőiség titkát. Élénk érzéke van az iránt, mi fő, lényeges vonás, mely az olvasó képzelődését és kedélyét egyszerre mozgásba hozza. Érti, miként kell odavetett, alig észrevehető vonásokkal, melyek magokban csekélységnek látszanak, jellemzetest állítani elő, mi örökre az olvasó lelkébe tapad. Tudja vegyíteni az árnyat és színt, hogy csak azt láttassa, mit akar s oly világításban, minő hangulata s a merészen kivitt képek az érzések és eszmék levegőjében mintegy megéledni látszanak. Az eszme és érzés nála mindig magából a képből merül föl s visszahat reá, sohasem önkényes, hazudott. Érezzük, hogy a tájt látva, csak azt lehet éreznünk, mit a költő. Alföldi képein ki nem érzi a szabadság levegőjét, mi oly jól összhangzik a végtelen térrel? Van-e az unalom és elhagyottságnak költőibb megtestesítése, mint a «Kutyakaparó» című költeménye. A «Csárda romjai» mindenik sorában nem egy elegia zeng-e? pedig a költő csak romokat ír le. S nem bámulatos Petőfi genialitása, ki a legegyszerűbb tárgyakat a legragyóbb költészetté varázsolja.

Genreképei és néprománcai mit sem engednek tájképeinek. Itt is oly eredeti és geniális. Objectivitása épen oly erővel nyilatkozik. Itt is mindig nyakon csípi a tárgyat, mint a magyar mondja: oly oldalról fogja fel, amint céljára szükséges, s oly vonásokat és színeket használ, mik eszméinek életet adhatnak. Humoros vagy satirai hangulata s az epigrammai él, melyben némely ily költeménye kikerekedik, mind oly eredeti, oly ép, oly művészi, hogy kérdenünk kell: az a költő írta-e ezeket is, ki a tulsó lapon kedélybeteg, gyűlöli a világot, mert valami kritikaster megbántotta, noha az egész nemzet tapsa kíséri; vagy bölcsészeti ötletekben áradoz, s oly furcsákat mond, hogy nem tudja az ember: tréfa-e mind ez vagy komoly szó? «Pál mester» egyike legszebb költeményeinek. Mindenik strophája a legköltőibben s a legtermészetesebb fokozattal fest kedélyállapotot. Pál mester elébb hegykén csapja félre kalapját, kiokoskodja, hogy elcsapja feleségét s megteszi. Később nem nyúl kalapjához, megbánja tettét s kiokoskodja, hogy most már gazdasága elpusztul, úgy történik. Majd újra hegykén csapja félre kalapját s kiokoskodja, hogy mire a bánat, úgy sincs már sokja, jobb ha túlad rajta s megteszi. Végre keservesen húzza szemére kalapját s kiokoskodja, hogy nincs semmije s bizonyosan fel fogja kötni magát s megteszi. Itt a kalap a legművésziebben van felhasználva s abban, hogy az okoskodó Pál mester mindent előre megmond, mi vele történik s mégis megteszi, a leglélektanibb felfogás nyilatkozik. A «Megy a juhász szamáron» című költeményében, a juhász fájdalma, ki nagyot üt botjával a szamár fejére, mélyen és igazán ki van fejezve. Valódi humor. Az «Alku» címűben, midőn a juhászlegényt erszény-nyel kínálják, szegénységét akarják megvenni s ráadásul szeretőjét kérik s ő így felel reá:

Ha ez a pénz volna csak foglaló,
S még száz ennyi lenne borralaló,
S id'adnák a világot rá'dásnak,
Még sem adnám szeretőmet másnak.

oly lángolón és jellemzetesen festi a juhász szerelmét, mint csak oly költő teheti, ki tárgyától egészen áthatva s mélyére merülve teremt. S mit mondjak «Téli esték» című költeményéről, mely a családi boldogságot egy esti multság keretében oly elragadóan rajzolja?

Petőfi után a festő költemény, néprománc és genrekép nagy divatba jött. Régibb és újabb költők egész serege neki esett a pusztának. A délibáb valóságos «purpureus pannus» lett. Majd minden költeményen ott lebeg. Lapjaink telvék tájképekkel, mintha az állandó képtárlattal akarnának vetekedni. Mindennap az utánzás és gondolatszegénység kínjaival találkozunk. Nem annyira Petőfi-tanulmányt látunk, mint Petőfi-utánzást, melyben mégis csak a szavak és tárgy emlékeztetnek Petőfire. De ha lemondunk is arról, hogy eredeti felfogást és költői egyéniséget keressünk, még meglehetősen másolatra is alig találunk. A tájképek tele vannak részletekkel, mik nem tartoznak a dologhoz: az iránt, mi lényeges, nincs érzék s az eszme és érzés alaphangulata sehol. Szellem helyett külsőség bennök az uralkodó. Mintha a festő költészetben valósággal a táj volna fő s nem a költő lélekállapota; azon kép, mely előtte kitárul, s nem az, mely lekén tükröződik. A festő költészet csak úgy költészet, ha kép- és tájban, fény- és ragyogásban egy-egy gondolatot, érzést képvisel; a költő csak azon vonásokat szedheti össze, melyek céljára szükségesek. Tájképeikben minden le van írva, kifestve, mégis rajtuk semmit sem látunk, semmit sem érzünk. Minden össze van halmozva, ami úgynevezett költői, mintha valami csak pusztán magában költői lehetne, s minthogy mindenki a hatás új eszközét vágy fölfedezni, a legbizarrabb képek keresetnek ki. Kirí néha egy-egy szebb kép, kihangzik egy-egy kedves versszak, de egészset adni, nem a divatos lyra szokása. Festő költészetünket a prózai részletek s a terpedtség művészetének lehetne nevezni.

Hasonló bővében vagyunk a genreképek- és nép-

románcoknak. A balladák s a nagyobb elbeszélő költemények helyét egészen ezek foglalták el. Sarkantyús lovagok helyett most csikósok szerepelnek, s a sziklavárakból a csárdákba költözött a szerelem, feláldozás, hősiség és erény egész phantastikus világa. Jó, ha csak közönséges adomákat olvasunk s nem oly eseményeket a jó magyar nép életéből, melyek valóságos hetyke ráfogások vagy torzképek. Valami különös vonás, mit a csikósok és betyárok csak a költő fedezett föl, pár bizarr ötlet, pár reminiscencia Petőfiből, kész a néprománc. A genreképek, népi jelenetek és szokások leírásaivá váltak s bennök épen azon apró részletezés és tespedtséggel találkozunk, mint tájképeinkben. Úgy látszik, mintha a népköltőket nem valami belső ösztön, rokonszenv vonná a néphez, hanem divat, negédlés. Valami öntudatlan urias leereszkedés vonúl el rajtok. Mintha mulatni akarnák magokat a nép együgyűségén, tet-szenék szeszélyöknek a tréfás szerep, s ezért igen természetesen könnyen hajlanak a póriasságra, mint azon úrficskák, kik a nép közé elegyedve, túltesznek rajta a legénykedésben. S épen itt azon pont, mi a valódi népköltőt megkülönbözteti azoktól, kik csak játszanak a néppel. A népköltő egészen népe világában él, érzéseit hordozza keblében, de egyszersmind annyival nagyobb és nemesebb, mennyiben költő. S épen ez erős subjectiv érzés adja meg a felfogás objectivitását s őrzi meg a torzítástól. Előtte, mondhatnám, szent a nép, mert képviselőjének tartja magát s eszménye a nép szeretete, érzületében gyökeredzván, mi a szív dolga s mit elmélet soha nem teremthet meg, hallathat ugyan erősebb hangokat, minőkhöz a salonok nem szokvák, de sohasem bántóan nyerset; lehet gyermeketeg, hogy a túlfinom műveltség előtt nevetségesnek tetszhetik, de sohasem gyermekes; ellökheti magától az illedéket, de sohasem a szív szemérmét; s midőn saját eszményeit akarja a költészetben megtestesíteni, nem dúlhatja szét ugyan azokat épen a költészet által. A népköltő szelleme, mint a napsugár, mindenhova elhat, hogy

mindent megaranyozzon, a nélkül, hogy beszennyezze magát.

Midőn Petőfi népdalaival föllépett, valódi esemény volt. Soha magyar dalok oly hamar nem szállottak a nép ajkaira, mint az övéi. Mindenki elismeré, hogy ő írja a legjobb népdalokat. S valóban, a népdal Petőfinek igazi eleme. Míg egyfelől egészen hatalmában a nép érzülete, gondolkozásmódja, nyelve, addig másfelől a magyar népdalok szaggatottságát, mely a nyugotiakkal ellentétben, nem annyira az eszme, mint a hangulatban keres egységet, az érzések átjátszását a természet képeire, az erős festőiséget, a csillogó színek játékát, annyi eredetiség- és művészettel olvasztá egy újdón és ragyogó költészetté, hogy a meglepetés általános volt, dalai annyira magyarok, természetesek és könnyedek voltak, hogy minden ember azt hívé: ilyet könnyű írni, ez nem is művészet. De utánzói leginkább megmutatták, hogy Petőfi öntudatosan vagy öntudatlanul — egyre megy — mennyire művész. Mostani népköltőink dalai élnek-e a nép ajkán? Megzendülnek-e lelkünkön jó vagy rossz kedvünkben, mint ahogy a jó népdal szokott? Nem fogjuk-e rájuk azt mondani: ilyet nagyon bajos írni, ez fejtörő művészet, ez kínos költészet: a költőnek is abba kerül, az olvasónak is.

Népdalainak kétszeresen kelle hatniok oly időben, midőn a nép politikai fontosságra kezdett emelkedni. A nagy hatás bátorra tette a költőt s népdalai szellemét önté el legtöbb költeményén. Majdnem egész költészete népies színt váltott szellem, tartalom és verselésben. Vádolni kezdék, hogy elhagyogattja a formát, verselése szabálytalan s a nép együgyű széptani nézeteit törekszik irodalmi érvényre emelni. Nem szándékom Petőfi gyöngé költeményeit védeni, annál kevésbbé utánzói rakoncátlanságát, de e vádat sohasem értettem egészen. Ha a forma alatt nemcsak a technikát értjük, minthogy úgy is van, hanem a felfogás és kivitel egységét, tehát a styl szabatoságát: Petőfi e tekintetben igen erős.

Dalai egyöntetűek s nem látszanak rajta a habozás, toldozás, veríték nyomai. Mintha gondolatai együtt születnének a formával, s azon érzést, mi szívében lángol, csak így lehetne elmondani. Találunk-e Petőfi népdalaiban csak egy sort is, mi fölösleges volna? Arra használja-e tárgyait, hogy egy csoport érzést, képet, gondolatot fűzzön reájok, mik nincsenek szoros viszonyban velök? Zavarja-e valami a hangulat egységét? Gondatlansága nem hangzik-e jól össze naivságával, darabossága szilajságával? Képei nem természetesen szövődnek-e érzéssé s nem találja-e meg mindig a szót, mire szüksége van? S ami a legfőbb, nem merül-e legtöbbször, mint a valódi költők szoktak, egyetlen érzés, egyetlen tény mélyére, hogy azt egészen s a legjellemzőbb alakban érzékítse meg? Természetesen, midőn Petőfi dalait ítéljük meg, nem kell felednünk, hogy ő magyar népköltő volt s oly eredeti költő, kit igazságosan csak önmagából lehet megítélni. A kérdésnek leginkább a körül kell forognia: megtestesítette-e Petőfi költeményeiben azt, mit akart s azon eszmény szerint, melynek költői szelleméből következettve, előtte kellett lebegnie?

A külformát illetőleg sem értem e vád alaposágát. Petőfi a legnehezebb formákkal is meg tudott küzdeni, s verselése néha oly könnyed, mintha csak oda volna lehelve. E vád oka másutt rejlik. Ő népdalokat írván, elvetette a szokásos jambus és trocheus lábakat, s bár énekelni nem tudott, mégis sokszor bámulatosan eltalálta népdalaink zenemértékét. A közönség és kritikusok egy része nem találván bennök azt, mit megszokott, hajlandó volt felettök pálcát törni. Azonban a nép könnyen énekelhette. Ez mutatja, hogy verselése nem pusztá önkény és gondatlanság szüleménye volt. S vajjon Arany balladáira, Erdélyi újabb dalaira, melyek szintén nem jambus vagy trocheus lábakon lejtének, mondhatjuk-e, hogy nincs bennök mérték, midőn könnyen kimutathatni a népdalokból szabályosan lehúzott formákat, melyek mintegy énekszó után vannak alakítva? Ha azon költők, kik a görög, latin, francia és német

formákat nálunk meghonosíták, köszönetet érdemelnek, mert nyelvünk hajlékonyságát új oldalról tüntették föl s költői világukat általok fejezték ki legjobban: vádolhatjuk-e azon költőt, ki eredeti magyar formákkal küzdött meg többször s nagyobb változottság-, könnyűséggel, mint az eddigi magyar költők, s ezeket hitte gondolatjai legméltóbb köntösének.

Továbbá Petőfi érezte, hogy a magyar népdal néha oly rímeket is használ, melyek nem tiszta rímek ugyan, de igen jól összehangzanak s bizonyos rendszerök van. Gyakrabban kezdett használni assonáncot, mint eddig szokásban volt, de mindig szabályosan. Érezte, hogy azon tárgyakhoz, melyeket megénekel, nem mindig illik a Vörösmarty méltóságos nyelve vagy azon túlfinom és enervált költői nyelv, mely a középszerűség conventionalis nyelvévé alakult. Népies szavakat, kifejezéseket, összehuzásokat s nyelvfordulatokat kezdte használni, de mindig elég ízléssel. Épen úgy tett, mint Vörösmarty, ki nem használhatván eléggé Kazinczy költői nyelvét, visszatért Zrínyihez s a régibb nyelvemlékekhez, s úgy teremtett magának egy újat. Petőfi nyelvünk még eddig eléggé ki nem bányászott aknáihoz fordult, a nép nyelvéhez, s magának költészetéhez méltó nyelvet teremtett. Tágított valamit az irodalmi nyelv merev rendszerén s a költői nyelv egy új formáját alkotta meg, mely épen annyi szépséggel bír, mint a Vörösmartyé, sőt az irodalmi fejlődés szerint épen a Vörösmartyé után kellett következnie. Megmutatta, miként lehet egyszerűen, gyermeketesen s mégis a legköltőibben szólani, miként lehet magyarul s jellemzetesen szólani oly dolgokról is, melyekről eddig mesterkélten vagy idegenszerűleg szóltak. Az ő nyelve nem egészen szabatos eddigi fogalmaink szerint, de benne a nemzet geniusa szökel s mintegy visszahatásként nyilatkozik az idegen szófűzés ellen. Ő a nép kifejezéseit, nyelvfordulatait valami varázsszal tudta bevonni, hogy azok egyszerre költői becsüekké váltak. Az, ami a nép ajkain jelentőség nélkül, ingatagon, ízléstelenül hangzott, nála jelentő-

séget, határozottságot nyert, s megszőpült. Az nem az ő hibája, ha követői tájszavakkal árasztják el költészetünket, ha az irodalmi nyelvet tájszólássá akarják lealacsonyítani, s ahelyett, hogy fordulatok-, könnyűség- és változatosságban gazdagítanak, a korlátlanságot, szeszélyt és ízléstelenséget emelik elvvé.

Igaz, Petőfi néha túlmerész, de legalább tárgyiban mindig némi indokot találunk ; igaz, van egy pár dala, melyekben szembetűnő gondatlanságot árul el, de azt megint csak utánczóik terjesztik róla, hogy hanyag verselő, mert az úgynevezett Petőfi-iskola hívei azok, kik Petőfi újításaiban csak korlátlanságot látván, a jó rímekkel keveset gondolnak, az asszoncot szabálytalanul használják s a legtöbbször sem az újabb, sem a régiebb formák szerint nem verselnek s küzdeni a külfomával általában pedánságnak tartják, mely lenyűgözi a szellemet, mintha annak, kinek a vers nyűg, nem jobb volna prózát írni, ha ugyan nem találkoznék itt is egy új nyűggel : a nyelv szabatosságával. Petőfi dalaiban dallam, elragadó dallam van. Bennök nem Vörösmarty pathetikus dallama zeng, mely méltóságot és erőt egyesít, sem az Aranyé, hol a kellem a hangulat nyugodtságában, a forma szabatosságában s a rhythmus plasticitásában rejlik ; de halljuk a szenvedély leigező hullámos lüktetését, mintha a lábak- és sorokban az érzések hangzanának össze és rímelnének.

Nem Petőfi az első magyar költő, ki a népelemet költészetébe fölvette, mert ez épen úgy kimutatható már Horváth Ádám- és Csokonainál, mint a Kisfaludyaknál, Vörösmartynál és Erdélyinél ; de annyi igaz, hogy nála jelent meg először teljes erőben, alkotó szellemben s irodalomtörténeti fontosságra emelkedve. Az a változás, melyen lyránk az utolsó évtizedben átment, nagy részében az ő műve. Sok ok munkált ugyan együvé erre. életben és irodalomban, minők : a fölébredt politikai öntudat, demokrat eszmék, tárgult sajtóviszonyok, a népszerűség csábító varázsa, mely az országos szónokokról az írókra is elragadt, a kritikusok népkutatók munkássága, egyes költők

kísérletei: de mégis Petőfi vala a költészetben az összes hatásoknak eleinte mintegy központja. Azon irodalmi mozgalom, költői iskola mely «népies»-nek nevezi magát, nem azt célozta, hogy költészetünk visszatérjen a nemzet primitív állapotára s egészen a népköltészeti hagyományok eszmeköre s érzésvilágának képviselője legyen, hanem hogy segédforrást vegyen s megújítsa magát a népszellem által, mert csak így lehetett igaz hangja a kor hangulatának, a fejlődő nemzeti szellemnek. A «népies» egy új phasisa vala a nemzeti költészet fejlődésének, a nemzeti szellem új hódítmánya erősebb alapon, tágabb láthatással. Vágy szállotta meg a költőket nemcsak az irodalmi köröknek, a műveltebbeknek, hanem az egész közönségnek írni. Érezni kezdék, hogy a népköltészet némieken szabályt is adhat a műköltészetnek. Hatni akarván, ösztönszerűleg megtalálták a tárgyakat s az eszközt, melyek iránt a közönség élénken érdeklődött. Mindez válhatlan kapcsolatban volt egy csoport széptani és politikai nézettel, magába olvasztott valamit a külföld modern irányjaiból s a lyrából átment az eposba, színműbe és regénybe. A népies, mint minden irodalmi pártszó, nem fejezi ki eléggé a mozgalom jellemét s épen azért tévednek mind a kritikusok, mind a költők, kik azt szó szerint veszik s nem érzik alatta a szellemet.

A nép-elem sokképen hatott jótékonyan költészetünkre. Míg egyfelől a nyelvet eredeti sajátságaihoz visszavezetni segíté, új formákkal gazdagítá s nemcsak ösztönt ada a költészet oly fajai művelésére, melyek eddig nem műveltettek eléggé, de azokat eredeti alakban is teremté meg: mint a népdalt, népszínművet, románcot, regét. eposzt, addig másfelől közelebb hozta az irodalmat az élethez. A közönség növekedett, az irodalom hatása élénkebb lón. Már felderülni láttuk azon korszak hajnalát, midőn a magyar szellem önállóbban, eredetibben teremt. A költészet a nemzeti életbe kezdé beereszteni gyökerét, onnan szívni táplálékát, levegőjén virágozni s érlelni meg gyümölcseit, nem egy választott kör,

hanem az egész nagyközönség számára. A költők azért szállottak le a néphez, hogy magokhoz emeljék, hangján szólaljanak meg s eszményeit örökítsék. Ez irodalmi változás ugyan még azon tisztulatlan-ságában forrongott, de a szellem mindenütt mutatta erejét, életrevalóságát. Kitünő s örökbecsű műveket említhetni, melyek e szellem szülöttei s a külföld egyrészt azóta van nagyobb figyelemmel költészetünk iránt. Talán máris némi önérzettel mondhatjuk el, hogy költészetünk népnemzeti alapja jobban megerősödött, mintsem félthetnők az idegen irodalmak káros befolyásától. Azonban a népelem hatása épen úgy kifejlett jóra, mint rosszra s a közelebbi években ez utóbbi sokkal erősebben nyilatkozott, mintsem ne tarthatnák kórjelnek.

Költők állottak elő, ifjak és nem ifjak, kik nem arra törekedtek, hogy a népelemet előbbre vigyék, fejlesszék, hanem hogy alább sülyesszék. Nekik nem volt elég a népköltészet : tájköltészetet alkottak. S mi az a tájköltészet? Sem több, sem kevesebb, mint tájszólás, tájviselet, tájszokás. A tájszavak általánosítása, a tájszokások leírása célul tüzetik elméletben és gyakorlatban. S még jó, ha a tájszavak igazi tájszavak s a népszokások nem költöttek. Összehalmoztatik minden úgynevezett kelmeszerű adalék, mik helyet foglalnak ugyan, mint népismei, történeti és nyelvtani adalékok a népi kutatók gyűjteményeiben, melyek nem egyedül költészeti elvek nyomán szerkesztvék, de költészetben, melyet az irodalom állít elé, soha. Oly költészet született meg, mely súlypontját a költészet fogalmán kívül keresi. Külsőség, az anyag lépett a szellem helyére, mely képtelen új genre-t alkotni s nem nyújthat semmit, mi akár a költőnek, akár a kritikusnak szempontul szolgáljon. A népköltészet sem tájszólás, sem népisme : valamivel több, mert költészet. Ha szemlét tartunk a világ összes népköltészete fölött s összehasonlítjuk a mi most született tájköltészetünkkel, látni fogjuk, minő tévedésben vannak az új tan emberei. Mindaz, mire ők főszúlyt helyeznek, mellékszerepet sem játszik, leg-

főlebb néha színezetül szolgál, kivált a humorban, de sohasem célul: költői érdeket pedig épen nem föltételez. Az összes magyar népdalgyűjteményben nincs annyi tájszó, mint mennyit műköltészetünk tájköltői költeményeikben s mi több, lyrai költeményeikben összehalmoznak. Elnézetükhöz híven ebben keresik a népköltészet erős oldalát. De az nem költészet, mely művészi alakítás helyett tájszavak és szokások regisztrálásával akar hatni s a népdal nevét nem érdemelheti meg azon költemény, melyet csak kommentárral lehet megértenünk, s ha megértettük, lelkesülés fejében megtanulunk egy tájszót vagy tájszokást. Az egész tájköltészet, mint ilyen, egyetlen hangot sem adott, mely új dallamként vegyült volna a magyar népköltészet harmoniájába, s ha alkalmazni fogjuk az új tant a költészet minden nemére, előállanak palóc regények, barkó drámák, hienc eposzok. Írni fogunk hatféle tájszóláson s lassan-lassan elérünk oda, hol költői nyelvünk az irodalom keletkezete előtt állott. A tájköltészet nem egyéb, mint a népelem sülyedése, költők szeszélye, kik nem birván eredetiséggel, eredetiséget hajhásznak, hiú erőlködés az ízlés ellen, mely megboszulja magát, játékszer, nagy gyermekek játékszere.

Előállottak költők s kritikusok, kik a népiest panacéává emelték. A lyrában feltünőbbben nyilatkozott a fogalomzavar s az eszmék anarchiája. Mintegy szabályul állítottatott föl, hogy mindannak, mi népies, szükségeskép szépnek és egészségesnek kell lennie. Ez lón a kenet, mely minden költeményt széppé varázsolt, ez a fölhatalmazás, mely a költőnek minden kihágásra jogot adott. Hajdan, a latin iskola idejében, a klasszikus költeményhez elég volt pár mythologiai hasonlat, most a magyar dalhoz elég pár kiteremtettézet kifejezés. Hitté lón, hogy mindaz, mi a nép száján forog, már költészetbe való, minden népdal egy-egy remekmű s minden szeszély a népnemzeti genius szökelése: mintha a népnél nem volna annyi ízléstelenség, mint a nem-népnél, mintha népdal nem volna annyi rossz, mint nem-népdal s a

kunyhónak nem volna meg a maga hóbertja, mint a salonnak. A népdalok hiányait látjuk utánózni, a Petőfi gyöngéit látjuk utánózni. Mindenki népköltő akar lenni, mintha ezenkívül nem volna a magyar költőnek más pályája. Úgy rémlik, mintha veszni indulna az érzék, a gond, a csín és lelkiismeretesség a nyelv, a forma körül, a lelkesülés oly tárgyak és eszmék iránt, melyekért a világ minden költője lelkesült. Lyránk annyira magyar lett, hogy csak salangos, annyira természetes akart lenni, hogy vadászta azt, mesterkélt lön és szilaj gyermekessége nem egyéb, mint a nemzeti szellem aléltsága.

E rajz talán sötétnek, túlszigorúnak tetszhetik, de a napisajtó annyi fényoldalát mutatta be az újabb lyrának, hogy nem fölösleges az árnyoldal is, annyiszor szólott úgynevezett hazafiúi szempontból, hogy szükséges legalább egyszer a széptanít is megpendíteni. Valóban az újabb lyrában kevés vigasztaló van. Sem tartalomban, sem formában nem adott kitünőt vagy újat. Több-kevesebb szerencsével írt műveket olvasunk, melyekből ismert dallamok hangzanak felénk. Petőfit halljuk ezer változatban. Öntudatlan vagy öntudatosan kibányásszák érzéseit, eszméit, eltanulják szavait, hangját s oly költészet áll elő, mely nagy igényt tart az eredetiséghez, de sem az irodalmat, sem a szívet új kinccsel nem gazdagítja. Azonban a viszonyokban is van némi mentség. A forradalom, melyet átéltünk, talán tehetségeket sodrott el, talán tehetségeket akadályozott meg fejlődésökben. Egy rázkódtató viharos korszak után, mely minden régibb viszonyt alapjában feldúlt, nem egyhamar alakul meg új költői irány s lesz élénk a közfogékonyság. A költő nem könnyen találhatja meg a közszellemben a nagy eszmét, érzést, mely lelkesítse, vehet költői benyomásokat s lelheti meg kora üterét. Hoz-e az idő lyránkra új lendületet vagy általában a lyra lesz-e az a tér, hol a szellem alkotóbb erővel teremt? Kérdések, melyre ki sem felelhet. Történjék bármi, nincs okunk kétségbeesni. A magyar lyrában nincs visszaesés, csak pangás s a visszahatás, mely

a népelem kinövései ellen fog nyilatkozni, meghozza költőit. E visszahatás jelensége még magokban a par excellence népies költőkben is kezd mutatkozni, legalább jelenségeket látunk, melyek ilyesmit sejtetnek. De a kritikának nem szabad elnémulnia. Hallatnia kell szavát a jelenért és jövőért egyaránt.

Részemről, míg egyfelől Petőfi életéről s költészetéről írva hálaadómat hiszem lefizetni azon költő iránt, kinek költészete első ifjúságom álmait körüllebegte, addig másfelől mintegy megkönnyülve érzem magamat, hogy szót emeltem lyrai költészetünk bajairól akkor, mikor a hivatottabbak hallgatnak.

NÉHÁNY SZÓ A KRITIKÁRÓL.

A közelebbi tíz év alatt irodalmunkban semmit sem óhajtottak és gyűlöttek inkább, mint a kritikát. Írók és olvasók egyaránt megunták az ujdonságírók banális és stereotyp phrasisait; amazok szerettek volna ítéletet hallani műveikről, emezek pedig némi tájékozást nyerni az irodalom naponként élénkülő mozgalmában. Néha csakugyan beköszöntött valami olyan, mit kritikának szoktak nevezni. Mily ellenszenv, mily részvétlenség fogadta minden oldalról! Az írók nagy része gyűlölni kezdte, a közönség pedig hidegen fordult el tőle. Hol rejlett e jelenség oka? Az írókban-e, kik már egészen elszoktak a különben is soha meg nem szokott kritikától vagy a közönségben, mely a szorongatott nemzetiség nevében, a túlbuzgó hazafiasság szempontjából oly kiméletet és elnézést követelt, mi lehetetlenné teszi a kritikát, vagy épen a kritikusokban, kik e kivételes helyzetben nem tudták feltalálni magukat s a legjobb akarat mellett is tapintatlanságukkal mindent elrontottak?

Mindezt nem vizsgálom. Ez időszakban magam is írván bírálatokat, mint részrehajlatlan vizsgáló is, könnyen részrehajlónak tűnhetném föl. Annyi bizonyos, hogy mindennemű kritikai kísérlet többé-kevésbé megbukott s nemcsak a kritikusok lettek népszerűtlenek, hanem maga a kritika is. A jövőben talán minden másképen lesz. Politikai állapotaink változása alkalmasint ide is jótékonyan fog hatni. A közönségnek napról-napra kevesebb oka lesz túlbuzgó hazafiasságával terrorizálni a vélemény szabadságát, az élénkítő politikai élet küzdelme némi türel-

mességre fogja tanítani az írókat, azon férfiak pedig, kik újabban a kritikához kezdenek csatlakozni, sokkal jelesebb tehetségűek, népszerűebbek, mintsem munkásságuk siker nélkül maradhatna.

Mindamellett nem árt nemcsak gyakorlatban, hanem elméletileg is gyöngíteni azt a sok előítéletet, balfelfogást, melyet nálunk a kritika ellenében táplálnak. Nem céлом ez előítéletek mindenikét bírálat alá venni, csak egy-kettőről szólok, mint olyanokról, melyek nevezetesebbek, sokak meggyőződései, amelyek védelmére nemrég egy egész röpirat jelent meg.*

A kritikának gyöngédnek, udvariasnak, illedelmesnek kell lenni, mit sem lehet inkább kárhoztatni, mint az illetlen, éles modort, a sértő gúnyt, a megbélyegzést, a bot és kancsuka bírálatát. Ezt halljuk minden nap, úton-útfélen. A lapok programjokba tűzik, az olvasók megtapsolják s kritikai codexünknek mintegy legfontosabb törvényeül van elfogadva. S mégis van-e valaki, ki ha bírálni kezd, nem hágja át e törvényt? Aligha, mert át nem hágása csaknem lehetetlenség. Mióta irodalom van, egyetlen nevezetesebb kritikus sem kerülte el az illetlen élesség, a személyeskedés vádját, nem is fogja soha, sőt azt tapasztaljuk, hogy akik legtöbbet beszélnek ellene, legtöbbszőr követik el. Honnan ez ellenmondás, melyet mindennap tapasztalunk? Részint onnan, mert az önérdék és szenvedély csaknem észrevétlen módosítják elveinket, részint, mert bizonyos személyeskedés s illetlen élesség nélkül lehetetlen az irodalmi és politikai vita, leginkább pedig onnan, mert a társadalmi illem szabályait akarjuk kitűzni az irodalomban is. Az idézett röpirat szerzője épen e téveszme mellett küzd, midőn a kritikustól gyöngédséget, illemt, gentlemanhoz illő társalgást követel, szóval mindazt, amivel a társadalmi életben tartozunk egymásnak. Nem tagadjuk, hogy van irodalmi gentleman, de tagadjuk, hogy egy volna a társadalmival. Törvényes

* Regény és regényítészet. Irta Eszter szerzője. Pest, 1858.

kereset alá nem tartozó magán tetteinkről csak istennek vagyunk és lehetünk felelősek s kivéve szülőinket, nőnket, rokonainkat s egy pár jó barátot, kiket magunk hatalmaztunk fel, senkinek sincs joga velünk szemben bírálólul vetni fel magát. A magánviszony szentség, melyet senki és semmi sem érinthet, legfeljebb csak a közvélemény, az a láthatatlan földi hatalom, melyet senki s mégis mindenki gyakorol, melyről nem tudjuk, honnan jó, de amelyet mégis érzünk, mint a hideget és meleget, mely soha sem sérti becsérzetünket, mégis fájhat szivünknek, mely sokszor igazságtalan s melyben mégis majd mindig van valami, mi lelkiismeretünk visszhangja. Mindez az egyéni szabadság jogából foly s részint mint becsület, részint mint illem a társadalmi élet kellemeinek alapja. Annyira velünk született, annyira kifejlett érzés van bennünk, hogy az állam segélye nélkül, sőt ellenére is képesek vagyunk érvényesíteni. Hogyis ne? Minő élet volna az, ha mindenki jogosítva érezné magát, úton-útfélen, társaskörben, szobánkban szemünkre hányni bűneinket, hibáinkat, gyöngeségeinket, minő igazságtalanság volna némi haszontalan igazság kedvéért feldulni a magánviszonyok szentségét, minő bűn az őszinteség erényét a korlátlan sértés jogává aljasítani, minő zsarnokság a szabadság nevében tűrni és gyakorolni a legszenvedhetetlenebb szolgaságot. Ime a társadalmi becsület és illem fontossága! Talán az egész csak külső erkölcsösség, de forrása, véde, zománca a bensőnek, talán sokszor csak puszta formasággá fajul, de mégis valami, legalább a be nem vallott erkölcstelenség adója az erkölcsnek.

Vajjon ilynemű becsület és illem érvényes-e az irodalomban és parlamentben is? Vajjon a közélet embere annyira egy-e a magánemberrel, hogy ami ezt méltán sértheti, am azt is sértenie kell? Már maga azon körülmény, hogy magánviszonyaink nem esnek tulajdonkép bírálat alá, közéletünk pedig egészen mutatja, hogy a becsület és illem szabályainak e téren nemcsak módosulniok kell, de sok részben változniok

is. A magánviszonyok egyedüli bírálói a költő és philosoph, de amit ezek írnak, az nem egyesek bírálata, hanem az egész társadalomé, az egész emberiségé. Mihelyt a philosoph egyes élő magán személyt boncol, mihelyt a költő a pusztá valóságot akarja adni, megnevezve és kimondva mindent, becsület-sértést követ el, s ha mindjárt igaza van is, pasquill íróvá aljasul. De kinek jut eszébe parlamenti szónoktól, hirlapírótól, kritikustól, szóval a közélet bírálói-tól ilyesmit követelni? Hiszen nekik lehetetlen nem sérteni, nem személyeskedni, mert egyes politikai, közigazgatási és írói személyeket kell támadniok és védniök s megnevezett határozott tényeket venniök kiindulási pontúl. Hiszen nekik kötelességök használni a közügynek, mi ritkán jár kíméletlenség s nagy kellemetlenségek nélkül. Itt többé nem lehet célunk minél kellemesebbé tenni magunkat s másokat is hasonlóra kötelezni, mint a magánéletben. A különböző cél különböző utat jelöl ki s másnemű jogokkal ruház föl. Ami a magánviszonyok közt becsület és illem, a közéletben hiba, bűn lehet és viszont. Például, mondhatjuk-e valakinek társaskörben, hogy eljárása nem becsületes s nem mondhatjuk-e parlamentben, amint mondá is nem rég egy angol szónok a Derby minisztériumáról? Mondhatjuk-e valakinek szobánkban, hogy erkölcstelen ember s nem nevezhetjük-e bírálatunkban erkölcstelen írónak? Az egyéni szabadság tiszteletéből folyó becsület és illem elnémítja meggyőződésünket, a közszabadságon és közjón alapuló hazafiasság és vizsgáló szellem szólnunk kényszerít. S lehet-e szólanunk, ha az illem nevében lepleznünk kell a tényt és kimélnünk a személyt? Lehetünk-e gyöngédek, midőn épen a gúny fegyverét kell használnunk? Társaloghathatunk-e gentleman módon, midőn a kímélet és udvariasság épen ázt fogják veszélyeztetni, aminek diadalát óhajtjuk, midőn a tények már magokban goromba vádak s az okoskodás és következtetés oly sok esetben válik gyanúsítássá? Angolország a gentlemanek hazája, mégis sajtója a legkíméletlenebb. Az angol társadalmi élet szigorúbb

illemet követel és tart, mint a szárazföld akármely országa, mégis közéleténél, divatozni kezdő fogalmaink szerint, nincs valami durvább és illetlenebb. E fogalomzavar akarva vagy akaratlanul a szabad vélemény jogát támadja meg. Gyöngédnek óhajtjátok a kritikust és gyöngévé teszitek, illedelmesnek, félénkké válik és gentlemanetekből szalonfecsegő lesz. Mihelyt a vélemény szabadabb és jellemzőbb nyilatkozatait becsületsértő durvaságoknak bélyegzitek vagy száműztétek a kritikust az irodalomból, vagy megrontottátok egész tehetségét. Az a lelkesülés, mely az eszmék küzdelmében kifejlett rokon- és ellenszenv hullámzásából veszi táplálékát, elpárolog, kihül; az az önérzet és becsszomj, mely nem ismerhet más korlátot, mint amilyen a helyzet sajátoságáé, eltörpül, kiálszik; a vizsgálódás azon erélye, az előadás azon szépsége, melyeket a hangulat szabadsága nyújt s a tárgy természete parancsol, összeomlik, semmivé lesz. Bíráló helyett hízelgőt, szónok helyett udvaroncot fogtok teremteni, ha ugyan oda tudnánk aljasodni, hogy sophismáitokat megszentelje a közvélemény.

Tehát a kritikának a közjó nevében korlátlanági joga van, fogják mondani ijedten az olvasók s még inkább íróink. Nem, csak hogy korlátja nem a társadalmi becsület és illem. Ha a kritikus a közélet emberében a magánszemélyt is megtámadja, túllépett körén. Ime, a magánviszonyok szentsége az egyik korlát, melyet nem léphetni át büntetlen. Kik a magánviszonyokra nézve is bírálói jogot követelnek, épen oly téveszmét akarnak érvényesíteni, mint azok, kik a becsület és illem szabályait akarják átjátszani a közéletbe. Társadalmi életünk e két külön ágának éles megkülönböztetésében és hű ellenőrzésében fekszik egész egyéni és közszabadságunk. Nem tagadhatni, vannak szövevényes viszonyok, midőn a közélet emberére nem emelhetünk vádat a nélkül, hogy magánviszonyait is ne érintsük, midőn a jogot a jogtalanságtól hajszál választja el s úgyszólva egymásba játszanak. E kényes körülmények rendkívüli tapintatot igényelnek. Támadott és támadó részéről a

«summum jus, summa injuria», de bármily nagyok legyenek is az ily visszaélések, épen oly kevésbé mondhatunk le egyéni, mint közszabadságunkról. Hasonló áll a kritika azon második és utolsó korlátjára nézve is, melyet szintén el kell ismernünk. Mi e második és utolsó korlát? Valóban bajos egy pár szóval kifejeteni. Kétségtelen, hogy a gúny és humor nemcsak a költő és szónok kiváló fegyvere, hanem egyszersmind a kritikusé is. E fegyver rendesen nem csinált, keregett, hanem gondolatunk és érzésünk mintegy önkénytelen teremtménye. Nem a botránykeresés vásott-sága, hanem a megsértett erkölcsi érzés és józan ész visszahatása, haragja, boszúja, költészete. Vannak dolgok, melyekről csak gúnnyal szólhatunk s a legtöbb megrovás, polemia lehetetlen gúny nélkül. Hogy az emberek mindennél inkább gyűlölik a nevetségessé válást, könnyen megfoghatni, de az is természetes, hogy a fegyvert épen a körülmény teszi oly becsessé. Nem a gúny, hanem a sértő gúny ellen szólunk, mondják a mi illedelmes embereink. De van-e gúny, amely nem fáj s ennyiben nem sértő, s ha nem ilyen, nem hizelgésbe oltott elmefuttatás-e vagy enyelgéssé higított tréfa? E megkülönböztetéssel nem sokra megyünk s midőn szépirodalmunk oda kezd sülyedni, hogy a kritika jogaiért kell vívni, lehetetlen ez, épen oly korlátolt, mint gyanus elv ellen a legerélyesebben nem tiltakoznunk. Azonban ez nem azt teszi, mintha itt is nem ismernénk el a korlátot. Van egy pont, melyen a kritikusnak nincs joga túllépni, hol a közélet embere ellen intézett gúny is anélkül, hogy magánviszonyt érintene, magánsértéssé válik. E pont meghatározása igen nehéz, különösen nálunk, hol nem rég még azon is nagy fontossággal vitatkoztak, vajjon szabad-e azt mondani a költőről, hogy a politikai éretlenek tapsait hajhássza. Annyi bizonyos, hogy valamint a költészetben nem használhatunk némely kifejezést, bármily jellemző legyen, még az alsó komikumban sem: úgy a kritikusnak sincs joga mindent nevén nevezni, még azt is, mi nem volna egyéb undok cynismusnál. A szenvedély e pontot hol kijebb, hol

beljebb teszi s hol az egyéni, hol a közszabadságra hivatkozik. Itt is a «summum jus, summa injuria» s hacsak holmi nevetséges és haszontalan casuistikát nem akarunk fölállítani, az egészet a közerkölcsi érzésre kell biznunk, mely rendesen jogsértés nélkül találja el az igazat.

Azonban a kijelölt korlátok tisztelete még nem egészen egy az irodalmi gentlemanséggel. A gentlemanség társaságban és irodalomban egyaránt nemcsak bizonyos szabályok hű megtartásában, hanem egyszerűségi jöl eltalált alkalmazásban rejlik. Lehet valaki becsületes és illedelmes ember, mégis hathat reánk kellemetlenül, sőt bántón, a nélkül, hogy jogunk volna rossz néven venni. Nem bántott-e meg soha titeket a nagylelkűség, a szívesség, az illem, sőt maga a barátság is? Nem éreztétek-e, hogy a jogosságon, illemen és jó indulaton felül van még valami, mit óhajtunk, bár nem követelhetünk, mit néha alig tudunk kimagyarázni, de ami mindig elbájol és leigéz. Bizonyos nemesség, szeretetreméltóság, tapintat, költőiség, melynek épen oly nehéz fogalmát adnunk, mint a szépnek. Ha úgy tetszik a modor, mely mindig eltalálja az illőben a legillőbbet, a helyes közt a leghelyesebbet s éles ösztönével a társadalmi bonyodalmak legfinomabb szövevényein is áthat. Alkalmaztatók e tulajdönt, amennyiben alkalmazható, az irodalmi viszonyokra s előttetek áll a gentleman kritikus. Mi a különbség közte s a többi közt? Csekély és mégis sok. A gentleman kritikus nemcsak igazságos ítéletre törekszik, hanem igazságos modorra is; érzi, hogy ugyanazon ítélet különböző modorban elmondva nem ugyanaz; tudja, hogy a méltánylat és megrovás, az elragadtatás és gúny nyilatkozatait nemcsak az elvek logikája s a hangulat kényszerűsége vezérlik, hanem az esetleges körülmények módosító ereje is; ítéletére nem engedi ugyan befolylni a kegyelet érzelmeit, de igen a módra, mely szerint azt kifejezi; élénken képes megkülönböztetni, hol van helye a kíméletnek, hol erény a kíméletlenség s mintegy megnemesíteni törekszik azt is, mit szét-

tép, semmivé tesz; nem kerüli, ha szükség, a támadó küzdelmet, a szenvedélyes polemiát, de mindig megtart bizonyos mérsékletet, mely ott sem örömet sért, hol kérlelhetetlen szigort kell alkalmazni, mely képessé teszi igazságosan áthatolni a kényes körülmények tömkelegén is, hol a jog jogtalanságba játszik, hol a következtetés és felfogás szabadsága, szüksége, mit rendesen gyanusításnak és ferdítésnek neveznek, könnyen vehet valóban ferdítési és gyanusítási irányt s hol egy bizonyos ponton túl engednünk kell jogunkból, tűrnünk ellenfelünktől, bár egyikkel sem tartozunk.

E tulajdont a kedély nemes hajlamai föltételezik ugyan, de nagyrészt mégis az irodalmi élet hagyományossága fejt ki, épen mint a társadalmi gentleman a jó társaság szokásai. Mily nagy befolyással van erre a közönség, mondanunk sem kell s az egyik fő ok, amiért nálunk az irodalmi gentlemanség oly kevésbé divatos, épen ott rejlik, hogy inkább csak olvasóink száma szaporodik s nem egyszermind azon közönségé, mely erős közvéleményt képes gyakorolni. És mégis bármily csekély véleménnyel legyünk a magyar kritika modora iránt, el kell ismernünk, hogy az irodalmi gentlemanséget nem annyira a kritikusok sértik, mint inkább a költők. Nem idézek példákat, mert hosszas és örömtelen polemiába keverném e lapot, mely oly szives barátsággal hívott meg dolgozó-társai közé. Azt azonban nem lehet mellőznöm, hogy a szabad vélemény erősebb, de jogos nyilatkozatait becsületsértésnek venni, az írói sérelmet személyessé változtatni, nem épen a legritkább eset nálunk. A becsületérzés bizonyos betegessége kezd terjedni íróink közt. Sajnálám, ha valaki félreértene. A becsület jogai és kötelességei előttem is szentek. Bárkinél jobban örülök azon, ha a magyar író tudja, mivel tartozik társadalmi állásának s nem tűr szennyfoltot becsületén. Nem a lovagiasság ellen beszélek, hanem ama lovagiatlanság ellen, mely a lovagiasság álarcájában jelenik meg. Nem emlékszem, hogy az angol és francia kritikusok kezökben fegyverrel vívták volna

ki a kritika szabadságát, de azt tudom, hogy ha nálunk valamelyik kritikus oly jogait veszi igénybe, melyeket a legműveltebb nemzetek irodalma is elismer, könnyen kockáztathatja vagy becsületét vagy életét. E szomorú dilemma nem fog ugyan mindenkit visszaijeszteni, de általában véve bizonyára terrorizálja a szabad véleményt s oly censurát állít föl, melyet népszerűsége szükségesképp zsarnokivá tesz.

A kritika pártossága ellen is sok vádat hallhatni. A kritika mindig valamely párt kezébe kerül, egyszer az egyikbe, másszor a másikba, épen azért soha sem lehet elfogulatlan és igazságos, mondják sokan, de senki sem oly hangosan, mint Eszter szerzője, ki épen ezért új alapra akarja fektetni a kritikát, oly lapot indítványozva, mely mind az illetlen modort, mind a pártosságot lehetetlenné tegye.* Lehetséges-e ez s mi módon? Szerzőnk hiszi, bízik magában s egy egész tervvel áll elő. Egyletet kell alakítanunk, mely alaptőkéje kamatjaival képes legyen fődözni egy havonként hat ívre terjedő kritikai lap költségeit. A többi magától jó. Az egylet szerkesztőt választ, ki illemes ember, semminemű irodalmi párthoz nem tartozik s így megnyer közremunkálni minden magyar kritikust. Minél inkább eltérnek egymástól a munkatársak nézetei, annál jobb, mert a szerző épen a különböző nézeteket, rokon vagy ellenszenveket akarja a közjóra kiaknázni. A lapnak nem lévén elve, színezete, ki-ki azt ír bele, amit tetszik, a szerkesztő csak arra ügyel, hogy a cikkek illedelmesen legyenek írva s mindennemű véleménynek, polemiának tér nyiljék. A tanodák ingyen fogják kapni, a közönség pedig két forinton, hogy minél inkább terjedhessen. Ily lap még egyetlen egy irodalomban sincs. A magyar kritikusok a világirodalomban először fognak példát adni arra, hogy levetkezvén minden pártszenvedélyt, a közjóra egyesültek. Tehát a haszon mellett némi nemzeti dicsőségben is részesülnénk.

* Regény és regényítészet. Irta Eszter szerzője. 145—176. l.

Ime a panacea kritikai állapotunk bajai ellen. Nem vizsgáljuk, lehetséges lesz-e a szükséges alaptöket összegyűjteni, örömet elhisszük, hogy nem nagy bajba kerül, de mélyen meg vagyunk győződve egy ily lapnak mind kivihetetlenségéről, mind haszontalanságáról. Van-e oly kritikus, ki aláírja szerzőnk kritikai illemszabályait, melynek ama választott szerkesztő lesz képviselője? S ha lesz, nem olyat tesz-e, miáltal lemond vélemény-szabadságáról, sőt írói egyéniségéről is? Az az illetlenség és epéskedés, melyet ti korlátozni akartok, nem valami külsőség, hanem a benső egy része. Változtassátok meg s a gondolat is meg fog változni. A kritikusként is, mint minden írónak, ha valóságos irodalmi művet akar teremteni, szüksége van bizonyos felindulásra, lelkesülésre, melyet tárgyától vesz s tárgyára sugároztat vissza. Ti e lelkesülést akarjátok tőle elvenni, hogy üres konventionális hangulatot erőltessetek reá. S miért, hogy ne álarcozhassa le a nyegleséget, ne bélyegezhesse meg az erkölcstelen irányt, ne tehesse nevetségessé a tudatlanságot és gőgöt s mi egy római imperatorral szemben is szabad volt, ne háborgathassa éles hangjával az ünnepezt írók diadalmenetét. Miért akarjátok csak a kritikust korlátozni? A politikai hírlapírót, a parlamenti szónokot, a történetírót sem kellene felednetek. Állítsatok ide is felügyelőt, ki ne korlátozza ugyan a szabad véleményt, de szigorúan ügyeljen fel illemszabályaitok megtartására, s meglássátok mi fog kikerülni. A modor korlátja szükségeskép a vélemény korlátjává válik. Tacitus epés rágalmozó lesz, az angol sajtó szemtelen pasquill-gyár, Macaulay durva sértegető s műveik máglyára kerülnek. Ferdítés és gyanúsítás, fogja mondani szerzőnk. Csak logikai következtetés. Egyébiránt jól tudjuk, hogy szerzőnk nem kívánja elve ily szigorú alkalmazását; a mellett azt sem bánja, ha más lapba akármit s akárhogy írnak is a kritikusok, csak az ő tervezett lapjától vonuljanak félre. De akkor hová lesz a lap fennhézó programja, mely épen a különböző nézeteket akarja a közjóra egyesíteni? Nem válik-e épen pártközlöny-

nyé? Ime szerzőnk, midőn az irodalmi pártokat szándékszik feloszlatni, egy irodalmi párt, talán saját pártja szervezésén munkál.

Azonban tegyük fel, ami lehetetlen, hogy kritikaink aláírják szerzőnk illemszabályait. Meg lesz-e ezáltal minden nyerve? Még valami is alig. Az erős ragaszkodás és munkakedv csak oly vállalat körül fejlődhetik ki, hol ugyanazon elv lelkesíti a munkatársakat. A szerkesztésnek csak ott van értelme, hol valamely tudományos vagy politikai irány átvételéről van kérdés. Ami mindennek képviselője akar lenni, semmivé sem lesz, ahol senki sem felelős, ott mindenki közönyös. A mindennemű vélemény képviselése föltételezi a korlátoltság és kézzel fogható balirányok képviselését. A szerkesztő kénytelen lapjába majd minden cikket felvenni, különben a pártosság jogos gyanujába esik, minden kritikust egyenlően díjazni, mi egyre megy a verseny megfojtásával s a tehetség lehangolásával. S ennyi rossz mi jó érdekében fog történni? Csak azért, hogy a közönség valamely művet minden szempontból bemutatva, bírálva, méltatva láthasson, még a korlátozottság szempontjából is. Lesz-e ez jó hatással a közönségre? Fogja-e szélesbíteni látkörét s szilárd alapra fektetni meggyőződéseit? Bajosan. Eszköze lesz az eszmék anarchiájának, az érzület nihilismusának, melyekre közönségünk különben is hajlandó. Annyi különböző irányt egyetlen lapnak lehetetlen lévén jól szolgálni, egyet sem szolgálhat s hozzá szoktatja a közönséget a határozatlanhoz. Megfosztja az irodalmat a forrongó küzdelmek azon jótékony eredményétől, melyet csak a különböző irányok teljes és erélyes képvisellete nyújthat, tehát az összes journalistika. S vajon kivehető-e? Teljességgel nem. Sok vélemény nem fog találni méltó képviselőre, nem is említve, hogy némely véleményárnyalatot már maguk a lap illemszabályai is kizárnak. Néhány kritikus, meglehet a jelesebb és komolyabb tehetségek, meglehet a középszerűek és nyeglék, meglehet vegyesen a párt-árnyalatok szerint, csakhamar túlsúlyra vergődnek, a szerkesztőt is maguk-

kal ragadják, a többi elkedvetlenkedve széteszlik és újra pártközlönyt fogunk nyerni. S miért ne? Miért gyűlölnők a párt eszméjét, midőn mindenikünk, még azok is, kik tagadják, többé-kevésbé valamely párt-hoz tartozik, politikában, tudományban, irodalomban egyaránt. A pártatlanság és pártosság balfogalmából származik minden baj. A pártatlanság alatt nem lehet mást érteni, mint az igazság őszinte keresését s az ez alapon emelkedő erős meggyőződését. Tehetünk-e róla, hogy meggyőződésünk egy s más ügynek vagy személynek kedvezőtlen, hogy a közönség helyeslésevel vagy hibáztatásával találkozik, hogy végre az idő tévedéssé deríti ki azt, mit igaznak hittünk s igazsággá, mit a közvélemény tévedésünknek képzelt? Vizsgálódni, boncolni tehetségünk szerint, lelkiüsmere-tesen, kimondani meggyőződésünket jóhiszemben, ennyi mindaz, mit egy írótól, kritikustól követelhetni. Ennyi az ő pártatlansága, sem több, sem kevesebb. A pártatlanság divatos fogalma a maga valódi értelmére visszavive nem egyéb, mint a meggyőződés hiánya: tehát vagy a tehetetlenség érzete, vagy a scepticismus elve. S ha még csak ez volna! Ennél több. Rendesen sürgetése oly meggyőződés elfogadásának, melyet épen hibáztatunk. Oh ti pártatlan írók és kritikusok, szeretnők már egyszer látni, hogyan írtok ti fogalmatok szerint pártatlanul? Mutassatok példát, mutassátok meg ami lehetetlen és mi követni fogunk.

Az elvek küzdelmét, az erős meggyőződést, a párt-hoz tartozást csak a korlátozottság bélyegezheti pártossággá. A pártosság az igazság nem őszinte keresése, midőn az elv vagy személy, szóval a párt érdekében, ferdítés vagy mellőzés által meghamisítjuk a tényeket s a meggyőződést képmutatással vegyítjük. Jól tudjuk, hogy a küzdelem heve nem egyszer ragadja túl a pártokat s rendszerint egymást teszik többé-kevésbé erkölcstelenné, de az emberi dolgok e tökélytelenségét mindenütt föltalálhatni, a nélkül, hogy azért okunk lenne lemondani róluk. A pártosság is szenvedélyeink önzéséből és erőszakosságából foly,

mint majd minden hibánk és bűnünk, de a szenvedélyek mérséklete éppen úgy nem egy a szenvedélyek kiirtásával, mint különbözik a pártosság hibáztatása, a pártok eltörlése vágyától. Ki a párt eszméje ellen vív don quixotei harcot, az emberiség fejlődését akarja megakadályozni, ki a pártosság fogalma alá mer sorozni minden mély és őszinte meggyőződést, az emberi hitet gyalázza meg s a hitetlenséget dicsőíti. E mellett a pártatlanságtól a pártosságig mennyi fokozat van, melyek szintén megkülönböztetést igényelnek. Hány őszinte lelkesülést látunk, mely a nélkül, hogy akarattal ferditene, korlátozottságában mindennütt csak szeretni vagy gyűlölni, bámulni vagy gyalázni tud s noha mégis hitetni képes! Hány nagy tehetség jelleme bizonyos elfogultság, egyoldalúság, melynek forrása sem korlátoltság, sem vak szenvedély, sem képmutatás, hanem az elvek csökönysége, túlszigora, a hangulat önelragadtatása s némely esetleges körülmény, melyek hatásától oly nehezen menekülhetni! Mit árt mindez? Az irodalom folytonos küzdelmek hánykodása, hol minden hatásra a legszabadabb fejlődésben következik ellenhatás. Ami önkénynek látszik, az az eszmék ereje, ami igazságtalanságnak, az az igazságérti küzdelem. A legellenkezőbb eszmék, a legeltérőbb vélemények egymást egészítik ki, a legkülönbözőbb szellemű és erejű írók egymás gyöngeségeit pótolják s ami még fennmarad, mindig ki szokta egyenlíteni az idő. Szerzőnk egyetlen lap által akarná véghezvitetni, ami egy egész irodalom és hosszú idők munkája. Nem egy-e ez Omár kalifa okoskodásával, ki a monda szerint, a Korán kedvéért égettette meg az alexandriai könyvtárt? Szerzőnk kétségbeesve kiált föl: a kritika az egész irodalmi és művészi világban pártkérdéssé vált. De lehet-e, volt-e ez valaha máskép? Az ellenkező sürgetése nem annyi-e, mint azt kívánni, hogy minden ember egyformán gondolkozzék? Szerzőnket elkeserítik a pártok kicsapongásai. De következik-e ebből, hogy elfojtsuk a pártokat vagy legalább megbénítsuk?

Mi nem védjük a kicsapongásokat. A pártosság

valóban nem óhajtandó dolog, de van ennél valami rosszabb is, s ez a pártok hiánya. Épen ez szépirodalmunk baja. Szépirodalmi lapjaink, sőt a nagyobb lapok irodalmi része is, egészen szerzőnk kívánata szerint vannak szerkesztve. Nem igen képviselnek elvet, pártot s e tekintetben alig van valami színezetük. Szerkesztésük titka minél több népszerű író gyűjteni össze, ha mindjárt egymástól a legeltérőbb elvűek is, minél lármásabb programot bocsátani szét, minél változatosabban, de ritkán következetesen s az irodalom szükségéhez képest tölteni be a rovatokat s néha úgy szolgálni a közönséget s az író társakat, mint ahogy a cseléd szolgálja urát. Mindenütt csak különböző csoportozatokat, kottériákat látunk, kiket személyes rokonszenv vagy érdek fűz össze, de semmiféle határozott irodalmi elv és küzdelem. Ezelőtt hat évvel hosszasan kimutattam volt egy nagy tekintélyű lap irodalmi elvtelenségét. Azóta nem sokat változtak viszonyaink. A meggyőződés küzdelmét és elvek polemiját sehol sem látjuk szépirodalmunkban, vagy legfeljebb kivételkép, akkor is inkább egyes író, mint valamely lap részéről. Mi más képet mutat nyelvészetünk vagy — kivált az őstörténeti kérdéseket illetőleg — történetirodalmunk! Mily élesen küzdenek itt a pártok s aránylag mennyi haladást látunk csak tíz év óta is. Mi nagy a különbség e tekintetben szépirodalmunk múltja és jelene közt! Mennyi mozgalom fejlett ki koronként Kazinczytól napjainkig. A szenvedély néha a pasquillig elragadta a pártokat, de legalább hittek valamiben, küzdöttek valamiért s nem eredmény nélkül. Most szépirodalmi lapjaink épen oly kevésbé követnek, mint védnek valamely határozott irányt. Ha összevetjük úgynevezett bírálataikat, sokszor a legellenkezőbb, egymást kizáró széptani elvekre bukkanunk. Hát még ott, hol a költészet nagy erkölcsi és társadalmi elvekkel ölelkezik, mennyi az ellenmondás. Ma épen oly jó hiszemben materialisták, mint holnap idealisták, most épen úgy védői a társadalomnak, mint megtámadói máskor. Jól tudom, hogy a blazirt elégületlenség, az epés túlszigor vádjait

vonom magamra. De vajon blazirt-e az, ki meggyőződést és pártokat sürget, vajon túlszigor-e az, midőn csak némi eszmét, némi irányt követelünk s megelégszünk, bárminő legyen is. Valóban, követelésem szerény és önzéstelen, a legkevesebb, mit írótól követelhetni. Ne mondjatok le rokon- és ellenszenveitekről, csak emeljétek pártokká kottériáitokat, ne szeressétek, ne kövessétek kritikusatokat, de tegyétek őket semmivé egész erőtökből. Hagyjatok föl valahára léha és képmutató vádjaitokkal. Állítsatok véleményt véleménnyel, küzdelmet küzdelemmel szembe! Bármelyik fél győz, csak irodalmunk fog nyerni, melyhez elvégre is mindnyájan egyforma forrón ragaszkodunk.

MEGINT A KRITIKÁRÓL.

(SZÁSZ KÁROLYNAK.)

E lapok hasábjain ön már két ízben szólalt föl ellenem. Első polemiája Zalár költeményei ügyében történt, midőn engemet és Erdélyi Jánost Zalár elfogult és igazságtalan kritikusaiknak nevezett.* Eljárása nem épen szabályszerű volt, sőt csodálatosnak is mondhatnám, ha ugyan már rég meg nem szoktam volna az ilyesmiken fenn nem akadni.

Ön Zalár *Borura derü* című újabb költeményeit nagy részt becseseknek találván, rossz néven veszi tőlem, hogy *régibb* költeményeit nem igyekeztem méltányolni. «Mert — úgymond ön — ha Zalár csakugyan oly minden tehetségtől üres volna, mint Gyulai föltünteti: a *Borura derü* soha sem születetett volna. Mert bár a vak is talál garast, de a kezünk alatti füzetben nemcsak egyes szép költeményekkel, minőket alább kijelölendünk, hanem egy határozott és elvitázhatlan tehetséggel találkozunk.» Örömet elismerem, hogy ez újabb költeményekben haladás van, habár Zalárt most sem vagyok képes annyira méltányolni, mint ön. Azonban tegyük fel, hogy újabb költeményei oly jók, mint ön hiszi, vagy épen valóságos remekek. Mit tartozik mindez reám, ki Zalárnak csak *régibb* költeményeit bíráltam s jövőjéről sem jót, sem rosszat nem jósoltam. Balzac hosszas ideig csak rossz regényeket írt, melyeket sem a közönség, sem a kritika nem méltányolt,

* Szépirodalmi Figyelő 9. és 10. szám.

midőn azonban később Franciaország egyik legjelesebb regényírója lőn, senkinek sem jutott eszébe kérdőre vonni a kritikusokat, hogy régibb rossz regényeit miért nem méltányolták a leendő jók fejében. Ön, úgy látszik, a polemiának egy egészen új nemét akarja divatba hozni, mi eredetinek ugyan elég eredeti, épen mint Vida borkórságos embere, de valamint az határozottan rút, úgy ez is határozottan értelmetlen.

Menjünk tovább. Ön elismeri, hogy az általam megrótt nagy hibák megvannak Zalár régibb költeményeiben, de egyszersmind azt állítja, hogy csak némelyekben s a költő teljességgel nem esett e hibák martalékául. «Mi volna tehát ez esetben — folytatja — az elfogulatlan kritika kötelessége? Bizonyosan nem a feltétlen ócsárlás, hanem a tévút vagy hibák kijelölése mellett a helyes irány kimutatása s a tehetség méltatása.» Jól van, uram, de először is engedje megfordítanom e kérdést. Mi volna tehát a védelem és támadás ez esetében a lovagias polemia kötelessége? Bizonyosan nemcsak elfogultnak nevezni az ellenfélt, hanem egyszersmind a vita alatti pontot egy pár eszméskével felvilágosítani. Ön mind ezt nem teszi, sőt céljára sem tartozónak állítván, elégnék tartja bátran kimondani azt, hogyha Zalár olyan volna, mint aminőnek feltüntettem, nem írhatta volna ez újabb költeményeit. A bátorságban nincs hiány, de egy értelmetlen phrasis még nem fegyver. Önnek kötelessége lett volna Zalár régibb költeményeinek fényoldalait egy pár vonással rajzolni vagy legalább utalni ama nagy számú szép költeményekre, hogy a vitának kiindulási pontja lehessen. Így nincs miről vitatkoznunk: önnek semmi-nemű æsthetikai fejtegetéssel nem tartozom, s mindaz, mit e tárgyban még felelni akarok, nem egyéb, mint helyreigazítása ön oly nemű idézeteinek, melyek szeliden szólva nem elég szabatosak.

Ön azt mondja, hogy én Zalártól mindent, de mindent megtagadok és semmi, de épen semmi jó tulajdont nem fedezek fel benne. Ez nem épen így

van. Elismertem, hogy Zalár írt egy pár élvezhető költeményt is, hogy ellentétei néhol sikerülnek, csak oly költeményt nem találtam gyűjteményében, mely mélyebb hatást tett volna reám s melyet mint kitűnőt képes lettem volna méltányolni. Sőt tudván, hogy irodalmunkban divat a legelhibázottabb művek vagy gyűjteményeknek is némi jó oldalát érinteni, ha egyebet nem, legalább a csinos nyelvet és hazafias buzgalmat, jónak láttam némi mentséggel állani elő. A többek közt így szóltam: * «ott, hol a költői szellem, a helyes irány lüktetését érzem, nem fogok aránylag csekélységekben fennakadni, de ott, hol mind ebből semmi, miért bájолjanak el aránylag csekélységek. Ezt tegyék meg mások, minthogy meg is teszik, mert kritikánknak ez főszempontja. Nekem nem egyes, talán élvezhető költeményekből kell és szabad megítélnem a költőt, hanem az egész szelleméből». Most is azt hiszem, hogy a kritikusnak épen oly kevésbé tiszte méltányolni az alapjokban elhibázott művek egyes szépségeit, mint elítélni a valóban sikerült műveket egyes hibákért; oly versgyűjtemény, melyben egyetlen kitűnő költemény sincs, néhány tűrhető fejében nem várhat érdemes méltánylatot. A pozitív nagy hibákért nem nyújthatnak kárpótlást holmi negatív érdemek. A fény- és árnyoldalak pontos kiemelése csak oly műveket illethet meg, hol nagy hibák és nagy szépségek váltakoznak. Az aránylag csekélységek itt sem jöhetnek szóba sem egyik sem másik részről. Az ön által annyira s oly méltán tisztelt Macaulay Montgomerynek «Az isten mindenütt jelen valósága» és «Sátán» című költeményeiben nem talált semmi méltányolni valót, pedig az első tizenegy, a második két kiadást ért s bizonyosan mindkét műben több az élvezhető, mint Zalár régibb költeményeiben. Aztán én a «Budapesti Hírlap» tárcájában közlött «Szépirodalmi Szemlémben» nem annyira egyes költőket bíráltam, mint a legújabb lyra szellemét vettem

* Lásd Budapesti Hírlap 1855. 783. sz. Tárca.

bírálat alá. Ezért csak a legjellemzőbb vonásokat lehetett céloznom kiemelni, mi a jelen esetben, fájdalom, nagy részt egyre ment ki a kórjelek feltüntetésével. Zalárt, mint a világ-fájdalmas affectatio, a képzelet rakoncátlansága, a túlzás és dagály kiváló képviselőjét mutattam be, mert költészetében ezeket találtam legjellemzőbb vonásoknak. Jól tudom, hogy Zalár írt oly költeményeket is, melyeken költészetének ez annyira jellemző vonásai kevésbé, vagy éppen nem tűnnek fel, de leszámítva egy pár tűrhető költeményt, ezekben is hiányzik vagy a költői elfogás, vagy a költői kivitel, egy szóval a valódi alkotás. Költészetének ez oldalát csak általában érintém s éppen ide vonatkoznak e szavaim is: «Zalár a formában is hanyag, úgy versel, mintha prózát írna s költői szelleme is igen rokon e prózaisággal». Ön egy kis változtatással idézi e mondatomat s a *prózaiságot* ír *e prózaiság* helyett, alkalmasint azért, hogy aztán alább mint következetlenséget tüntethesse föl, «mellyel Gyulai mindazt, mit eddig mondott, lerontja, mert ha a próza jelleme a józanság, hideg számítás s értelmesség, hogy lehet prózainak jellemezni oly író, ki szerinte örült, túlzó, rakoncátlan képzeletű.» Ön szerint tehát a dagályt, affectatiót, a túlzást semminemű, még æsthetikai szempontból sem lehet prózaiságnak nevezni, ellenben az értelmetlenség, számítani nem tudás és badarság, mint a költői szellem szükségesképi alkatrészei, szerepelhetnek. Nincs szükségem reá, hogy magamat mentve, e hitét eloszlassam. Idézett soraimban nem ilyesmire céloztam s csak azt akartam mondani, hogy Zalár mind a kül, mind a belformában gyöngé. E kifejezés *próza* a külformát jelenti, ez pedig: költői szelleme is rokon e *prózaisággal* a belformára vonatkozik, mit az *e* szócska eléggé kiemel, vagy más szóval: Zalár kívül-belül formátlan. Hogy ebben valami következetlenség volna, teljességgel nem látom át, legfeljebb nem a legvilágosabb kifejezéseket használtam, mit szívesen elismerek.

«Gyulai, hogy egy előre kimondott s bár nem

egészen alaptalan, de mégis túlzó és merész állítást (t. i. hogy az 1850—55. évi magyar lyra nem egyéb, mint Petőfi utánzása) par force kivigyem, mindent megtagad költőnktől» mondja ön többek közt. Tehát csak azért nem találtam Zalár költeményeiben méltányolni valót, hogy túlzó állításomat par force kivigyem, tehát rögeszméből indultam ki, vagy rögeszmét vettem föl személyes ellenszenvem palástolására. Hihetősen önnek e gyanura igen alapos okai lehetnek s bár ez okokat nem említi meg, teljességgel nem szándéksom olyas váddal állani elő, mintha ön túlment volna a kritika jogain. Meglehet — sőt úgy is van — önnek nincs igaza, de azért nem követte el irodalmi illetlenséget s még kevésbé becsületsértést azzal, hogy szándékomat igyekezett kutatni s állításomat vagy korlátoltságból vagy tisztátalan forrásból hiszi származottnak. Én mindig elismerem a kritikus azon jogát, hogy a felfogás szabadságánál, sőt szükségénél fogva a sorok közt is olvasson s valamely műnek ne csak bevallott, hanem be nem vallott irányát is bírálja, amennyiben állításainak a deductio, inductio vagy analogia útján némi alapot képes találni. Nekem hát elvben, úgy szólva jogilag, nincs semmi sérelmem. De bezzeg van ám önnek, ki «Még néhány szó a kritikáról» című ellem irt cikkében megtiltja a kritikusnak az író erkölcsi intentióit kutatni. Ime Szász Károly gyakorlata mennyire ellentmond Szász Károly elméletének. Mindez nem tartozik reám, lássa, akit illet, mindamellett lehetetlen az ön által megtámadott cikkemből nem idéznem e sorokat: «Honnan az ellenmondás, melyet mindennap tapasztalunk? Részint onnan, mert az önérdék és szenvedély csaknem észrevétlen módosítják elveinket, részint, mert bizonyos személyeskedés és illetlen élesség nélkül lehetetlen az irodalmi és politikai vita, leginkább pedig onnan, mert a társadalmi illem szabályait akarjuk kitűzni az irodalomban is.»

Ami rögeszmémet illeti, szintén egy kis felvilágosítással tartozom, mert ön állításomat némi módo-

sító árnyéklatok kihagyásával közlöttem. Amaz ön szerint famosus (e kifejezést rendszeren a berüchtigt értelmében szokták venni) cikksorozatban nem céloztam minden magyar lyricusra, kik az 1850—55 közti időszakban írtak, csak bizonyos csoportozatra, csak a par excellence legújabb lyrára. Megtetszik ez következő idézetekből: «A lefolyt hat év alatt irodalmunkban igen zajos lyrai mozgalom keletkezett. *Néhány régibb és egészen új költő* határozott vonásokkal kijelölt csoportozattá alakult, *mint par excellence a legújabb lyra képviselője*. S mi e legújabb lyra lényege, melyet költőink hol költeményeikben, hol életrajzaikban tanná emeltek? oly téveszmék összege, melyek szerint, mint cikkem elején is megjegyzém, a költészet alig lehet több, mint bizonyos conventionális tartalom conventionális formája: tehát művészet helyett mesterség, ihletés helyett affectatio. E legújabb lyra az ujdondászok tapsai közt ünneplé fölavatását, mint eredeti sajátságaink, a melegség, természetesség és genialitás lyrája s úgy mondják, hogy a közönség tetszésével találkozik.»

Ismét alább: «Legújabb lyránk tökéletes felfogására szükség Petőfi költészetének főbb jellemvonásait szem előtt tartani, mert legújabb lyrikusaink *nagyrészt* az ő tanítványai vagy teremtvényei. Az irodalomtörténet bizonyítja, hogy a költők mindig hatnak egymásra s annál inkább, minél rokonabb szelleműek, de e természetes hatás és az utánozás közt nagy a különbség. Petőfi hatása legújabb lyránkra egész az utánzásig, vagy mi azzal együtt jár, a torzításig terjedt. Újabb lyrikusaink úgy tettek, mint Nagy Sándor vezérei királyuk halálakor: felosztották a birodalmat, hogy semmivé tegyék. Mindenik kikapta a maga részét és mindenik elpazarolta. Legújabb lyránk nem egyéb, mint Petőfi költészetének ereje enerválva vagy gyöngeségei tulságig vive. Lyrai gyűjteményeinkben untalan Petőfi egyénisége, eszméi, érzései, hangulatai, rhythmusa, kifejezései változataival, ismétléseivel vagy torzításaival találkozunk. Újabb kiadásai ezek Petőfi verseinek a gyön-

gébbek kedvéért s néha a gyermekek számára. Innen újabb lyrikusaink annyira hasonlítanak egymáshoz, mintha testvérek volnának. Valóban testvérek is, legalább tejtestvérek, kik ugyanegy muzsa emlőjén szíttak táplálékot. A különbség köztök csak az, hogy egyik vegyesebb s némi eredeti szinezetben jelen meg, mint a másik, s az osztályban egyiknek egy, másiknak más rész jutott.»*

Az aláhúzott szók eléggé megmagyarázzák, hogy az 1850—55 közti magyar lyrát mennyiben neveztem Petőfiutánzásnak. Most már csak az a kérdés, igaz-e állításom. Legalább bebizonyítani törekedtem, még pedig meglehetősen részletességgel, mi ellenében ön csak a «túlzó és merész» epithetonokat állítja döntő okokként. Tulajdonkép nem nekem kell bizonyítani, hanem önnek. Nekem nincs más teendőm, mint fejtegetéseimre hivatkozni, melyeket most még egy pár megjegyzéssel kell kísérem. Amaz állítás kimondására nem kellett sem éles elme, sem valami bátorság. Oly szembeötlők voltak a jelenségek, hogy minden gondolkozó ember észrevehető s a szántszándékos túlzást is fölöslegessé tette a való. Azóta hat év telt el. A régibb költők fejlődtek, újak állottak elő s mégis állításom sok tekintetben ez utóbbi hat évre is illik. S mit tapasztalunk? A kritika most is csak olynemű hurokat penget, aminőket én ez előtt hat évvel. E lapokban a Bulcsu költeményeiről írt jeles bíráló a többek közt egyenesen kimondja: «Így vagy amugy, de még folyvást a Petőfi képére és hasonlatosságára teremtetünk». Sőt vannak oly bírálók is, kik csak úgy tudnak valakit megdicsérni, ha azt mondhatják róla, hogy Petőfiutánzó. Székely József azzal dicsérte meg Tóth Kálmánt, hogy Petőfi «Szerelem gyöngyei»-ből néhány szem lehullott s Tóth Kálmán megtalálta. Zilahy Károly, midőn Vajda eredetiségét akarja kiemelni, így szól: «Mintha Petőfi a «Felhők»-ből vagy 1847-ik borongó költői korszakából egy darabot elvesztett s azt Vajda meg-

* Budapesti Hirlap 1855. 721. sz. Tárca.

találta volna.» Szintén ön is ehhez hasonlót mond Vidáról, csak más változatban, őt Petőfi kisöccsének nevezvén. Tehát mindazok, kik nem lelnek örömet a Petőfiutánzásban, mindazok, kik azt érdemül tudják be, egyaránt elismerik, hogy csakugyan létezett, vagy létezik Petőfiutánzás. Úgy látszik, hogy e tekintetben nemcsak én vagyok túlzó, hanem kritikussaink majd mindenike, úgy látszik, hogy az én rögeszmém oly kevéssé rögeszme, hogy csaknem megszilárdult közvélemény.

«Állítja a többek közt, — mondja ön rólam, — hogy egyenesen Petőfi «Őrültje» adott okot és alkalmat bizonyos őrültköltészet kifejlődésére, melynek kiváló képviselője gyanánt Zalárt és Tóth Endrét nevezi.» Ezt nem épen így mondtam. Az idézetek itt is legjobban felvilágosítanak mindent. «Legyen szabad kérdenem: — mondám a többek közt, — miért akarnak a költők örültek lenni? E kérdés se gorombaság, se sértés nem lehet. Én nem merném kimondani, ha magok a költők nem vallanák be, Tóth Endre kéjelegve érez oly lélekállapotot, melyet szelid őrültköltésnek nevez:

Mégis itt vagy, mégis látlak
Itt érezlek szívem körül,
Mint az árnyat, mint a vágyat
Test gyanánt a szelid őrültkölt.

Zalár alig várja a pillanatot, hogy megőrülhessen. Az «Egy frenelozhoz» címzett költeményében mind az őrültköltés boldogságát festi s a többek közt így szól:

Az őrültkölt hajszáját is lengetik tán
Szelid fuvalmak, csendes lágy szelek,
Jőj nyájas szellő — így kiáltok akkor —
Az én fürtim borostyán levelek.
Byron babérát is te csókolgattad,
De az nem volt ily szép zöld korona;
Nem egy nemzet, nem a világ tevé azt
Fejemre, hanem az isten maga.

Honnan ez örült költészet? Megmondom. Petőfi írt egy «Örült» című költeményt, mely nem egyéb, mint egy örült ember lyrai monologja s mint ilyen igen jeles. Lyrikusaink annyira megszerették e költeményt, hogy a tébolyt a legköltőibb érzésnek kezdék tartani. Képzeletök, kedélyök öntudatlan oly lázas hangulatot váltott, minő sem a szenvedély vagy fájdalom, sem az elragadtatás vagy kétségbeesés költői nyilatkozása. Feledték, hogy ami objectiv költeményben helyén van, subjective izetlen és nevetséges is lehet. Aztán írt Petőfi egy cyclus sötét epigrammot, melyeket «Felhők» cím alatt adott volt ki, s melyeknek nagy része, néhány valóban szép költeményt kivéve, pusztán csak dagályos ellentét vagy bizarr ötlet. Lyrikusaink a képzelet merész-ségét bámulták bennök és vakmerők lettek, majd bölcselmi mély eszméknek hitték s innen kezdék meríteni világnézetüket.* Láthatni e sorokból, hogy Petőfinek nemcsak az «Örült»-jéről szólottam, valamint azt is, hogy mily értelemben használtam az örült költészet kifejezést. Általában Petőfi költészetének azon oldalát vettem kiindulási pontul, melyet holmi átkozódó harag, boszus meghasonlás és évődő reflexio jellemez. Kitetszik ez több, de kiváltkép e következő helyből: «Petőfi úgynevezett világfájdalmán (mert én nem tartom annak) mindnyájan osztottak újabb lyrikusaink. Azonban amíg Petőfi költészetének e gyengeségét bizonyos jóhiszemű, hitető önámítással és rendkívüli tehetségének erejével fedezte, utánzói nyiltan és nevetségesen affectálnak s a bizarr ötletek és dagály egész költészetét alkotják meg. E téren leginkább Tóth Endre és Zalár tűnnek ki.»**

Mindez hagyján! Amiről szólni akarok, sokkal nevezetesebb. Önt Zalár iránti rokonszenve igen messze ragadta, egész a ráfogásokig. Oly vádak ellen is igyekszik őt menteni, melyeket távolról sem mondtam. Ugyanis ön néhány kenetes sort idézve Zalár újabb

* Budapesti Hirlap 1855. 752. és 753. sz. Tárca.

** Ugyanott 751. sz.

költeményeiből, egész önelégültséggel így kiált föl: «Azt hisszük, ezen idézetek is elég világot vethetnek azon kérdésre, vajjon igazán oly sötét, vigasztalhatatlan s önkinzó-e Zalár költői hangulata, mint idézett bírálói hiszik felőle.» Ez azt teszi, mintha én Zalárt azért támadtam volna meg, mert vigasztalhatatlan világfájdalmas költő. Mellőzve azon eredeti logikát, mely szerint ön Zalár újabb költeményeire hivatkozik a régiekről mondott ítélet ellenében, elég lesz csak annyit jegyezni meg, hogy mindebből egyetlen szó sem igaz. A vigasztalhatatlan, a világfájdalmas költészetet bizonyos pontig még védtem némely egyoldalú kritikus ellenében. Ime vége cikkem azon részének, mely a világfájdalomról szól: «S én, ki, mint kritikus, először is költészetünk komolysága és őszintesége mellett küzdök, mi nélkül nincs költészet s mit annyira lábbal tapodtatni látok, hajlandó vagyok azt mondani lyrikusainknak: legyetek hát világfájdalmasak, homlokotokon büszkeséggel, ajkatokon gúnnyal, szívetekben boldogtalansággal, esetek kétségbe, ha nem tudtok lelkesülni, gyűlöljetek, ha nem szerethettek, de igazán s egész lelkeitekől, csak az istenért ne affectáljátok azt, mit nem éreztek, s épen a naiv Petőfi mesterkélt gyöngeségeit ne tegyétek nevetségessé. De mielőtt eltökélnétek magatokat a világfájdalomra, tudjátok meg, hogy a világfájdalomhoz kétely kell s ez bizonyos bölcsészeti műveltség eredménye, mit ti pedánságnak neveztek; hogy a világfájdalomhoz oly élmények kellenek, melyeken ti alig mehettetek át s melyeket nem is tanácsos megpróbálni; hogy a világfájdalomhoz eszményies ábránd s mély kedély kell, mi szerintetek nem magyaros és férfiatlan; és végre ne feledjétek, hogy blazirtság és naivitás, világfájdalmas és népi költészet ellenkező dolgok, e két szerepet nem lehet egyszerre játszani, s ha mégis komédiázni van kedvetek, könnyen úgy járhattok, mint Réthi járna, ha Hamlet szerepében lépne föl.»*

* Ugyanott 751. sz.

Most már nincs egyéb hátra, mint áttérnem ön második polemiájára, mely e lapok olvasói előtt szintén ismeretes. De mielőtt ezt tenném, nem tehetem, hogy egy jó tanácsot ne adjak önnek, mintegy cikkem tanulságakép. Legyen ön kiméretlen, gúnyos, sőt goromba, amennyire jó izlésű ember az irodalomban az lehet, csak az istenért ne használja ama lovatlan fogásokat, melyek az érdemleges vitát lehetetlenné teszik. Vegye figyelembe gr. Dessewffy Aurél e találó mondatát: «A vitatások mezején azon főszabályon kívül, mely szerint a vitatkozóknak közös basisból kell kiindulniok, alig van más fontosabb annál, hogy az ellenfél állításaiban ne a mellékes árnyalatokat, hanem a fő dolgot lássuk; ne azokra, hanem erre fordítsuk fő figyelmünket s végre hogy se többet se kevesebbet annál, mit valóban mondott s mondani akart, vele ne mondassunk.»

Ön második polemiája * a «Néhány szó a kritikáról» című cikkemre vonatkozik, melyet Eszter szerzője «Regény és regényítészet» röpirata ellen intéztem. Nem Eszter szerzője pártjára akar ön állani, — amint mondja, — még kevésbbé védelmére, mi önt meg sem illetné, hanem csak némely állításaimat szándékszik bírálat alá venni. Valakinek pártjára nem állani s így védelmére sem, ez igen természetes, de hogy akinek pártjára nem állhatunk s ezt nyíltan kijelentjük, védelmét, még az elenkező esetben is, csak azért nem kísérelnünk meg, mert nevezetes író lévén, talán szerénytelenség lenne feltolnunk magunkat, egy kissé furcsa dolog. Ez obligát szerénység bizvást elmaradhatott volna, annyival inkább, mert ön in ultima analysi csakugyan védi Eszter szerzője elveit s majdnem egészen az ő álláspontján van.

Eszter szerzője, hogy a kritika pártosságát lehetetlenné tegye, oly kritikai lapot indítványoz, melynek elve az elvtelenség legyen, mely körül épen azért minden magyar kritikus egyesülhet s amelyet

* Szépirodalmi Figyelő 21. és 22. szám.

szintén ez okból hazafias részvényeken kell megalapítani s lehető olcsón adni. Cikkemben igyekeztem kimutatni e tervnek épen úgy kivihetetlenségét, mint haszontalanságát s egyszersmind védtem a pártok jogosultságát, mint a politikai és irodalmi fejlődés legfőbb tényezőit. Megmagyaráztam a közönséges értelemben vett pártatlanság és pártosság valódi fogalmát. Tiltakoztam a pártok kicsapongásai ellen, de mindennél veszélyesebbnek tartottam a pártok hiányát, mi szépirodalmunkban annyira uralkodik. Hibáztattam Eszter szerzőjét, hogy egyetlen lap által akarja véghez vitetni azt, mi egy egész irodalom és hosszas idők munkája. Állítottam, hogy a szerkesztésnek csak ott van értelme, hol valamely tudományos vagy politikai irány átviteléről van kérdés; ami mindennek képviselője akar lenni, semmié sem lesz, ahol senki sem felelős, ott mindenki közönyös. Sürgettem a következetességet, az elvek harcát, épen azért szépirodalmi lapjainktól elvet, meggyőződést követeltem, véleményt véleménnyel, küzdelmet küzdelemmel szemben.

Ezek cikkem ide vonatkozó részének főbb vonalai. Ön mindezt helyesli. Természetesnek tartja a vélemény különbséget, barátja az elvek tusájának, elismeri a pártok szükségességét s ez okon az irodalmi és kritikai lapoktól határozott szint, elvet, meggyőződést követel. Ennyiben hát nemcsak hogy nem kel Eszter szerzője pártjára, sőt az én álláspontomon van, mind a mellett nem érthet egyet velem, mert én tévedek abban, mintha valamely lap nem lehetne bizonyos tekintetben közönyös tér, hol az egymás ellen küzdő eszmék harcukat vívhassák s oly szigorúan kellene bizonyos nézetekhez ragaszkodnia, bizonyos pártzászlót fenntartania, hogy határain belül ellenkezőt percig se tűrhessen, ki se hallgathasson. Ilyesmi ön szerint csak úgy volna kivihető, ha annyi lap volna, amennyi véleményárnyalat, tehát amennyi ember, minthogy ez lehetetlen, épen azért a szerkesztőnek a magáétól némileg eltérő nézeteket is regisztrálni kell s árnyalatokban

legalább a meggyőződése ellen szóló véleményeknek is tért nyitni. Ön ez úgynevezett tévedésemet a szükséges különböztetés hiányából származtatja, mert más az elv és ismét más gyakorlati alkalmazása, amott következetesnek, szolidárisnak kell lennünk, itt pedig sokféle eltérés lehet a nélkül, hogy azért valakit a következetlenség vádja alá lehetne vonni. Igaz ugyan, hogy a politikában ez utóbbi tekintetben is szorosabb pártfegyelmet kell tartani, de irodalomban és æstetikában azt kívánni valakitől, hogy elveit és kritikai mértékét így vagy amúgy alkalmazza valamely műre, épen oly igazságtalan, mint nevetséges. Miután ön mindezt kifejtette, hivatkozik a «Szépirodalmi Figyelőre», mely gyakorlatban az ön állításait támogatja, amennyiben kiadta az ön bírálatát Vida verseiről, holott a szerkesztő egészen más véleményben volt, amennyiben kiadta az én «Néhány szó a kritikáról» írt cikkemet, épen úgy, mint az önét, pedig a kettő közt nagy a különbség, mégis azért szó sem lehet az irodalmi jellemtelenségről.

Tökéletesen igaz, hogy szükség különböztetnünk. Ön is jól teszi vala, ha megkülönbözteti azt, amit mondtam, attól, amit nem mondtam. S mit mondtam? Sem többet, sem kevesebbet, mint ostromoltam a közös erővel támogatandó elvtelen lap elméletét és szembe állítottam vele oly lapot, melynek elvei vannak, de hogy ezt mi módon kell szerkeszteni, mily körülmények közt módosíthatja a szerkesztő némiképp eljárását, mennyiben nyithat tért az övétől eltérő nézeteknek, anélkül, hogy a lap éltető elveit megsértse, minderről egy betűt sem írtam. Ennyiben nem tévedhettem tehát, ha mindjárt akartam volna is, önnek csak azt lett volna szabad mondania, hogy cikkem hiányos, mert egy kapcsolatos kérdést homályban hagytam s ön mulasztásomat ki akarja pótolni, vagy legfeljebb azt, hogy cikkemből ez meg ez folvhat vagy hogy úgy látszik, mintha ez meg amaz állítás felé hajlanék. A tévedés tehát az ön részén van, még pedig kettősen: először, mert

határozottan olyat mondat velem, amit nem mondtam; másodszor, mert elveket, határozott szinezetet kíván ugyan a szerkesztőtől, de az alkalmazásban oly gyakorlatot akar megalapítani, hogy mind ennek aztán alig lesz valami értelme. Valóban ön igen kevésbé tér el Eszter szerzője véleményétől, a különbség önök között csak annyi, hogy Eszter szerzője csak egy elvtelen lapot óhajt, ön többeket. Eszter szerzője kötelességévé teszi a szerkesztőnek, hogy bárminő szinezetű cikket fölvegyen, ön nem köti meg a szerkesztő kezét, tetszésére hagyja választani a nézeteivel ellenkező cikkek közt s csak általában kíván egy kis következetességet, szóval majdnem oly ruganyos természetűnek óhajtja, amilyenek rendelkezni a mi irodalmi lapjaink szerkesztői.

Önök igaza van, midőn azt mondja, hogy más az elv s más az alkalmazás, de téved, azt hivén, hogy az elvek alkalmazása nem szül épen oly nagy és erős pártokat, mint magok az elvek. Mellőzöm a vallásfelekezeteket és politikai pártokat. Mindenki tudja, hogy a protestánsok, bár néhány nagy és lényeges elvben megegyeznek, mégis számos felekezetre oszlanak, melyek sokszor éles küzdelemben állottak egymással. Ismeretes dolog, hogy a reformer és radikál között nagy a különbség, pedig csak a reform elvének alkalmazásában térnek el egymástól. Sőt többet mondok: jelenleg összegyűlt országgyűlésünkön majd minden követ az 1848-iki alkotmányt pártolja, mégis a felirat és határozat kérdése, noha csak formakérdésnek látszik, oly lényeges különbséget tesz köztök, mint akármely két nagy párt között. De szorítkozunk csak az irodalomra s itt is csak az æsthetikára. Nem mondom, hogy vannak oly æsthetikai elvek, melyekben az egymástól legeltérőbb kritikusok is megegyeznek; ön bizonyosan az elvek gyakorlati alkalmazása alatt nem ilyesmit értett. Vegyünk fel speciálisabb esetet, például az idealismus elvéből kiinduló kritikát. Mily különbség a par excellence idealista kritikus s a csak olyan közt, ki bizonyos idealismus nélkül nem tud ugyan képzelni semminemű

művészetet, de valami részben a realismust is fölveszi elméletébe, anélkül, hogy az által valóságos realista vagy épen materialista legyen. Avagy vegyük föl a népnemzeti költészet elvét, melyről a lefolyt évtized alatt annyi szó volt irodalmunkban. Egy dolog-e vajjon a népköltészetet venni föl eszményül, egyedül a népnek írni, formában és tartalomban a nép primitív, bár erőteljes kezdeményezésénél maradni vagy a népköltészetet csak alapul venni föl a valódi nemzeti költészet kifejlesztése végett, formáit művésziékké emelni, tartalmát minden irányban emelni, gazdagítani s e megújodási folyamat, amennyire lehet, átvinni a költészet azon nemeire is, melyekről a népköltészet semmit sem tud? Ha a költői nyelvre vagy műprózára tekintünk, melyet bírálni mindig főkötelessége volt a kritikának, van-e közülünk valaki, ki a nyelvújításnak ellensége legyen, mint voltak azon nyelvészek és költők, kik Kazinczy ellen oly erélyesen tiltakoztak? Bizonyosan senki sincs. Mindnyájan elismerjük a nyelvújítást, nemcsak mint politikai és irodalmi fejlődésünk egyik lépcsőjét, hanem mint olyan elvet is, mely folyvást él és fejleszt. Azonban egészen más helyeselni a Kazinczy iskola nagy tévedéseit, örülni a sok rossz szónak, idegen szókötésnek, melyekkel el van árasztva irodalmunk és ismét más csak a magyar szóképzés és kötés szigorú korlátjai közt gazdagítani a nyelvet s bizonyos tekintetben erélyes ellenzékét képezve Kazinczy ellen, küzdeni a tiszta magyar stilus mellett. Sőt még itt is két különböző dolog az ép magyar nyelvet úgy szólva nyersen vinni be az irodalomba vagy pedig izléssel párosítva, művészié emelve. Vessünk habár csak felületes pillantást dramaturgiai viszonyainkra is. Melyik kritikus nem kíván a magyar drámától hatást, nemzeti irányt, egyénítést? S mégis hányan dicsérik mint hatást, a szinpadit, a cselekménynek csak pusztán bonyolult vagy megriadt folyamatát, hányan látják a nemzeti irányt megtestesülve a magyar történelem dicsőséges mozzatainak dialogizálásában s az egyénítés nevét mi sokszor bitorolja a photo-

graphia! Általában irodalmunkban a kritika nagyon különbözőkép szokta értelmezni az æsthetikai műszavakat s a pártok jelmondatait. De ha erre nem is helyezünk nagy fontosságot, nagyon fontos azon körülmény, hogy a politikai és társadalmi élet hullámlázása mindig nagy hatással van a költészetre s a kritikuskak határozott elveinek kell lenni ezekre nézve is, mi az irodalmi pártokat még bonyolultabbakká teszi. A kritikus nemcsak műformák felett ítél, hanem az erkölcs, társadalom és államélet legfontosabb elvei felett is, amennyiben mindez a költészet némely ágaiival a legszorosabb kapcsolatban van. Valamely mű alapeszmjének művészi kivitelében meg egyezhetnek a kritikusok, anélkül, hogy magát az alapeszmét, a költő világnézeteit mindenik helyeselje. S ennyi különböző párt — vagy ha úgy tetszik pártárnyalat — ugyanegy szerkesztő fazekában főzön? Jó étvágyat ez ollapotridához!

Ugyanez áll a kritikai mérték alkalmazására nézve is. Mérték és alkalmazása többé vagy kevésbbé, de mindig elv a kritikai lapoknál. Csak a francia irodalmat hozom fel például. A politikai lapok tárcái rendszeren kritikai közlönyök is, de minő különbség az itt megjelenő bírálatok s a «Revue des deux Mondes»-ban közöltek közt, pedig elvben nem mindig különböznek egymástól. A tárcák kritikuskai, bár mértékek nem ugyanaz, ritkán alkalmazzák a legmagasabb mértéket. A percek benyomásai alatt írván, megelégesznek a nap szükségei szerint szolgálni az ízlést s inkább szellemdús kalauzok, mint szigorú bírók. A Revue kritikuskai már nyugodtabb helyzetöknél fogva is mélyebben igyekeznek behatni a tárgyba, magasabb szemponthól indulnak ki s magasabb mértéket alkalmaznak. Ha figyelemmel kísérjük az európai irodalom legnevezetesebb kritikai közlönyeit, el kell ismerünk, hogy mérték és mérték közt elvi különbség van, még akkor is, ha a tisztán æsthetikai elvek közt kevés különbséget fedezhetünk fel. Valóban minden kritikai irányú lapnak határozott mértékének kell lenni, melyhez ha nem is legapróbb részletekig, de általában hű

marad. Különben nemcsak egyenetlenségek tárává lesz, hanem oly következetlenségekévé is, melyek alapos gyanukra adnak alkalmat. Az 1855-ik «Buda-pesti Hírlap» tárcájában Tompára ismereteimhez képest lehető magas mértéket igyekeztem alkalmazni s ugyanezt tettem a többi lyrai költőkkel is, kiket vele együtt bíráltam. Teszem már, ha reá más mértéket alkalmazok, a többiekre szintén mást és máskép, nem jogosan mondhatta volna mindenki, itt csel-szövény, személyes ellenszenv lappang, szóval a legszántszándékosabb igazságtalanság. Ami egyes kritikusra áll, miért ne állana egy egész kritikai lapra, kivált ha a következmény, jó vagy rossz oldalról, ugyanaz? Aztán nálunk e kérdés még fontosabb, mint más irodalomban. Nálunk a kritikának nincs tekintélye. Nem azt a tekintélyt értem, mely hitet parancsol, hanem amely meghallgatást követel s megvárja, hogy gondolkozzanak ítéletei fölött. A mi nemzetünkben megvan az a magában kitünő tulajdon, hogy lelkesült, erélyes és tettere kész. Általában a kétely nem igen bántja, sőt ösztönszerűleg őrizkedik tőle. Valóban Európa Hamletjétől, Németországtól semmit sem tanult s nem is kívánatos, hogy e tekintetben tőle tanuljon. De azért még sem ártana neki egy kis kétely, egy kissé nagyobb adaga a boncoló szellemnek, nem azért, hogy lelkesülését kioltsa, hanem hogy tisztábban lobogtathassa, nemhogy erélyét megbénítsa, hanem hogy biztosabbá tegye. Amit a mi nemzetünk elhisz, az el van hive, amit megszeret, az megvan szeretve, legyen eszme, személy, könyv vagy intézmény, s nem igen állhatja, ha boncolni merészlik. Amint Bulwer a németet a kritikusok nemzetének nevezte, szintoly joggal nevezhetni a magyart a lelkesülők nemzetének. Így a kérlelhetetlen vizsgálódáshoz általában nemcsak hogy nincs hajlamunk, mi tán még nem volna baj, de megglehétős ellenszenvvel is viseltetünk iránta. Ez már magában nagy nehézség arra nézve, hogy irodalmi kritikánk a fennebbi értelemben vett tekintélyhez juthasson. Ide járul még, hogy legolvasottabb irodalmi lap-

jaink hozzá szoktatták közönségünket az általános-
ságokhoz, a határozatlanhoz, a phrasisok uralmához.
Igen sok a koszorúsunk, igen sok a jelesiünk s majd
mindeniket ugyanazon mértékben szeretjük, méltá-
nyoljuk, habár valódian, a legtöbbször, nem igen tud-
juk őket élvezni. S ha már most valamelyik kritikus
ez vagy ama koszorúsunkat vagy jelesünket bírálni
kezdi, úgy, amint másutt épen csak a koszorúsokat
és jeleseket szokás, nem úgy fogja-e feltüntetni őket
ama lap, melyben a birálat megjelen, mint nagyon
kicsiny írókat azokhoz a meglehetősen érdekes, de
sokkal kisebb írókhoz képest, kiket talán épen ugyan-
azon számban szertelen dicsérettel halmozott el?
Nem esik-e azon jogos gyanuba, hogy nem tiszta for-
rásból közölte ama birálatot? Lehet-e tekintélye a
közönség előtt? Kivánhatja-e, hogy meghallgassák?
Szigorú legyen-e a kritika vagy ne, az csak másod-
rangú kérdés, a fődolog, hogy legyen elve, eszméje
és mértéke. Nálunk a kritikai mérték következetes-
ségének figyelembe vétele különösen jótékony ered-
ményeket szülne; először emelné a kritika tekinté-
lyét, másodsor élesítené a közönség szemmértékét,
harmadszor segítené mind határozottabb csoportoza-
tokká alakulni a mi nagyrészt majd minden vál-
lalatba dolgozó íróinkat. A legrosszabb kormány is
jobb, mint az anarchia, a legrosszabb kritika is jobb,
ha elve van és mértéket tart, mint bármi más, mely
elvtelen és következetlen mértékű.

A kritikai lapok színezetét azonban nemcsak az
elv, mérték és következetes alkalmazásuk adják meg,
hanem oly esetleges körülmények szempontjai is,
melyekre nézve egy jól szerkesztett lap szintén hatá-
rozott programot állapít meg. Például a költészetnek
némely nemei el vannak hanyagolva; a lap érde-
ket kíván irántok gerjeszteni s az e nemben megje-
lenő műveket bátorítóbban, engedékenyebben bírálja.

Az engedékenység és szigorúság között nem az
a különbség, hogy a rosszat jónak mondjuk, a jót
pedig rossznak, hanem hogy a tökélynek magasabb
vagy kevésbé magas szempontjából ítélünk avagy

inkább csak a valóban jó oldalakat igyekszünk ki-
tüntetni. Ily módot követhet a szerkesztő az oly nem-
ben megjelenő művek bírálatában is, melyben nem
igen mutathatunk fel sikerült műveket, ellenben ott,
hol már némi gazdagsággal dicsekedhetünk, sokkal
szigorúbban jár el. Lehetnek elvek, visszaélések, me-
lyeket leküzdeni legfontosabb kötelességének tarthatja,
lehetnek ismét elvek és jelenségek, melyek mellett
kiválóan izgatni látja nagyon szükségesnek. S a po-
litikai körülmények is néha mily módosíthatólag foly-
hatnak be az æsthetikai ítéletekre, mi ismét nem azt
teszi, hogy az æsthetikai szempontokat alárendeljük
a politikaiaknak, hanem hogy bizonyos körülmények
közt, amennyire lehet, kibékítsük. De ki tudna min-
dent előszámlálni egy cikkecske szűk korlátai közt?
Ki valaha szerkesztett vagy gondolkodott a szerkesz-
tésről, érteni fog. S most már a szerkesztő oly cikke-
ket adjon ki, melyek a programot többé-kevésbé
összedűlják? Ön nevetségesnek és igazságtalannak
találja, ha a szerkesztő azt kívánja valamelyik kriti-
kusától, hogy elveit s kritikusi mértékét így vagy
amúgy alkalmazza ez vagy amaz műre: én azt talál-
nám nevetségesnek, ha a dolgozótárs kívánná a szer-
kesztőtől, hogy kiadjon olyast, mit nem helyeselhet
elv vagy forma, mérték vagy ítélet tekintetében. Jól
tudom, hogy a szerkesztő nem olvashat el minden
művet, melyeket kritikusai bírálnak. De ebből nem
következik az, hogy semmi olynemű óvatossággal
ne éljen, melyet lapjának iránya, következetessége
nemcsak megkíván, hanem épen parancsol. A szer-
kesztő először is nagyjában ismeri az irodalom újabb
termékeit, másodsor ismeri dolgozótársainak erejét,
gyengeségét, fény- és árnyoldalait, tudja kiben, hol,
mennyire bizhatik s aszerint a bírálandó könyveket
s aszerint vizsgálja át a bírálatokat. Ha gyanura lel
okot, maga is utána néz mindig, de kivált oly esetek-
ben, melyek a rendkívüliek közé tartoznak. — Pél-
dául, ha egy híres író legújabb művét valamelyik
bíráló mint általában nem sikerültet itéli el vagy
pedig egy egészen új író művét nagyon sikerültnek

több efféle, a szerkesztő maga is megolvassa az illető művét s belátása szerint vagy nem adja ki a bírálatot vagy ha kiadja is, talál módot a netalán hibás ítélet paralyzálására. Azt is tudom, hogy ugyanazon elvű és mértékű írók némely csekélyebb véleményárnyalatai még nem sértik meg a lap irányának egységét, azonban mégis szükséges a szerkesztőnek gondosan megvizsgálni, vajjon ez árnyalatok csakugyan csekélyek-e, vagy ha azok is, nem lényegesek-e a lap irányára nézve s vajjon nem oly gyakran ismétlődnek-e, hogy a lapnak némi erős jellemvonást kölcsönözhetnek. Az sem ismeretlen előttem, hogy vannak kritikusok, kik oszthatják valamely lap irányát, igen jeles elméleti cikkeket írnak, de ritkán tudnak valamely műről helyes ítéletet mondani, vagy ha tudnak is, oly személyes vagy más nemű érdekek vezérlik, melyek a lapot rossz hírbe hozhatják. Ezeket is regisztrálja hát a szerkesztő, mert lapjának bizonyos tekintetben közönyös térnek kell lenni? De ön azt mondhatja, hogy így annyi irodalmi közlöny kell, ahány véleményárnyalat, tehát amennyi ember. Ne féljen. A kritika nem kecsegteti az embert sem annyi dicsőséggel, sem annyi anyagi haszonnal, hogy sokan foglalkozzanak vele. Egyetlen irodalomban sincs annyi kritikus, hogy be ne férjenek a meglevő irodalmi és politikai közlönyökbe. Aztán ha némely dolgokban külön véleményünk van is, abból még nem következik, hogy más dolgokban ki legyünk zárva ez vagy amaz lapból. Ha pedig valaki így is, úgy is kizárva érzi magát, szerkesszen maga lapot vagy írjon röpiratokat, vagy pedig hallgasson. Például én egyszer-nél többször jártam úgy, hogy nem adták bírálatomat oly helyt, hová már azelőtt többször írtam, pedig csak árnyalatban, habár nem éppen csekély árnyalatban, megmodorban tértem el a lapnak nem is annyira elveitől, mint inkább jól rosszul elfogadott gyakorlatától. S mit tettem? Kiadtam másutt, vagy eltettem asztalfiókomba, de soha sem jutott eszembe a szerkesztőtől olyasmit követelni, mit ön, úgy látszik, legalább félig-meddig jogosnak tart.

Mindamellett egy szóval sem mondom, hogy a szerkesztő nem adhat ki oly cikkeket is, melyek véleményével nem csak árnyalatokban, mértékben, ítéletben, hanem még a legfőbb elvekben is ellenkeznek. Mindezt teheti, sőt tennie néha épen érdekében fehetnek, csak arról gondoskodják, hogy lapjának iránya, elve, szóval mindaz, minek képviselője kíván lenni, sérelmet ne szenvedjen. Lehető-e? Hogy ne, legalább minden jóra való szerkesztő teszi. Csodálom, hogy ez oly természetes valami mindeddig elkerülhette az ön figyelmét. S ime elértem ahhoz a ponthoz, melyet cikkemben mellőztem s melyet ön mégis megcáfolni igyekezett, noha csak pótolnia kellett volna, de valóban nagyon rosszul pótolta. E pont kifejtése nemcsak hogy nem ellenkezik kimondott elvemmél, hanem épen belőle foly.

Mind a politikai, mind az irodalmi lapok irányát rendszeren néhány ember szövetsége vagy valamely független szerkesztő kiváló egyénisége alapítják meg. Szorítkozzunk csak az irodalmi lapokra. Néhány író szövetkezik s egyeztetvén véleményeiket, programot állítanak meg egész a részletekig, nem a közönség, hanem a magok számára. Alkudoznak az erősebb véleményárnyalatok elenyésztése végett s mindenik enged, ha nem is tényleg, legalább tagadólag. A szerkesztő, kit lapjok vezérletével biznak meg, tulajdonkép nem a maga, hanem a szövetség programja szerint szerkeszt. Természetesen a szövetkezettekhez még más dolgozótársak is járulnak, olyanok, kiknek tetszvéen a lap iránya, egyben-másban segíteni kívánják. A független szerkesztő egyedül maga alapítja meg lapjának programját, de többé-kevésbé mindig tekintettel azon írókra, kikre számítani akar. A legfüggetlenebb szerkesztő sem lehet oly független, mint egyes író, ki egészen csak a maga erején áll és senki segítségére nincsen szüksége. Ezért lehet valaki jó kritikus, de nagyon rossz szerkesztő, mert egészen izolálhatja magát, mit egyes írónál néha érdemül tudhatni be, de szerkesztőben mindig nagy hiba. A szerkesztőben mindig kell lenni valami hajlékony-

ságnak, épen mint a politikai pártvezérben. Ezért a lapok és folyóiratok már helyzetöknél fogva némely tekintetben ritkán hirdethetik a teljes igazságot, hanem csak bizonyos meghatározott, a körülmények szerint szükséges igazságokat. A legalkalmasabb eszközökkel kívánván küzdeni, pártot, olvasókat akarván teremteni, némileg alkalmazkodniok kell s a teljesen objektív, úgy szólva történelmi szempontra, kivált tényeket és személyeket illetőleg, ritkán emelkedhetnek, még akkor sem, midőn talán lehető volna. Egy más korszaknak vagy a velők ellenkező színezetű lapoknak, folyóiratoknak kell azt kipótolni, mit ők a legjobb akarat mellett sem tehetnek. Ez a dolgok feloldhatlan ellentétén alapul, mely mind a szellemi életnek, mind a természetnek úgy szólva alapelve. Jól van ez így, s ha a szerkesztő becsületesen szolgálja programját, mindent megtett, amit tennie kellett. De vajjon szolgálhatja-e azt becsületesen, ha a másnemű véleményeknek is tért nyit? A tapasztalat igennel felel. A szerkesztőhöz egy kitünő értekezés vagy bírálat érkezik be, melyet nagyrészt helyesel, kivéve egy pár lényeges pontot; kiadja minden változtatás nélkül, de az illető pontokhoz egyszersmind jegyzeteket tesz. Egy a lap elveivel ellenkező író, mert talán nincs másutt tere, szintén küld be valamit, még pedig a maga szempontjából igen jól írt munkát; a szerkesztő ezt is kiadja, még pedig azért, hogy megcáfolhassa. Szóval a véleményeknek minden nagyobb és csekélyebb árnyalataival így bánik el, ha lapjára nézve lényegesnek látja. Sőt némely dolgokat nyílt kérdéseknek hagyhat föl, mint olyanokat, melyekről nincs határozott véleménye vagy még nem akar róluk határozottan nyilatkozni s óhajtja megvitattatni lapjában. Közölhet valamely nagyon nevezetes műről néhány egymással sok tekintetben ellenkező bírálatokat is s a maga véleményét legutoljára hagyhatja. Ezer módja van annak, hogy az ellenkező vélemények közlése mellett meg lehet őrizni a lap irányának egységét egész a részletekig, a módszerben is bizonyos elveket, bizonyos rendszert követve. Természetesen,

hogy egy így szerkesztett lap nem lehet sine cura s a szerkesztés valamivel több lesz, mint a bejövő kéziratokból téltul válogatva csak odaadni ezt azt a szedőnek. De úgy hiszem, hogy az ily szerkesztést ön is épen oly kevésbé pártolja, mint én. Azt is jól tudom, hogy a leggondosabban szerkesztett lapban is lehet találni itt-ott nemcsak egyenetlenségeket, hanem következetlenségeket is, mert a legkitünőbb emberek is csak emberek s a betegségtől kezdve szószakozottságig egy csoport esetlegesség befolyása alatt állunk, s kivált egy új lapnak, míg megalakul, kerékvágásába zökken, a legtöbbször oly akadályokkal kell küzdenie, melyeket a legnagyobb tehetség is alig győzhet le. De egészen más valamit elvben tagadunk és ismét más tényben, a körülmények nehézsége vagy gyöngeségünk miatt a legjobb akarat mellett is nem hajthatni végre úgy, amint óhajtjuk; s ön az elvet ostromolja annyiban, amennyiben elvet, mértéket, alkalmazást igen tág értelemben vesz, s nem akar semmit tudni a szerkesztő azon kötelezettségéről, mely szerint a lap iránya érdekében az ellenkező véleményeket csak bizonyos feltételek mellett közölheti.

Ami a «Szépirodalmi Figyelő»-re hivatkozást illeti, épen nem mondhatom szerencsésnek. E lapban, bár nem vizsgáltam tüzetesen, lehetnek s vannak is a vita alatti kérdést illetőleg némi hiányok, például a mértékben és ítéletben nem ártana egy kissé több egység, de a szerkesztő meglehetősen nehéz körülményei dacára is valósítani igyekszik ama fentebb kijelölt elveket, melyeket sem én, sem ő nem találtunk fel, hanem a világirodalom gyakorlata fejtett ki. E lapban számos cikk jelent meg, melyeket a szerkesztő ellenvéleményét kifejező figyelmeztetéssel vagy jegyzetekkel kísért, mert érezte, hogy lapjának iránya felett kötelessége örködni s mert a cikkek hiányaiért ugyan az illető írók a felelősek, de az eszmék és ítéletek helyességéért nagyrészt ő is. Az ön Vidáról írt bírálatának kiadása épen ön ellen szól. A szerkesztő kiadta ugyan, de egyszersmind jónak látta nemcsak

jegyzetekkel kíséрни, de egy részét tüzetesen megcáfolni és pedig nem elvről vagy elvi árnyalatról volt szó, hanem egyszerűen csak mértékről és ítéletről. Ami az én cikkem s az ön cikke kiadását illeti, ez sem szól ön mellett. Igaz ugyan, hogy a szerkesztő két meglehetősen ellenkező cikket adott ki s egyiket sem kíséрте a kérdés lényegét illető jegyzettel, de hátha az egészet nyílt kérdésnek tekinti s ezt ki is fogja jelenteni, hátha csak vitánk végén akar nyilatkozni. Addig hát föl kell függesztenünk ítéletünket. Ha pedig egyik sem történnék, akkor e pontban legalább, egy percig sem haboznék irodalmi jellemtelenséggel vádolni e lapok tisztelt szerkesztőjét. Úgy hiszem, nem lesz szükség reá, bár ön e vádat mindenkép ki akarja belőlem csikarni. A szerkesztő már megkezdé a nyilatkozást e lapok 30-ik számában* —

* E számban ön «Megint a kritikáról» című cikkem első részére válaszolván, két pontra nézve ráfogással vádol. Hogy lehet ott ráfogásról szó, hol az írónak mondatát szóról-szóra *idézzük*, felfogni nem tudom. Ön csak az idézetek hibás felfogásáról vagy balmagyarázataról szólhatott volna. E lapok tisztelt szerkesztője a kérdéses pontok egyikét annyira felvilágosította, hogy fölöslegessé vált az én magyarázatom. A második pontra nézve a szerkesztő is épen úgy téved, mint ön. Ugyanis a szerkesztő azt mondja, hogy a rögeszme iránti felszólalást illetőleg önnek van ellenemben igaza, tehát itt csakugyan ráfogást használtam. Már megjegyzém, hogy csak hibás felfogásról, balmagyarázatról lehet szó. Vajjon én magyaráztam-e balul az *idézett* mondatot indulatoságból vagy a szerkesztő, minden higgadtsága mellett? Ön cikkében ez áll: «Gyulai, hogy egy előre kimondott s bár nem egészen alaptalan, mégis túlzó és merész állítást «par force» kivigyem, mindent megtagad költönktől». Én ezt szóról-szóra *idézve* így szóltam: «Tehát csak azért nem találtam Zalár költeményeiben méltányolni valót, hogy túlzó állításomat par force kivigyem, tehát rögeszméből indultam ki vagy rögeszmét vettem fel személyes ellenszenvem palástolására». Ez egy szétválasztó ítélet, mellyel mindig élnünk kell, midőn a subjectum részképzetei oly átmenők, hogy bajos a vá-

habár egyelőre inkább csak sejtetve, mint határozot-
tan, de mégis megkezdte — minek csak örvendeni
tudok, mert lapjának következetessége, tekintélye
nagyon szivemen fekszik, noha nem vagyok sem szö-
vetkezett társa, sem oly nélkülözhetetlen írója, ki az
irányt illetőleg befolyást igényelhetnék magamnak.

Hadd lássuk most már a kritika jogkörének, a
kritika modorának kérdését, amelyről elmondott néze-

lasztás és az analysis. Sem egyiket, sem másikat nem
állítottam hát, hanem csak valamelyikét a kettő közül,
minthogy mindkettőt érthetni az idézett mondat alatt.
Ezt mind ön, mind a szerkesztő jónak látják elhallgatni.
A szerkesztő továbbá azt mondja, hogy az ön szavainak
értelme *lehet* tévedés, előítélet, nem mindjárt rögeszme
s épen nem a személyes ellenszenv palástolására. Az elő-
ítélet és rögeszme csak oly, sőt csekélyebb fokozati
különbségek, mint tévedés és előítélet; midőn valakinek
állítását rögeszmének mondjuk, nem tébolyodottnak
akarjuk nevezni, hanem csak rögzött előítéletűnek. Hát
a szétválasztó ítélet másik része vajjon benne van-e ama
mondatban? Benne, vagy legalább sejtjük, hogy benne
lehet. Ha az lett volna mondva : Gy. egy túlzó és merész
állítását kivinni törekedvén, szükségesképp mindent meg-
kelle tagadnia költőnkől, akkor lenne az az értelme,
melyet a szerkesztő vitat ; de minthogy így áll : Gyulai,
hogy egy előre kimondott túlzó és merész állítást *par force*
kivigyén, mindent megtagad költőnkől : föl van téve
némi öntudatosság, némi szándékos erőltetés, mi két-
séget támaszt a rögeszme vagy ha úgy tetszik, előítélet
őszintesége iránt s így a személyes ellenszenv palásto-
lását is magában foglalhatja. A dolog lényegére külön-
ben mindegy, akár előítélet, akár rögeszme, akár ellen-
szenv, akár nem ; fődolog az, hogy ön a sorok közt rejltő
szándékot, be nem vallott intencióimat kutatta, mit
ön megtilt, én pedig megengedek. Csodálkozom, hogy a
szerkesztő finom nyelvérzéke és erős logikája mind ezt
nem vette észre. Vagy talán nála is közbeférkezett volna
az indulat? Megeshetik, az indulat pedig indulatnak
marad akár barátságos, akár barátságtalan. Egyébiránt
a kritika- és polemiából nincs kizárva az indulat, leg-
alább van egy, mely mindig jogos, s ez az ügy és eszmék
iránti lelkesülés.

teimet ön még élénkebben hibáztatja s fejtegetéseimet sok részben hibásan fogván föl, engem úgy mutat be, mint az irodalmi bárdolatlanság szószólóját. Nevezetes kérdés ez s félig-meddig kapcsolatban van a szabad sajtó ügyével, melyet nemcsak az állam szokott lenyügözni, hanem a balitéletek is.

JÓKAI LEGÚJABB MŰVEI.*

Jókai legújabb munkái fekszenek előttünk; négy kötet beszély és genrekép «Virradóra» cím alatt s a «Szerelem bolondjai» szintén négy kötetben.**

Mióta Jókai mint szónok és hirlapíró élénkebb részt vesz a politikai küzdelmekben, kissé alább hagyni látszott szépirodalmi tevékenységével. Azonban csak látszott. Termékenysége újra emelkedőben, mit ez újabb nyolc kötete is bizonyít. Vajjon igazi termékenység-e ez vagy csak gyorsaság? Ez egészen más kérdés, de annyi bizonyos, hogy ő mint publicista és költő egyaránt keveset gondol a műveltebb közönség véleményével, a kevésbbé értelmes tömeg tapsait hajhássza s nem egyszer összetéveszti a muzsák oltárát az industrialismusével.

Észrevehetni ezt még a külsőségeken is. Például legújabb beszélyei és genreképei gyűjteményében találunk oly dolgozatokat is, melyek sem beszélyek, sem genreképek s általában nem tartoznak a költészet birodalmához. Úgy látszik, kiadójával négy kötet beszély és genreképre alkudott, de hirtelenében nem tudván a kivánt köteteket összeszerkeszteni, fogta magát, elővette a «Hon»-t, innen kivágott egy hirlapi cikket, amonnan egy irodalomtörténeti csevegést, aztán hozzátette Jósika Miklós felett mondott emlék-

* Budapesti Szemle 13. köt. 1869. 498—514. i., aláírva: Gyulai Pál.

** *Virradóra. Legújabb novellák és genreképek Jókai Mórtól.* Pest, 1868. Emich, 4 köt. — *Szerelem bolondjai, regény, írta Jókai Mór.* Pest, 1869. Athenæum, 4 köt.

beszédét s kész volt a négy kötet beszély és genrekép. Neki, mint a magyar közönség elkényeztetett gyermekének, sok szabad s ő derekasan igénybe szokta venni e szabadságot.

Azonban e csínyt talán el lehetne nézni, ha a beszélyek és genreképek közé kevert heterogén dolgozatok nem párosítának magokban sok könnyelműséget kevés tájékozottsággal. Minő könnyelműség mindjárt Petőfiről írt cikke, melyben kétségbe vonja Petőfi halálát, orosz fogságba hurcoltatását igyekszik valószínűvé tenni s felszólítja a kormányt, hogy tegyen ez ügyben diplomatiái lépéseket. Az egész csak sensation-cikk, holmi álpáthoszban föleresztve. «Hátha elfogták az oroszok Petőfit? — kiált föl Jókai — ez a gondolat sokszor képes elrabolni álmaimat. Hátha elhurcolták orosz fogságra, elvitték ezer meg ezer verstnyire, távol Szibéria belsejébe. Hátha most is ott siratja hazája sorsát Kamcsatka hómezőin; hátha ott hallgatja lánca csörgését valamelyikében a wolchinszki erdők kietlenét őrző várláncolat erődeinek? Hátha nehéz, lassan emésztő munkában görnyed az urali ólombányák áldozatai között?» Nem valószínű, hogy e rémképek csak egyetlen egy álmatlan éjszakát is okoztak volna Jókainak, mert ha gyanúja annyira szíven fekszik, bizonyosan föllép vele akkor, midőn Petőfi végnapjairól és haláláról hónapokig folyt a vita a Vasárnapi Ujság 1860—61-iki folyamában s midőn igen biztos adatok jöttek napfényre, melyek kétségtelenné teszik, hogy Petőfi csakugyan a segesvári csatában esett el a fehéregyházi határon s ugyan-csak ott nyugszik egy közös sírban. Hogy Jókainak csak 1867-ben jutott eszébe gyanújával előállnia, annak oka alkalmasint két tényben rejlik: először e tájt szabadult ki orosz fogságból egy magyar, ki részt vett az utolsó lengyel forradalomban s az oroszoktól elfogatott; másodszer ez évben beszéltek a lapok egy osztrák börtönben szenvedő magyar fogolyról, ki tévedésből vagy más okból az általános amnestia ellenére sem bocsáttatott szabadon. Úgy látszik, Jókai e két adat combinatiójából írta cikkét. De hogy

mi köze e két eseménynek Petőfi orosz fogságával, nehéz megérteni. Tudjuk, hogy a magyar forradalom bevégződése után az oroszok minden magyar foglyot átadtak az osztrák hatóságoknak. Nincs biztos adatunk arra, hogy egyetlen magyar fogoly is Oroszországba hurcoltatott volna. Húsz évig senkinek sem jutott eszébe csatában elesett rokonát vagy barátját orosz fogságban keresni s húsz év múlva az egész országban csak Jókai áll elő e vádló gyanúval. A cikk nem talált visszhangra, jele, hogy senki nem vette komolyan. Kár volt megírni s még nagyobb kár újra lenyomatni.

A Jósika felett mondott emlékbeszédében néhány sikerült részletet találhatni, de nem hiányzanak benne hibás adatok és félszeg ítéletek. Midőn az 1867-ben a Kisfaludy-társaság ünnepélyes ülésén felolvastatott, épen e folyóiratba elég részletes bírálatot írtunk róla, amelyben mindezt kimutatni igyekeztünk. Nem kívánjuk azt ismételni, de azon csodálkozunk, hogy Jókai a bevezetés irodalomtörténeti botlását a második kiadásban sem igyekezett kiigazítani vagy legalább enyhíteni. Jókai itt valami olyant állít, mintha egyedül Jósikának köszönhetnők a magyar nemzeti önérzet fölébresztését s költészetünk nemzetiesb irányát. Néhány erős vonással igyekszik rajzolni a XVIII. századbéli magyar politikai, társadalmi és irodalmi viszonyokat, áthajlik a XIX. századra is, mindenütt csak hanyatlást lát s úgy végzi jellemzését, hogy e szürke, egykedvű szinezetű kor hasonló volt a ködös napokhoz, melyeken nem lehet kiismerni, hogy virradatra jár-e az idő vagy alkonyodik. Azután utána veti: ekkor támadt Jósika Miklós. Nem olyasmit fejez-e ki ez, mintha a XVIII. század első évtizedein kezdve egész a Jósika felléptéig a nemzeti ujjászületésnek egyetlen szikrája sem csillogott volna fel a magyar politikai, társadalmi és irodalmi életben? Jókai mintegy feledni látszik az 1825-diki országgyűlés és Széchenyi reformmozgalma nagy emlékeit, s hogy Jósikát minél nagyobb talpra állítsa, egészben megtagadja Kazinczy, a Kisfaludyak

és Vörösmarty hatását. Irodalomtörténeti felfogás-e ez? Fogja-e Jósika alakját emelni a múlt ily botrányos összegázolása?

«A sajtó és censura Magyarországon» című cikke irodalomtörténeti csevegés s annyiban sikerültebb társainál, amennyiben nincs követeléssel írva s néhány elmés ötlet s mulatságos adoma némi kárpótlást nyújt a sok téves adat- és félszeg ítéletért. Jókai, úgy lát-szik, azt hiszi, hogy az irodalom könnyedebb formái kizárják nemcsak az alaposságot, hanem a tájékozottságot is. Nem sejtí, hogy bárminő formában írunk, az anyagot birnunk kell s magunknak tájékozva kell lennünk, ha olvasóinkat akármely modorban vagy irányban tájékozni akarjuk. Mennyi mindent össze-zavar e cikkben is s mily népmesébe való nagyítással és naivsággal bánik el a legismertebb tényekkel. Midőn említi, hogy a múlt század végén a Martinovics-féle összeesküvés miatt számos magyar író elfogatott és elítéltetett (Szentjóbi Szabó Lászlót két emberré változtatja, Szabót és Szentjóbít külön emlegetvén), a következőket jegyzi meg: «Az akkor Thugut-féle minisztérium azt hitte (s vannak még most is hit rokonai), hogyha ezt a maroknyi írói társaságot el-némítja, azáltal megállítja a világtörténet szellemé-nek röptét. A csak alig keletkezett folyóiratok: a «Magyar Muzsa», «Magyar Muzeum», az «Orpheus», «Urania», «Mindenes Gyűjtemény» egymásután meg-szűntek, az írók kényszerülve vagy önként elhallgat-tak. A nyelvművelő társaságok egyszerűen be lettek tiltva, a múlt század végeig aztán valódi halotti csend és kísértetes ür vette körül az osztrák kormányférfia-
kat, olyan tökéletesen jól érezték magokat benne, mint egy kriptában. Hogy miből éltek meg azon idő-ben a censorok, az előttem titok, hacsak másfelől valamely mesterséget nem űztek.»

Ebből csak annyi igaz, hogy némely kitűnő író elfogatása nagy csapás volt az irodalomra nézve. De hogy ennek következtében megszűnt volna minden magyar folyóirat s amelyek megszűntek is, mindnyájan emiatt szűntek volna meg, s ez idő alatt

újak nem keletkeztek volna, az épen nem áll. Kazinczy «*Örpheus*» című havi iratából 1790-ben nyolc füzet jelent meg, aztán elakadt, részint részvétlenség miatt, részint mert, amint önéletrajzában mondja, a banderium, diéta és járásai nagyon elvonták a dolgozástól. Azonban 1794-ben Kazinczy újra meg akarta indítani szünetelő folyóiratát, de ugyanazon év dec. 14-én elfogatván, terve meghiúsult. A «Magyar Muzeum»-ot az úgynevezett kassai társaság adta ki: Kazinczy, Bacsányi, Baróti Szabó. Kazinczy csakhamar elvált társaitól, Baróti, Bacsányi maradtak; ez utóbbi volt tulajdonképpen fődolgozótársa és szerkesztője a vállalatnak, melyből 1788—89-ik évekre négy füzet jelent meg, és ismét négy 1790—92-re. Egy feladás következtében 1793-ban kivágatott a Muzeumból Bacsányinak a franciaországi változásokra írt költeménye, ő pedig 1794-ben elfogatott a Martinovics-féle ügybe keveredése miatt. A Muzeum betiltásáról nem volt szó, azt Baróti folytathatta volna; sőt később Bacsányi is, ki 1796-ban kiszabadulván, egy új vállalat megindításán fáradozott, a «Magyar Minervá»-én, melyet Ányosnak általa összeszedett versei nyitottak meg. Ami a «Magyar Músa»-t illeti, az nem is volt önálló folyóirat, hanem a «Magyar Kurir» melléklapja, a Magyar Kurir pedig 1787—1834-ig fennállott s melléklapja különböző címek alatt jelent meg: «Magyar Almanak», «Kedveskedő», «Sokféle». Sőt a Jókai által annyira sajnált «Magyar Músa» 1793-ban újra föléledt, amennyiben a «Magyar Hirmondó» «Magyar Mercuriussá» változván, melléklapjának «Uj Magyar Músa» címet adott. A «Mindenes Gyűjtemény»-t 1789-ben Péczeli József indította meg, Mindszenti és Perlaki társaságában. Hogy 1792-ben már megszűnt, annak oka a részvétlenség volt s nem az 1794-iki események. Azonban Mindszenti más vállalatot indított meg, Broughton és Ladvoat történelmi lexikonait adta ki, az utóbbit épen 1795-ben, midőn Jókai szerint mind elhallgattak a magyar írók. A Kármán és Pajor 1794-ben megindult «*Urania*»-ja egyenesen részvét hiánya miatt bukott meg. Pápay a Magyar

Literatura Ismeretében (1808) megemlíti, hogy e kitűnő vállalatoknak, bár a kiadók 289 előfizetővel is megelégedtek volna, nem volt közönsége, mert a műveltebb osztály hölgyei már akkor ismét idegenekké váltak, nyelvünket nem értették, a középrend magyar izlése pedig még nem volt annyira finom, hogy az «Urania»-ban gyönyörködhessék. Jókai mindent egyetlenegy politikai tényre hárít és hallgat mindarról, mi nem hízeleg a nemzeti hiúságnak. S minő nagyítás, hogy a magyar írók ez időtájt kényszerülve vagy önként mindnyájan elhallgattak, a censorok dolog nélkül ültek, a nyelvművelő társaságok egyszerűen betiltattak volna. Író és vállalat aránylag elég volt, de közönség nem volt hozzá s a hazafiság tüze ismét kialunni készült. A nyelvművelő társaságok közül az erdélyi épen 1796-ban adta ki munkái első kötetét s csak 1810-ben oszlott fel, akkor sem egyszerű betiltás következte. A soproni magyar társaság, melyet Kis János alapított, évtizedeken át háborgatás nélkül folytatta munkásságát.

Hosszas volna Jókai minden téves adatát, félszeg ítéletét itt cáfolgatnunk. Elég lesz csak egyet említenünk, mely elég világosan mutatja, mily tájékozottsága van neki a magyar irodalom és journalistika történelmében. Kossuth Lajosról így ír: A «Pesti Hirlap» korszakot alkotott nemcsak a hazai sajtó, de egész hazai közéletünk történetében. Ezen lap segített győzelemre oly magas eszméket, minőknek azelőtt még neveik sem voltak. Ez küzdött az örök-váltság, a közteherviselés, az egyenlőség elve, az ősi intézmények reformjai, sok új koreszme elfogadása mellett s hogy minő sikerrel, azt bizonyítja előfizetőinek ötezernyi száma, s hogy minő ellenfelekkel szemben, azt bizonyítják mindazon nyomtatott lapok, mikben egy gróf Széchenyi István hasonló lángszellemmel, hasonló hazaszeretettel, de más iránnyal, meggyőződéssel vívott meg a P. H. eszméivel szemközt.» Tehát Kossuth Lapja oly eszméket pendített meg és segített győzelemre, melyeket nálunk még nevökről sem ismertek addig. Tehát az örök váltságot,

a közteherviselést Kossuth előtt senki sem pendítette meg Magyarországon? Tehát ősi intézményeink reformját egyedül a P. H. kezdeményezésének köszönhetjük. Tehát Széchenyi, ki a «Pesti Hirlap» ellen küzdött, ellensége volt az örökváltságnak, közteherviselésnek s általában minden reformeszmének? Hogy nem szégyel Jókai ilyesmit leírni s hogy képes azt eltérni a magyar közönség! Ország-világ tudja, hogy Széchenyi fölléptével kezdődtek a reformmozgalmak, s hogy az örökváltság, közteherviselés s az ősi intézmények reformját épen ő tüzte először zászlájára. Ország-világ tudja, hogy midőn Széchenyi Kossuthot megtámadta, nem a reformokat támadta meg, hanem a modort, mellyel Kossuth mellettök izgat, s a módot, mely szerint azokat létesíteni akarja.

De ne mulassunk tovább e léha dolgozatoknál s térjünk át a beszélyekre. Jókainak kitünő elbeszélő tehetsége van s e tekintetben egyetlen regényírónk sem versenyezhet vele. Egyszerű, folyamatos s egy-pár találó vonással hol plasztikailag, hol festőileg emeli ki tárgyait. Valami kedves elevenséggel, lan-kadni nem tudó mozgékonyssággal ragadja magáva olvasóit, a nélkül, hogy fárasztaná. Átmenetei, fordulatai minden erőltetés nélküliek, mintegy ösztönszerűek. Könnyeden lebeg az elbeszélés folyamának kanyarulatain, melyeket nem tartóztat föl a reflexiók tömege s hol rohamosan, hol csendesen hömpölyögve halad tovább s nyit meg egy-egy újabb völgyet, de ritkán árad ki vagy sülyed posványba. És e ritka adományhoz járul styljének ereje, hangzatossága, jellemzetessége és magyarossága. E tekintetben is felülmulja regényíró társait. Ment Jósika idegenszerűségétől vagy affectált magyarságától, nem találhatni benne Eötvös áradozó nehézkességét, sem Kemény szófüzési gondatlanságát s egyenetlenségeit. Egyetlen elbeszélő írónk sem olvastotta össze oly szerencsésen a népies és művelt magyar nyelv bájait, mint Jókai. Valódi magyar hangsúly vezérli szófüzéseit s a kifejezések árnyalatainak egész kincstára áll rendelkezésére. E két ritka adománnyal oly mértékben meg-

áldotta Isten, hogy bár húsz év alatt sok mindent elkövetett megrontásukra, még sem tudta megrontani. Az úgynevezett művelt magyar nyelv tévedéseiből átvett egyet-mást, de aránylag keveset, próbált rossz új szókat faragni, de nem sokat. Nem mindig szabatos s a gondolatlanság nyomai is meglátszanak itt-ott, de ez gőzerő gyorsaságú dolgozasmódjából ered. Olykor gyermekes vagy épen léha, de ez humora természetéből foly, mely gyakran kedves, szeretetreméltó, de soha sem mély és néha sekélyes. Elbeszélése némelykor modorosságba, üres szónokiasságba esik, de ez hatásvadászata s éretlen eszméi következménye. Megesik rajta, hogy plasztikaisága szertelen arányokat vesz föl, festőisége színpompába vagy épen színzavarba vesz, de azt a bizarr iránti előszeretete s önmérsékletének hiánya okozza. Folyamatossága, kivált regényeiben, el-eltéveszti az arányt, hol nyúlik hol rövidül, kapkodóvá lesz, de ez rendszeren compositói hibás voltától származik. Könnyelműsége, bizarrsága, művészeti tévedései visszahatnak ugyan elbeszélés-módjára, stíljére is, de egészen meg nem ronthatják. Egy szóval Jókai kitűnő elbeszélő és stylistá, csak kár, hogy aránylag kevés elbeszélni valója van. Phantasiája nem az alapos műveltség és világismeret forrásából merít, hanem az öt földrész minden tájáról a történelem, természet és társadalmi élet világából összeszedi mindazt, ami különös, kivételes, bizarr, s a drága aranyat, mint a vadember, sok színben csillogó üveggyöngyökért cseréli be. A valóság iránt kevés érzéke van, a költészet lényegét nem annyira a valóság eszményítésében keresi, mint inkább meghamisításában vagy túlzásában egész a képtelenségig. Szerencsésen kezdett meséjét vagy alakjait hamar elrontja, mintha nem tűrné a természetet, az igaz emberit, csak ördögökben, angyalok- és csodákban telnék kedve s a költészet célját a képtelenségek elhitetésében keresné. Tiszta elbeszélő stíljét sohasem rontja meg lélektani fejtegetésekkel, de magában a rajzban, a cselekvény szövésében legkevesebb súlyt helyez a lélektani fejlődésre. Személyei

nem annyira jellemrajzok, mint inkább középszerű színészek szereplései. Sajátságos, bizarr jelmezekbe öltözteti őket, erősen kitömve, vastagon kifestve. Amelyik szép, az szebbnél szebb akar lenni, a rút rútabbnál rútabb, a béna bénánál bénább, a vitéz vitéznél vitézebb, a bohó bohónál bohóbb. Phantastikus díszlet veszi őket körül, sokszínű tűz fényétől megvilágítva. Tetszetős csoportozatokat látunk, zajos jeleneteknek vagyunk tanúi s meglepő látványok tárulnak ki előttünk. A költő oly ügyes, annyira ismeri közönsége gyöngéit, oly leleményes rendező, oly szemképráztató díszmester, hogy majd mindig tud valami hatást előidézni s a nagy tömeg obligát tapsai sohasem maradnak el. Azonban néha kifárasztják e látványok, megunja a komédiázást, elejti a költői képmutatás álarcát, meghatja egy-egy igaz érzés, egy-egy gyermek- vagy ifjúkori emlék, egy-egy ember, kit ismert, egy-egy esemény, melyet tapasztalt, egy-egy eszme, mely valóban szíven fekszik. Eltűnik a színpad festett világa s a valódi élet képe ringatózik a költészet félhomályán. De az ily lucidum intervallumok ritkák. Néhány szakasz, néhány lap nagyobb regényeiben, néhány kisebb elbeszélése, kivált a hazai életből. Talán mindezt maga Jókai becsüli legkevesebbre, mert mi hamar s mi újabb erővel veti magát a csinált lelkesülés, a beteg phantasia karjai közé s vadássza a különöst, kivételest, bizarrt vagy éppen a képtelent.

Ez újabb beszély-gyűjteménye ily kivételességek és ritkaságok tárháza. Egyik a Manzanares partján játszik, a másik a Newáén, a harmadik a Guánoszigeteken, a negyedik Közép-Amerikában, az ötödik New-Yorkban, a hatodik ismét Amerikában, a többi színhelye Magyarország, de ezek is nagyrészt kivételességek rajzai. Goethe azt mondja, hogyha ismerni akarod a költőt, menj hazájába; Jókainak pedig egész költői pályája azt látszik hirdetni: ha ismerni akarsz valamely országot, légy költő, képzelj. Regényíróink közt ő az, ki soha sem lépte át hazája határát s mégis ő bajlódik legtöbbet mind az öt világ-

résszel. A regény és beszély leginkább megkívánják, hogy ismerjük azt az országot, mely cselekvényünk színhelye, legkevésbbé a dráma, mely szenvedélyt és viszonyokat csak nagy vonásokkal rajzol. A regény és beszély, hol a cselekvény tájképek keretében jelen meg, mely többé-kevésbbé a szenvedélyek és viszonyok részletes rajzával igyekszik hatni, mintegy közvetlen szemlélődést kíván s ezt könyvekből és képekből bajosan meríthetni. Minden regényíró hazája múltjával vagy jelenével tett legnagyobb hatást, ha a külföldet is beszötte regényébe vagy épen onnan vette tárgyát, elébb utazott s e benyomásokból merítette lelkesülését. Még a kevésbbé lelkiismeretes Sue és Dumas sem képeznek ez alól kivételt. Sue mint katonaoorvos részt vett a Spanyolország elleni hadjáratban, több évet töltött tengeri útban, kikötött India partjain, bejárta Amerika majd minden részét s a Közép-tengeren tanúja volt a navarini ütközetnek. Dumas sokfelé kalandozott a világban s még Magyarországra is elvetődött.

De mindezt nem tekintve, nyujthatnak-e tiszta æsthetikai gyönyört a kivételességek és ritkaságok e rajzai? Alig értettek s magyaráltak félre többször valamit, mint e magában igaz tételt, hogy a megható, tragikai cselekvénynek ki kell emelkedni a köznapi életből és kiváló érdekűnek lenni. A köznapi életből való kiemelkedés nem egyszer alakul át a különös, a bizarr vagy épen képtelen fogalmává, a kiváló érdek alatt pedig vajmi sokszor értik a kivételest. A költő mindezt oly kevésbé veheti tárgyul, mint nem rajzolja a képíró a természet kinövéseit s pusztán csodás játékát. Mindazon szenvedélyek és viszonyok, melyeknek rajzával valaha a költők nagy hatást tettek, általánosak, többé-kevésbbé mindenkitől érthetők és érezhetők. A szerelem azért legnagyobb hatású a költészetben, mert legemberibb, legáltalánosabb. A különös, kivételes csak kíváncsiságot ébreszt, de nem részvétet. A köznapi életből való kiemelkedést nem a szenvedély kivételessége alkotja, hanem fejleménye, mélysége, ereje, melyek kiváló érdekű, a köznapinál

nagyobb arányú összeütközést, bonyodalmat és katasztrófát idéznek elő. Jókai sokszor vagy a kivételes szenvedély rajzában keresi a hatást vagy a szenvedélyt általában mellőzi s csak kivételes eseményeket rajzol. Jó példa erre «Chinchilla herceg» című beszélye, melyben egy féltékeny férj ipával és sógorával együtt megöli a nejét, nejének pedig kedvese megöli mindhármut. A nőt csak két lapon látjuk és halljuk, kedvesét csak utoljára, akkor sem szól egy szót sem, csak gyilkol. A szenvedély rajza s az ebből folyó bonyodalom egészen háttérbe szorul, s csak ama rejtélyes, indokolatlan s majdnem képtelen események tolnak előtérbe, melyekből megtudja a férj neje hűtlenségét. A «Baróthy Ilona» című szintén ilyen. Róbert Károly udvarában két fiatal lovag és barát, kik egyszerre házasodnak, kíváncsiak arra: vajjon fiok lesz-e vagy leányuk? Elmennek a jósnőhöz megtudakozni, ki egyiknek azt jósolja: a gyermek, kit nőd fog szülni, úgy fog meghalni, mint férfi; a másiknak meg ezt: a gyermek, kit nőd fog szülni, hű dajkája lesz unokádnak. Az első azt hiszi, hogy fia fog születni, pedig leánya lesz; a másik, ki leányt vár, fiút kap. A felnőtt gyermekeket összeházasítják a szülők s a költő nem tűz maga elé más célt, minthogy igazolja a jósnő jóslatát. S valóban úgy is történik minden. A nő mint férfi hal meg, mert becsületéért távol levő férje helyett párbajt vív, a férfi pedig hű dajkája lesz árva gyermekének. Lehet, hogy e kivételes események megtörténtek, de hogy e jóslat minő kapcsolatban van a bonyodalommal és kifejlődéssel, teljesen érthetetlen. A jóslat még a mondákban sem szokott csak úgy magában szerepelni, hanem isteni vagy démoni hatással az illető egyénre, kinek kedélyében mindig ott rejlik a csíra, melyet az kikelt. Macbethben a jóslat arra szolgál, hogy a hős szunnyadó nagyra-vágyását felkeltse, de nem arra, hogy minden benső szükségesség nélkül teljesüljön. A «Fekete serege» című beszélyben szintén egy jóslat játssza a főszerepet átok képében, de már valamivel jobban használva. Dóczy Sándor elhagyja János herceget s Ulászlóhoz

pártol, egyik barátját Dombayt is erre akarja venni, sőt megpróbálja a vesztegetést is, de az visszautasítja. Mikor aztán csatára kerül a dolog a két párt között, Dóczy megöli Dombayt, kinek neje kétségbeesésében megátkozza férje gyilkosát. Ez átok teljesülése a beszély tárgya, a bünhődés után némi engesztelő fordulattal. Az átok teljesülése itt nem egészen vak történet akar lenni, hanem némi lélektani fejlemény, amennyiben Dóczyban, véres tette után, barátja halt teste fölött, az átkozódó nő látására fölébred a lelkiismeret furdalása s az átokkal kapcsolatban ez ragadja örvényekbe. Azonban a jellem e fordulata nincs előre készítve, az előzmények után Dóczytól épen nem várunk oly érzékeny szívet és mozgékony képzelődést. A bünhődés eszközei kissé gyermekesek, mint például, midőn holt felesége mellett virasztó fiát versenytársnak nézi s leszúrván, holtnak hiszi. Az engesztelő fordulat is erőltetett. Épen nem várjuk, hogy Dóczy fia Dombay leányát vegye nőül s nem is tudjuk meg, hogyan történt, elég, hogy megtörtént. Általában Jókai ritkán figyel a szenvedélyek és viszonyok benső kényszerűségére s hajlandó a lényegest lényegtelennek nézni. Könnyen büntet és engesztel, mert azzal könnyen borzaszthatja, ezzel pedig könnyen elérzékenyítheti az olvasók nagy tömegét.

A «Vérontás angyala» nem egyéb, mint egy vörössel feketére festett kép, minden árnyéklat, minden eszme és compositio nélkül. Egy spanyol, kinek Acapulko-ban, a creol lázadás következtében mindene odaveszett, vagyona, boldogsága, boszút esküszik s mindent elkövet Acapulko ostroma- s a creolok kiirtására nézve. Rablócsapatoknak kegyelmet eszközöl s Acapulko ellen indítja, Mazatlanból katonákat csábít el Acapulko ostromára, maga is tevékeny részt vesz az ostromban, karddal víva, mérget keverve, dühöt tajtékozva és végre a bevett és elpusztított város romjai alá temetkezik. Szörnyűségek halmaza az egész mű, modorosán szörnyedő pathosz kíséretében. Jókai hőse szenvedélyét oly fokon és oly oldalról rajzolja, melytől a költőnek mindig el kellene for-

dulni, mert az csak az orvos előtt lehet érdekes. — A «Kerüld a szépet» szintén inkább curiosum, mint beszély. — A «Rútak rútja» sokkal jobb: legalább a blazirt világhi rajza sikerült. Azonban a hősnő, a rútak rútja, nem épen szerencsés lelemény. Egy Sobron nevű párizsi arszlán tönkre jut s kedvese hátat fordít neki. Ő nem csügged el; e változás új izgalom életében. Versenyparipáit eladja s árukon bérletet vesz a Guano-szigeteken. Gazdagodni kezd, de elpusztult volna, ha egy chinai napszámos leánya, Xin, meg nem szánja, betegségében nem ápolja s nem válik mintegy órangyalává. Xin jó, nemes kedélyű, de a rútnál rútabb. Sobron mégis nőül veszi s tíz év alatt gyűjtött tíz millió frankjával visszatér Párizsba s bemutatja nőjét a nagyvilágnak. Mi szükség volt egy női Quasimodóra, kinek szíve színültig van töltve minden képzelhető női erénnyel? Elég lett volna csak nem szépnek rajzolni. Így is ellentétben lett volna Sobron bájos kedvesével, ki nyomorában elhagyta. De Jókainál a béna tízszeresen béna, a rút százszorosan rút. Ő költészetének egyik főforrásaként tiszteli a szertelent és szörnyűt, s ami még rosszabb, minden eszmei kapcsolat és szükségesség nélkül. — A «Két menyegző» tárgya elég különös, majdnem képtelen, de a pathosz nélküli hang, a népmesei humoros modor nagyrészt megenyhítik, s a veszekedő civisek jól rajzolt alakok. Altalában a humoros beszélyek legsikerültebbek az egész gyűjteményben. A «Fránya hadnagy» jó genrekép, ha nem veszünk tekintetbe egy pár trivialis kalandot, melyek igen emlékeztetnek Schuster Lipli tréfáira. «Egy úr Amerikában» szintén sikerült. A «Hosszú hajú hölgy» kissé elnyujtott, de másként jól elbeszél mulatságos történet. «Egy szónok, aki el nem áll» hálás tárgyához képest bágyadt. «Hol leszünk két év múlva» gyermekes izetlenség. A «Még sem lesz belőle tekintetes asszony» címűben a debreceni polgár-család rajza igen sikerült. Jókai sehol sem természetesebb és művészebb, mint midőn egy-egy komáromi vagy debreceni polgárt vagy polgárnőt, egy-egy magyar parasz-

tot vagy paraszt leányt, egy-egy campestris tábla-birót vagy kisasszonyt rajzol. Ezek ugyan rendesen mellékalakok nála, de többet érnek főalakjainál. A legtöbbször élesen s még sem torzítva emelkednek ki, élénk, még sem rikító szín ömlik el rajtuk s a styl és elbeszélési hang is önkénytelenebbé válik. Hasonlítsuk csak össze e beszélyében is Lajost, a honvédtüzért és a muszka tisztet Daczosné asszonyom, Kondor uram és Sárrika alakjaival, ez utóbbi hármát sokkal sikerültebbnek fogjuk találni. S a stylre és elbeszélési módra nézve is ugyanez lesz véleményünk. Midőn Jókai egy kis ütközetet ír le, melynek Lajos a hőse, mennyire erőlködik, mily csillogón festeget s mégis mi hidegen hagyja szívünket és képzelődésünket egyaránt.

A «Szerelem bolondjai» című regény sok oly tulajdonságot egyesít magában, melyeket, a beszélyekről szólva, már megenlítettünk. A különös- és kivételesnek itt is nagy szerep jutott, sőt úgy látszik, hogy eredetileg Jókai nem akart regényt írni, hanem beszély-cyclust, melybe összeszedte volna a világ legkülönösebb, legbizarrabb szerelmi kalandjait. A könyv így is indul. Két beszélyt veszünk, a harmadik aztán nem beszély, hanem regénnyé válik. A költő előszavában elmondja, hogy írhatna különösnél különösebb, bizarrnál bizarrabb szerelmi történeteket, de elhagyja s csak mindennapi eseményeket ír, «olyanokat, amik minden időben, minden égalj alatt megtörténhettek, itt körülöttünk, szemünk láttára végbe ment dolgokat, miket észre sem vesz az ember addig, míg el nem mondják előtte s csak akkor emlékezik reá, hogy hiszen ő is tudja valahonnan». No hiszen, ha e két beszély egyszerű, mindennapi történet, akkor ugyan téves fogalmai vannak a világnak a különösről és bizarról. Nemhogy e két beszély egyszerű történet volna, de még maga a regény sem az. Egyébiránt az nem baj, ha a költő meséje nem egyszerű, ha jellemei complicáltak. A baj ott kezdődik, midőn a költő a különöst és bizarrt kezdi hajhászni s kivételes szenvedélyeket tárgyal, melyekben mindinkább elvész az

általános emberi. Jókai nyakig úszik e bajban s költészetének ez egyik főjellemvonása. Az első beszély hőse egy fiatal úr, ki egy állatsereglet tulajdonosának szintén állatszelistő leányába szerelmes, városról városra kíséri, féltékeny egy király-tigrisre, mely a leány kedvence. Minden nagy szerelme mellett eszéágában sincs kedve elvenni, de azért folyvást ostromolja. A leány látván nem becsületes szándékát, bár titkon szereti, visszautasítja s hű marad tigriséhez. A szerelmes ifjú úr féltékenységből vagy boszúból, életunalomból vagy örülségből, nem tudhatni, megvesztegeti az állatsereglet szolgáját, ki a kalitkákat szokta nyitogatni, elfoglalja helyét s midőn a leány a tigrissel enyeleg, belép a kalitkába. A tigris dühös lesz, a leány megmenti üldözőjét, maga pedig áldozata lesz a tigris dühének. A másik beszély hőse szintén ehhez hasonló legény. Beleszeret a nápolyi királyné photograph arcképébe, lelkesül ügyéért, sok küzdelem és szenvedés közt bejut az ostromlott Gaétába, hogy meghaljon érte, de nem hal meg, csak nyomorék lesz s a szenvedélyéről semmit sem tudó királyné abban a kegyben részesíti, hogy midőn a beteg harcosok szobáit bejárja, megsimítja az alvó beteg homlokát s híven megőrzött arcképe alá oda jegyzi írónnal fölséges nevét. Ime Jókai egyszerű történetei, mindennapi szenvedélei, melyeket még a kivételesek között is kivételeseknek mondhatni, melyek igazában nem is lehetnek a költészet tárgyai, mert se komikai, se tragikai módon nem tárgyalhatók. Jókai egyszerre mind a két módot megkísérli, de nem lesz belőle humor, hanem izetlenség, melyet csak az előadás tesz elolvashatóvá.

Magát a regényt sem mondhatni egészben véve sikerültnek. Át nem gondolt terv, laza szerkezet, sok mesterkéltég, meglepetés, de csekély valódi bonyodalom ; félbe-szerbe dolgozott jellemrajzok, melyeket bajos érteni ; néhány sikerült mellékalak, biztos kézzel odavetve ; egy-két jól választott viszony vagy helyzet, melyek a sietség vagy túlzás miatt megromlanak ; egypár kitünő s magában véve lélektani igaz-

sággal írt szakasz, de amelyeknek nincs szükségképi előzménye és következménye; itt-ott tiszta sugárban felszökellő humor vagy kedves naivság, de sok hamis érzelmesség, üres szónoklat s hatásvadászó szenvelgés; kevés gond és önmérséklet, de sok sietség, kapkodás; élénk s általában vonzó előadás, de néhol némi modorosság s aránytalanság a részek között. Im e hirlapjainktól annyira magasztalt regény alkatrészei.

Jókainak leginkább phantasiáját szokták dicsérni még azok is, kik világismerete hiányán, lélektani botlásain s kidolgozásbeli könnyelműségén megbotránkoznak. De ha az elbeszélő költészetben phantasia alatt nem phantastaságot értünk, hanem a szerencsés leleményt, az erős alkatú mesét s a biztos jellemrajtot: akkor Jókainak nem valami nagy adag jutott ez adományból, vagy ha jutott, annyira megrontotta, hogy immár kevés hasznát veheti. Jókai phantasiája sem erős, sem egészséges. Legalább főereje nem annyira a lényegben nyilatkozik, mint inkább külsőségekben, minők a ragyogó szinezés és élénk előadás. Belső működésében bizonyos lázas állapotot vehetni észre. Tárgyai- és felfogásában az egyszerű, igaz, nagy és megható helyett a különös, csinált, szertelen és rémes felé fordul előszeretettel. Ha magasb régiókba emelkedik, csak ködfátyolképeket tud elővarázsolni. Leleménye ritkán szerencsés, vagy ha az, még ritkábban képes nyomorékság nélkül kifejleszteni, de annál nagyobb mohósággal szed össze könyvből, életből egy csoport tarka, csillogó dolgot, eseményt, jellemvonást, adomát, curiosumot, ötletet, toldoz-foldoz, diszít, elméskedik, szónokol, érzeleg, hízelkedik a napi szenvedélyeknek, legyezi a magyar hazafiasság gyöngeségeit s elbódítja a kevésbbé művelt ízlésű olvasó fejét.

Ez újabb regényében is kevés nyoma van az erős phantasiának. A regény hőse Harter, ki beleszeret egykori nejébe, kitől törvényesen elvált, s ki már egy Lemming nevű bankár neje. Különben ex főispán, ki az 1861-iki országgyűlés elosztatásakor nagy ostentatióval adta be lemondását. Vagyonos úr, de nem

igen jó gazda. A politikai pályán csak a hiúság vezérli, de hiúságánál, úgy látszik, nagyobb szerelmi szenvedélye. Mert hogy ismét Lemmingné kegyébe juthasson, kérésére kieszközli a férjnek a kormánynál a magyarországi hadsereg ételmezésének egyik osztályát, sőt maga is tanácsosi hivatalt fogad el a helytartótanácsnál. Udvarlásában nem látszik valami szerencsésnek. Azonban szerelme mindinkább sodorja. Lemming az inség alkalmával a népnek kiosztandó kölcsöngabona-vállalatot akarja megnyerni s Harternek ötezer aranyat küld ajándékba. Harter visszautasítaná a pénzt, de annyit gondolkodik a visszautasítás minél elmésb módján, hogy az egy darabig nála marad s midőn megtudja Lemmingné zavarát, kitől férje megvonta eddigi zsebpénzét s bizonyos ideig nem akarja fizetni árjegyzékeit, felhagy szándékával s minthogy nincs más pénze, a férj megvesztegetési ajándékával segít a szegény nőn. Hanem e miatt nagy bajba keveredik. Lemming a gabonaszállítással csalja az államot. Olcsó, rossz vagy éppen megromlott gabonát oszt ki a nép között. Egy helyt adó fejében a néptől ily gabonát exequálnak, melyet aztán elszállítanak a katona-ételmezési biztoshoz, hogy süttessen belőle kenyeret. A kenyér megehetlen, a katonák panaszkodnak, mire Föhnwald százados megharagszik, elfogja előbb a sütőt, aztán a molnárt, az ételmezési biztost, az adószedőt s végre Lemminget, ki éppen ott mulat vállalata érdekében. Az elfogott Lemming tárcájában a százados jegyzeteket talál, melyekben foglaltatnak mindazok nevei, kik az országos gabonaszállítási vállalat ügyében kisebb-nagyobb összegeket fogadnak el. Ott van a Harter neve is. Föhnwald a foglyokat Budára hozza, mindenütt elbeszéli, mit fedezett fel, s megmutatja sok embernek, laikusoknak, profán szemeknek Lemming jegyzeteit. A compromittált Harter beadja lemondását s hogy magát s a befogott Lemminget megmentse, kölcsönnek nyilvánítja a kapott ötezer aranyat. Azonban Lemmingnek csak azon föltétel alatt igéri kiszabadítását, ha nejről lemond, visszaadja neki, hogy ismét házas-

társul vehesse. Lemming, valamint neje is belegegyeznek. De a kiszabadult Lemming addig nem akarja átadni nejét, míg Harter a kölcsönnek nyilvánított ötezer aranyat meg nem fizeti s nejével együtt Bécsbe utazik. Harter nem tud fizetni, s midőn később a megszerzett pénzzel Bécsbe megy, Lemmingné már halott, Angyaldytól, Harter hajdani titkárajától megmérgezve, kivel évek óta titkos viszonyban élt s ki hűtlenségéért boszút állott rajta.

Csak a főcselekményt mondtuk el s abból is elhagytunk némely fordulatot, mint legalább is fölöslegest. Mellőztük a főcselekvény mellékágait, melyek a regénynek mintegy felét teszik s inkább csak külső, mint belső kapcsolatban állanak a főcselekvénnyel. Az elmondott tartalomból is látszik, hogy e különben durván szőtt cselekvény oly elemeket rejt magában, melyekből lehetett volna jó regényt írni. De akkor először is szükséges lett volna a főhős iránt érdeket gerjeszteni; másodszor a mellékágakat bensőbb kapcsolatba hozni a főcselekvénnyel; harmadszor a főbb személyeket nemcsak külső cselekvésekben felmutatni, hanem benső életökben is, jellemök, szenvedélyök fejlődési fokozatain. Alig mutatja valami inkább, mennyire nem szokta Jókai megérlelni költői concepcióit, mily kevés benső szeretettel viseltetik főszemélyei iránt, mint épen e regénye. Harter elválik meggyűlölt nejétől s újra bele szeret. De miért vált el tőle s miért szeret bele újra? Minderről a legnagyobb homályban tartja szerző olvasóit. Talán különös követelésnek tetszhetik, hogy a szerelem indokolását kívánjuk. Tulajdonképp nem is annyira indokolást kívánunk, mint inkább olynemű rajzot, mely természetessé, érthetővé tegye e különben annyira általános szenvedélyt. Minél szokottabbak a viszonyok, minél csekélyebbek a kor-, rang- és míveltségbeli különbségek, annál kevesebb a nehézség, de a szokatlanabb körülmények kétszeresen megkívánják a rajz erejét és pontosságát. Shakespeare, midőn Romeo és Julia ébredő szerelmét rajzolja, könnyen átsiklik az indokoláson. Elég indok a kedves ártatlan leány s a

heves ifjú élénk rajza. De midőn Othello vagy Antonius szerelmi viszonyát akarja megértetni, mennyi indokot sző be a viszonyokba és jellemekbe. S egy oly férfiú rajzánál, ki meggyűlölt s elvált nejébe újra bele szeret, megelégedjünk-e azzal, hogy szereti, mert szereti? Jókai ezt elégnék tartotta, de meg is rontotta vele egész regényét. E miatt Harter egész bensője talány marad előttünk. Nem tudunk tisztába jönni vele, nem érdeklődünk iránta s dülhetne sorsa jobbra vagy balra, egészen közönyös előttünk.

S nemcsak Harter, hanem a többi főszemélyek is ilyenek. Majdnem azt hiszi az ember, hogy Jókai feladatul tűzte ki oly regényt írni, melyben a főszemélyek eltitkolva szenvedélyök mivoltát, minden lelki fejlemény nélkül hajtsanak végre egy érdekes cselekvényt. Lemmingnéről sejtjük, hogy régebben épen oly kevésbé szerette Hartert, mint a regény kezdetén, tudjuk, hogy Lemminghez csak pénzéért ment férjhez, de titkos viszonya Angyaldyhoz, találkozása vele a farkas-völgyi lakban oly szenvedélyt tüntet föl e hölgyben, hogy érdeklődni kezdünk iránta. E jelenet a regény egyik legjobb része. Jókai a titkos találkozás fájdalommal határos örömét, idylli báját, kicsapongó és balsejtelmes szeszélyét oly eltalált hangulattal, oly hű és igaz vonásokkal festi, melyek méltók egy valódi költőhöz. Azt hisszük, hogy e bűnös, de erős szenvedélyből egy emberileg érdekes és megható bonyodalom fog származni. De csalódunk. Se Lemmingné, se Angyaldy nem tudnak többé érdekesekké válni.

Egyetlen átható sugár sem világítja meg szenvedélyök további fejleményét. Lemmingné beleszeret Harter fiába, Elemérbe, azt sem tudjuk mikép s minő szerelemmel. Angyaldy sem tud egyébbé válni, mint egy rejtélyeskedő s igen közönséges cselszövővé s midőn megöli kedvesét, a katasztrófa csak oly hatással van reánk, mint amidőn a lapokban egy criminalitást olvasunk.

Harter Elemér sem világos jellem s kevés érdeket gerjeszt. Ő tulajdonkép arra szolgál, hogy összekösse a főcselekvényt a mellékággal, különösen a szeren-

csétlen Világosi családdal, melyet az inséges év tönkretett, s melyet, minthogy az atyát szélhűdés érte, a leány, Ilonka, tart fenn előbb Pesten leckeadással, aztán Bécsben kézimunkával. Elemér Ilonkába szerelmes s ezt titkon Ilonka is viszonzozza. Elemér múltjáról sem tudunk semmit, de úgy látszik, hogy egy rosszul nevelt, elkényeztetett gyermek, kicsapongó, de mély érzelmű ifju, ki részint valódi, részint affectált blazirtságában rosszul érzi magát. Mély érzelmeit cynismussal takarja s egy fölösleges jelenetben, midőn az észak-amerikai háborúban mint önkéntes megsebesül, e jellemvonását oly sikerülten tárja előnkbe a költő, hogy valódi művésszé válik. Azonban e vonás nem olvad össze a többivel s benső kulcsához sehogy sem férhetünk. Nem értjük Ilonka iránt kifejtett szenvedélye természetét, titkolózását, alakoskodó ügyetlenségeit, átváltozását, midőn aztán egy egész melodramai erényhős lesz belőle obligát pathosszal. Jókai majd mindig szerencsétlenül változtatja át jellemeit. Nem készíti elő az olvasót s nem tudja megtalálni azt a pontot, melyen a jellem áthajlását megindíthatni. Ilonkát nem értjük, hogyan lesz Elemérbe szerelmes, ő is csak szereti Elemért, mert szereti, pedig Elemért nem úgy tünteti fel a költő egész a regény végéig, hogy bensőjének egyetlen rokonszenves vonása is érinthesse a leány szívét. Egyébiránt Ilonkához hasonló leányok rajzát különböző alakban sokszor megtalálhatni Jókai regényeiben. Beteg idealismusa, hamis érzelmessége ilyenkor szokott kiválóan nyilatkozni. Annyira kifesti az ily leányokat különböző, sőt egymást kizáró erénnyel, tökélyvel, hogy elvesztik minden természetességöket és bájukat. Ilonka természetesen először is nagy honleány, aztán, noha csak tizenöt éves, rendkívül érelyes, ki rendben tartja a mérges szakácsnőt, a goromba cselédeket s egy férfinál ügyesebben gazdálkodik atyja kibérlett pusztáján. E mellett ætherileg gyöngéd érzelmű, finom műveltségű, majdnem tudós. Sok nyelvet beszél s az angol nyelvből leckét képes adni az előkelő körökben. Tud lovagolni, lovat megigézni és

vívni. Amazzal a circusbán is föllép, emebből leckét ad. Szerző egy valódi párviadalban is producáltatja Lemmingnével, de megvalljuk, e jelenet, a kurta szoknyák és selyemharisnyák mellett is, visszataszítón hatott reánk. S mily ok nélkül s mily titkon szeret! Valódi tókélyes leány, kiért rajonganak a diákok és falusi kisasszonyok s kinek matrizát bizonyosan híven megőrzi Jókai, hogy ismét lemásolhassa.

A mellékalakok sokkal sikerültebbek. Lemming a bankár, Gierig az adószedő, Konyecz a szaglászó finánc, Föhnwald százados, Böske a szakácsnő és kedvese, a nazarénus, többé-kevésbé jól talált alakok. A genreképi jelenetek némelyikétől sem tagadhatni meg a méltánylatot. Csak az a kár, hogy nem egyszer egy-egy esetlen túlzás zavarja meg hatásukat. Midőn az aszály szülte inséget írja le a költő, nagy gödröket ásat a falusiakkal, hova agyonvert marháikat temetik, mert nem tudják eltartani s nem akarják nézni kínjaikat. Természetesen mint szegény és éhes emberek se el nem adhatják, se meg nem ehetik. Az adó-executió leírásában is sok a túlzás. Hogy egy házaló bajazzóra 300 frt évi keresete után huszonegy forint jövedelmi adót vessenek s tüstént elvegyék érte komédiás lovát, se bensőleg, se külsőleg nem valószínű.

De mindezzel ne töltsük az időt. Hibák ugyan, de javítható hibák. Vajha a cselekvény és jellemrajz hibáiról is ugyanazt mondhatnók. De ezek oly nagyok és lényegbe vágók, hogy megrontják a regényt; csak könyvet teszünk le kezünkből, de nem valódi művet s nem a meghatottság gyönyörével, hanem a lehangoltságéval. Ha a költő nem hisz művészetében, képtelen hitetni, ha csak félig érzett s nem lelkesült igazán, olvasójára nem hathat valódián. Tudjuk, hogy a remekművek ritkák s a legnagyobb költő is alig néhányat képes alkotni. A többé-kevésbé sikerült művek sem mindennapiak, de annyit mégis megvárhatni minden költőtől, hogy tehetsége szerint megérlelje conceptióit s az industrialismus csábításai között se engedje szívében kialudni a művészet cul-

tusát. Az út, melyen Jókai annyi öntetszéssel s a nagy tömeg tapsai közt jár, nem az igaz művészeté. Nemcsak a gyümölcsnek, hanem a költeménynek is meg kell érni, a gyorsaság még nem termékenység s amire kevés időt és gondot fordít a költő, azt se idő nem kiméli, se gond nem virasztja.

ÚJABB MAGYAR REGÉNYEK.*

Néhány eredeti regény fekszik előttünk, mindnyájan az 1872-iki év termékei. Ezelőtt negyven évvel esemény volt egy-egy magyar regény s midőn 1836. évben Jósika *Abafija* megjelent, a kritika egész elragadtatva így kiáltott fel: le a kalappal, uraim. Most a legkevesébbé termékeny évben is hat-hét magyar regény jelen meg s még a sikerültebbek előtt sem oly könnyen vesszük le kalapunkat.

Honnan e változás? Irodalmunk fejlődött, a magyar költészet súlypontja a regényre esett, a modern társadalom e legkedveltebb műfajára s ami legfőbb, a magyar regénynek már oly múltja van, mely követelőbbé teszi az ízlést. Jósika divatba hozta a regényt, a történelmi regény kezdeményezésével, melyet Eötvös és Kemény mind történelmi felfogás, mind jellemrajz tekintetében magasb fokra emeltek. E mellett mindketten más irányban is fényt árasztottak regényirodalmunkra. Eötvös *Karthausijában* az európai polgárosodás kételyei, küzdelmei és szenvedései közé ragadta a magyar közönséget, a *Falu jegyzőjében* pedig a magyar társadalom megdöbbszentő rajzával idézett elő még nagyobb hatást. Kemény tragikaibb alapot adott a magyar regénynek, mint aminő tragédiánké s mélyreható buvárlatával lélektani merész feladatokat igyekezett megoldani. Jókai rendkívüli elbeszélő tehetségével, humoros genréképeivel s mindeniknél magyarosb nyelvével járult e mozgalom gaz-

* Budapesti Szemle 1. köt. 1873. 224—245. l., aláírva: *Gyulai Pál*.

dagságához. Talán nincs magyar regény, melyet a szó valódi értelmében remeknek nevezhetnénk, de e három legkitünőbb regényírónk műveiben külön-külön oly sajátságok is nyilatkoznak, melyek a remek regények sajátságai.

Eötvös meghalt, Kemény, úgy látszik, örökre elhallgatott, csak Jókai él és uralkodik a magyar regényirodalomban versenytárs és korlát nélkül. Az újabb regényírók között van egy pár figyelemreméltó tehetség, de még egyik sem fejlődött oly egyéniséggé, ki vele szemben némi ellensúlyt képezne. Nem látunk újabb regényt, mely a szokott színvonalon felülemelkednék vagy épen új ösvényt törne. A közönség ragaszkodik régi kedvencéhez s oly elnéző irányában, hogy az, mint elkényeztetett gyermek, már-már azt hiszi: neki minden szabad. A hírlapok hű viszhangjai a közönség e hangulatának s azért Jókait valóban bírálni majdnem annyi, mint a politikai pártszenvédély vagy irodalmi cselszövény gyanujába keveredni. Mindez elősegíti Jókai népszerűségét, de inkább következménye, mint oka. A főok rendkívüli elbeszélő tehetségében rejlik. Elevenebb és magyarosb elbeszélő minden eddigi regényírónknál. Ez oly tulajdonság, mely æsthetikai szempontból valódi érdem, s mellyel épen azért sok más hiányt is eltakarhatni. Innen Jókai ritkán unalmas s aki csak unalomból olvas regényt, jó mulattatót talál benne. Amit elbeszél, a legtöbbször sokkal kevesebbet ér, mint az, ahogy elbeszéli. Nem hisszük el nagyrészt hihetetlen történeteit, szertelen túlzásait, bizarr leleményeit, de az az elevenség, természetesség, egyszerűség, mellyel e nem természetes dolgokat elbeszéli, többé-kevésbbé gyönyörködtet. Igaz, elbeszélő módjának is megvannak hiányai és hibái, de egészben véve mégis elbeszélő tehetsége az, amit benne leginkább méltányolhatni, s e tekintetben igen jótékony hatással volt egész beszély- és regényirodalmunkra. Divatba hozta az elbeszélés könnyed és egyszerű folyamatosságát szemben azzal a hol szónokias, hol nehézkes értekező modorral s nem eléggé magyaros nyelvvel, mely ré-

gebbi beszély- s regényíróinkat kisebb-nagyobb mértékben jellemzi.

Egy szóval, amint egy régebbi birálatunkban bővebben kifejtettük, Jókai kitünő elbeszélő és stylistá, csak kár, hogy aránylag kevés az elbeszélni valója. Azonban tárgyait rendesen jól választja meg, majd mindig olyanba fog, ami leginkább érdekli a magyar közönséget s ez népszerűségének másik főtitka. Legnépszerűbb regényei részben ennek köszönik hatásukat. Tudja vagy ösztönszerűleg érzi, hogy mily korszakok, a múltnak a jelennel mily kapcsolata, mily egyének és viszonyok rajzával férközhetni leginkább a magyar közönség szívéhez. A *Magyar Nábob* az 1848 előtti magyar társadalom rajza akar lenni, kivált a főnemességé, melynek egy része hazafiatlan, blazirt, külföldieskedő, a másik hazafias, de parlagi és betyáros s köztök egy harmadik kezd képződni, mely új fejlődést indít meg állam- és társadalomban egyaránt. A *Régi jó táblabirák* a Bach-korszak szomorú idejében a régi pezsgő életű megyék és hazafias tisztviselők emlékét újítja meg. Az *Új földesúr* hőse egy osztrák tábornok, ki tele magyar gyűlölettel, elvben a Bach-rendszer híve, de jószágot vásárolva Magyarországon s ide telepedve, amint érzi e rendszer súlyát, lassanként ellenzéki magyar hazafivá változik át. A *Szerelem bolondjaiban* az 1864—65-iki inséges évek és hivatalos visszaélések eseményeiből szövi meséjét s így tovább.

Mind oly tárgyak, melyek magokban is érdeket keltenek. De vajjon képes-e a jól választott tárgyakat egyszersmind jól feldolgozni s egészben véve valóban költői értékre emelni akár cselekvény, akár kor- és jellemrajz tekintetében? Aligha. Jókai nem annyira eszményíti az életet, mint meghamisítja, nem annyira lényegökben fogja fel az embereket és viszonyokat, mint inkább külsőségökben. Képzelve, melyet se erős ítélet, se erkölcsi mélyebb érzés nem fékez, kedveli a kivételest, esetlegest, szeszélyest, léhát, bizarrt, szertelent, s a physikai és erkölcsi lehetlenségek rajzaiban leli gyönyörét. Mindig kész lele-

ményei nem annyira egymásból fejlődnek, mint inkább egymáshoz tapadnak s ragadják őt, maga sem tudja merre. Innen cselekvényének ritkán van központja, erős belső kapcsolata s gyakran mást fejez ki, mint ahova céloz. Jellemrajza éles és élénken színezett, de nagyobbára torz vagy túleszményített s tarkánál tarkább. Hősei kívül szemkápráztatók, de belül meglehetősen üresek. Ritkán tudjuk, hányadán vagyunk velök s hogy mivé váljanak, nem annyira szenvedélyök természetétől függ, mint a költő szélszélyétől. Korrajza igen hasonlít a népmesék világához, mely a mindennapit a csudálatossal szokta egyesíteni, nem sokat gondol a földirati és történelmi adatokkal s inkább képzeli a dolgokat, mint ismeri. Ki fog például az *Egy magyar nábobban*, egy pár tálaló vonás mellett is, az 1848 előtti magyar társadalomra ismerni? S vajjon a kitünő expositiónak megfelel-e a fejlődő bonyodalom, a megtérő Kárpáthy János nem veszi-e el minden költői érdekét s megoldása-e a csomónak, hogy Fanny gyermekágyban meghal? A *Régi jó táblabírákban* a régi megyének csak külsőségeit látjuk. Az *Új földesúrt*, mely legjobban gondolt s legkerekebb szerkezetű regénye, megtörtéjti a sok túlzás s kivált Ankerschmidt mesterkélt átalakulása, melyre ugyan elég ok van mind a viszonyokban, mind magában a jellemben, de se ez, se az nincs jól és jellemzően feldolgozva, nem is említve, hogy elcsábított leányának viszonya teljesen elhibázott. A *Szerелеm bolondjaiban* a főszemélyek eltitkolva szenvedélyök mivoltát, minden lelki fejlemény nélkül hajtják végre a cselekvényt s közülök egyik sem tud állandó érdeket gerjeszteni. Különben jól elbeszélt regények; a sikerült részletek sem hiányoznak bennök, kivált a mellékdolgokban. Jókainak a főcselekvény és személyek mindig kevésbé sikerülnek, mint a mellékesek. Amelyik személye csak egyszer kétszer jelen meg, mindig jobb annál, akivel sokszor találkozunk. Amazokat nincs ideje és tere elrontani, emezeket annyira átalakítja, feldiszíti, hogy elvégre magok is alig ismernek magokra. Jókai egészben véve

nem írt sikerült regényt, de írt sikerült részleteket s némely humoros genreképei kiváló méltánylatot érdemelnek. Jobb beszély-, mint regényíró. A regény, melynek történelmi és társadalmi feladatokkal kell megküzdeni, mely kedveli a viszonyok és szenvedélyek részletes rajzát, több ember- és világismeretet, behatóbb szellemet s alapjában több komolyságot kíván, mint amennyi Jókaiiban van, kinek csak elbeszélő tehetsége gazdag s ki éppen azért mindig kész elbeszélő, még akkor is, midőn nem igen van elbeszélni valója.

Legujabb regénye: *Eppur si muove** éppen nem cáfolja meg a fennebb mondottakat, sőt úgy látszik, hogy Jókain évről-évre mindinkább erőt vesznek könnyelmű hajlamai, bizarr szeszélyei. Már a regény címe sem helyes. Galilei híres mondása éppen oly kevésbé illik e regényre, mint Kárpáthy Jánosra a magyar nábob. Ezalatt nem aristocratát értünk, ki ősei-ről reá maradt vagyónánál fogva gazdag, amaz pedig nem jellemzi eléggé a regény tárgyát, azt a hazafias mozgalmat, mely a múlt század végén s a jelen elején az irodalom útján megindította a nemzeti fejlődést. Az éppen nevetséges, ahogy Jókai Galilei mondását regényére alkalmazza. Abból indul ki, hogy midőn Galilei megdobbantotta lábával a földet, éppen csak azt a kis darabját a földnek felejté el megrúgni, amelyet Magyarországnak hívnak; az egész föld mozdult, hanem az az egy darab állva maradt. Ő most egy oly nyughatatlan embernek a történetét írja le, aki meg akarta próbálni, hogyan lehetne az álló földet mozdulásra bírni. E küzdelemben ő maga összetört, semmivé lett; de még sem tett le a hitről, hogy *eppur si muove*. Nem az következik-e ebből, hogy Galilei nem a föld forgása törvényét fedezte föl, hanem magát a földet mozdította meg s amit netalán elmulasztott, azt most kipótolja a Jókai hőse, Jenőy Kálmán. Azonban

* *Eppur si muove. Mégis mozog a föld.* Regény hat kötetben. Írta Jókai Mór. Pest. Az Athenæum tulajdona. 1872.

tárgyát itt is jól választotta. Jókai a magyar irodalom és művészet úttörő bajnokai emlékét akarta megújítani, rajzolni e borus, de dicsőséges korszakot, melyet a nemzeti kegyelet annyira megszentelt. Méltó tárgy egy nemzeti költőhöz, de maga a mű nem méltó se a tárgyhoz, se a nemzethez. Jókai nem a múltat varázsolja elő a képzelem tükrében, hanem képzelme lázbeteg álmait erőszakolja a múltra, mennyre-földre esküvén, hogy mindez igaz s ha nem hisszük el, nem benne van a hiba, hanem bennünk jámbor olvasókban, kik a nemzeti lét e jobb korában nem bírjuk felfogni a hazafi martyrok küzdelmeit.

Valóban az előszóban, mely egyszersmind ajánlat Toldy Ferencnek, ilyesmit olvasunk. Először is tudunkra adja a költő, hogy regényéhez a korrajz adatait Toldytól vette szóbeli közlés útján. Ennélfogva, ha neki nem akarunk hinni, higgyünk Toldynak, ki e kornak nemcsak történetírója, de egyszersmind egyik bajnoka is. De vajjon beszélhetett-e Toldy Jókainak ellenkezőt azzal, amit irodalomtörténetében és más munkáiban írt s ha beszélt, tartozott-e Jókai elhinni s tartozunk-e mi olvasók, amidőn e korról a művek, életrajzok, emlékiratok, levelezések egész irodalmát ismerjük? Jókai másik mentsége is ilyen, több benne a furfang, mint az elfogultság. Elmondja, hogy regénye meséje igaz, alakjai valóban éltek, de indokolni, elhíhetővé tenni életöket épen oly nehéz, mint volt maga az élet. Senki sem hiszi el, hogy egy eszményi célnak, melynek mi mostaniak már csak jól jutalmazott epigonjai vagyunk, egykor földre tiport óriásai voltak. Bajos a végbement szent harcot valószínűvé tenni a jelenkor olvasói előtt. Nincsenek meg a viszonyok, nincsenek meg az indulatok többé, amelyek ezt létrehozták. Más ország, más város áll a régi helyén; a múlt kor érzelmei felfoghatlanok s az igaz történet, amelyet a negyven év előtti korról a regény elbeszél, ma egész álomnak tűnik föl. Elfogadhatni-e e mentséget, amely úgy látszik, egyszersmind elmélet akar lenni? A költő valahányszor a múltról ír s nem bír hitetni, olvasóira tolja

a hibát, kik nem tudták a múltba úgy beleélni magokat, mint ő. De vajjon a költőnek nem épen az-e a feladata, hogy megértesse, éreztesse, láttassa olvasóival, amit maga ért, érez és lát? Vajjon az emberi szív és viszonyok néhány évtized vagy egész századok alatt annyira megváltoznak-e, hogy a jelen ne érthesse a múltat? Shakaspeare feltámasztja a római világot és megértjük; Scott Walter előnkbe varázsolja a középkort és megértjük; Jókai csak negyven évvel megy vissza a múltba s ezért már ne lehetne értenünk? Ugyan mi van e korban, mely úgy szólva áthajlik napjainkhoz, oly nagyon rejtélyes, felfoghatatlan? Legyünk őszinték és mondjuk ki az igazat. Nem mi vagyunk képtelenek felfogni e kort, hanem Jókai volt képtelen úgy előnkbe rajzolni, hogy reá ismerhesünk.

Nem azt hibáztatjuk e regényben, hogy nem történelmi, azaz nem irodalomtörténelmi regény, hanem azt, hogy se cselekvénye, se személyei nem elég jellemzők a korra nézve, melynek rajzát tűzte ki főfeladatául a költő. Jókai előtt két út állott: Kazinczyt vagy Kisfaludy Károlyt választani hősül; életük-ből, koruk viszonyaiból szőni ki meséjét, mint a történelmi regény szokása vagy költött személyeket venni föl s így annál szabadabban, de a lényegre nézve annál jellemzőbben alakítani. Jókai ez utóbbi módhoz fordult, de csak annyiban, amennyiben költött személyeket vett föl, azonban a kort lényegében épen oly kevésbé fogta fel, mint a szereplő egyéneket. Hősében, Jenőy Kálmánban, van valami Katonából és Kisfaludy Károlyból, de ez inkább csak külsőség. Katona életéből átvette a korában nem méltányolt *Bánk bán* tragédia esetét, a Kisfaludyéból olaszországi barangolását, festési műkedvelőségét, vígjátékírói termékenységét és azt, hogy bizonyos időben Pesten egy csizmadiánál lakott, kivel együtt nyomorgott s egy darabig inkább ecsete, mint tolla után élt. Azonban ez igaz adatok is Jókai keze alatt oly phantastikus alakot nyernek, hogy alig ismerünk reájok. Bensőleg semmi sincs Jenőyben e kor nevezetesebb irói-

ból. Nem találjuk fel benne Kazinczy kiolthatatlan lelkesedését, szívós kitartását s mindennek annyira örülő naiv kedélyét, mely szenvedéseit, sőt nyomorát is oly elviselhetőkké teszi; nem Katona érzékeny szívét, csendes, de mély búskomorságát, mely *Bánk bán* bukása után tétlenségre kárhoztatja; nem Kisfaludy Károly függetlenségi szilaj vágyát, erélyes szellemét, mely az élet viharába, csalódások és szenvedések közé ragadja, de egyszersmind megneemesítve emeli ki, mint az emberi gyarlóságok iránt élénk érzékű költőt és vezérét egy írói új nemzedéknek; nem Kölcsey álmodozó és borongó természetét, a lágy szív és erős lélek e különös vegyületét, ez inkább belső, mint külső életet, mely egy szép elegiaként hat lelkünkre. Jenőy nem született e korban, egészen Jókai teremtménye s magán hordozza eredete bélyegét. Először is nagyon szép fiú, hibátlan gavallér, ki elbájolja a salonokat, sőt a nádori udvart is, aztán híres táncos, jó lövő, vívó, nagy festész, kit az olasz mesterek mint elsőrendű tehetséget bámulnak s ki elnyeri előlük a florenci akadémia pályadíját. E mellett Magyarország legnagyobb költője, látnok, hazafi, a legerényesebb ember, szóval egy túleszményített, mindennel feldiszipított ifjú, aminőket csak Jókai tud képzelni. De e szép és nagy tulajdonok mellett szenvedélyében, tetteiben inkább hóbort és tehetetlenség nyilatkozik, mint erős és valódi szív, amelyeknek még tévedései is mindig meg szokták hatni az emberi keblet.

Jókai tizenkét évet rajzol hőse életéből, az 1819—1831 közti kort, amint ezt regényében több helyt világosan kifejezi. Az évtized elején adattak ki az ujoncozás és adófölemelés törvénytelen rendeletei, melyek a nemzet legsarkalatosb jogát hozták kétségbe s heves ellenállásra találva a legmakacsabb küzdelmet idézték elő. Ekkor hivatott össze az 1825-iki országgyűlés, melyen Széchenyi először lépett fel s az akadémia megalapított. Jókai beszél politikai viszonyokról, rajzol megyegyűléseket, de ez események hatását nem látjuk se a cselekvényben, se a szemé-

lyekben. Említi az ó-conservativeket, mely névnek ez időben nincs értelme; előadja, hogy Bálvándy Ungban az orosz pópáknak kezét csókol, hogy megnyerje őket, pedig a rendi alkotmány idejében azoknak nem igen volt választó joguk, kikre az orosz pópák befolyással vannak. Az 1825-iki országgyűlés Jókai előtt nem fontos, sokkal fontosabb az, hogy a nádor nem akarja megengedni a magyar színészek fölléptét Budán, holott már azelőtt Pesten a német színházban is játszottak s az egész esetnek, ha igaz is, nem volt hatása a magyar színészet fejlődésére.

Ez évtized irodalmi tekintetben is nevezetes volt. A nyelvújítás félig-meddig már diadalt ült, a nemzet figyelme ide fordult s az irodalmi reform előkészítette a politikait. Az irodalom többé nem volt magántanulmány, hatni kezdett a nemzetre is. A győzelem már csaknem bizonyosnak látszott, ami fokozta a küzdők erejét. Az író társadalmi állása, anyagi helyzete keveset javult ugyan, de már nemzetről, dicsőségről álmodozhatott s hihetett a jövőben s ez kárpoztás volt mind a múltért, mind a jelenért. A tavasz ébresztő fuvalma érzett, a nyugtalan ifjú kedély álmai derengtek irodalomban és politikában egyaránt. Az alkotmány győzelme, Széchenyi fellépte, az akadémia alakulása felvillanyozta Pest irodalmi köreit, melyek között az Aurora-kör már egész hatalomra emelkedett. Mind ennek alig van nyoma a regényben. Pesten senki és semmi sincs, csak Jenőy, a költő, ki egyedül teremt irodalmat, Bányaváry, a színész, ki nejjével együtt fogja kivívni a magyar színészet diadalát, nem is a virágzó német színház, hanem a német circus ellenében és végre Cseresznyés uram, a csizmadia, ki több mint politikus és hazafi, egész Széchenyi: bölcs és látnok egy személyben. Jenőy nem Kazinczytól, nem az irodalmi köröktől nyer buzdítást és tanácsot, hanem Cseresznyés uramtól, ő avatja be a magasb politikába is, érintkezésbe hozza Olaszországban a carbonarikkal s ezek tanai és példái képezik hazafivá. A nyelvújítás harcát komoly vagy nevetséges oldaláról még érintve sem látjuk az

egész regényben ; az akadémia csak annyiban szerepel, amennyiben Jenőyt nem választja tagjává. Jenőy híretől zeng az ország s még sincs közönsége. Általában Jenőy se külsőleg, se belsőleg nem hasonlít a korabeli írókhoz ; nincs semmi benne ezek jelleméből, kiket minden kis siker lelkesít és szenvedéseik között, halálos ágyukon is megvigasztal az ügynek, meiyet szolgáltak, közelgő diadala. Jenőy nyomorog és dolgozik öröm és lelkesülés nélkül, szenved hidegen, mátyrrobotból, obligat mellbeteg s halálakor oly jóslatokat mond, melyekre se élményei, se pedig a költő által rajzolt politikai és társadalmi viszonyok föl nem jogosítják. Temetése is sajátságos. Ez időtájt kezdette Pest megtisztelni nevezetesb halottait, kik az irodalomnak szentelték éltöket. Kisfaludy Károly temetése oly fényes volt, hogy, amint Toldy írja, Pest addig nem látott oly gyászoló sokaságot. Jenőy halálát senki sem veszi észre, koporsóját csak a csizmadia kíséri s egy Ázsiából visszajött barátja, aki a magyarok eredetét keresi s aki a temetés után vissza is megy Ázsiába. Sirját sem tudja senki s csak nagy későre fedezi fel az akadémiának az ázsiai utazó. De mindamellet vannak a regényben oly szakaszok is, melyek az irodalom pezsgőbb életét rajzolják Pesten s a harmincas és negyvenes évek emlékeire utalnak. Jókai leírja a *Csiga* vendéglő társaságát, mely a harmincas évek derekán alakult s melyből a *Nemzeti kör* nőtt ki ; leír továbbá egy írói lakomát, melyen egészen a későbbi idők szinezete ömlik el. Egy szóval meghamisítja a kort és sehol sem fogja fel a lényegest, a jellemzőt.

De nemcsak a korrajz nem sikerült, hanem a főjellemekek és cselekvény sem. Nem épen bizonyos : vajjon tudta-e Jókai mit akar, de úgy látszik, hogy egy oly író alakja lebegett előtte, ki e század elején, mint a nemzeti újjászületés és műveltség bajnoka, a nemzetiségéből kivetkőzött aristocratia s a még fejletlen nép előítéleteivel és érzéketlenségével küzd, összeütközésbe jó családjával, kedvesével, de hű marad céljához s bár a küzdelemben összetörik, az ügy

közlegő diadalában vigaszt talál. E felfogás nem hűtelen a korhoz, költői is, de nem oly módon, amint a regényben látjuk. Hol van itt a kor hű képe, hol a nemzetiségéből kivetkőzött aristocratia, a hazafias, de ósdi táblalbirák, a fejletlen nép valódi képviselői, A Decséry-család, Bálvándy, Csollán Berti nem azok. De Jókai nem is törekedett erre, sőt hőse írói pályáját is tulajdonkép csak a két utolsó kötetben igyekszik rajzolni; a fősúlyt családjával és kedvesével való összeütközésre s az ebből folyó bonyodalomra helyezi. Ez is volna tulajdonkép a cselekvény költőibb érdeke, de hol van a fejlődés és bonyodalom lélektani alapja, hol a jellemek és szenvedélyek oly nemű rajza, mely hitetni és megindítani bír?

Jenőy nagyanyja az összeütközés egyik képviselője. Jenőy árva, de nem szegény, van atyai öröksége, nagyanyja dúsgazdag, kinek minden vagyona reá szállandó. A nagyanyja ellenzi, hogy unokája író legyen s általában a közügyekbe avatkozzék nemzeti szellemben. Talán e nagyanyja egy büszke nemes asszony, ki magasra akarja emelni családját s azt hiszi, hogy unokájának íraskodása, hazafiaskodása mindent gátolja? Nem. E szenvedély jól felfogva és fejlesztve sokat igazolna, de Jókai a legjobb indokokat rendesen mellőzni szokta. Az öreg asszony hazafias s nem is ósdi magyar asszony, hanem férje, Kálmán nagyatyja hazafi ügyekbe keveredve, üldöztetett, börtönt szenvedett s mint reszkető nyomorék, világkerülő szerencsétlen halt el. Nem akarja, hogy unokája is ilyen legyen. Kálmán engedelmeskedik nagyanyjának, censurát tesz, a helytartótanácsnál szolgálatba lép, azonban egy tragédiát ír, de ezért sem haragszik meg nagyanyja s midőn e miatt hivataláról lemond, a jó öreg asszony bőven ad neki pénzt, hogy Olaszországban festési tehetségét kiművelje. Szent a békesség közöttük. De egyszer csak Kálmán váratlan haza jó Olaszországból, hogy színész barátját, Bányaváryt és nejét, Cilikét, kivel nagyanyjánál együtt növekedett, kiemelje a nyomorból. Ezért már megharagszik a nagyanyja és kitagadja unokáját, mert azt, hogy foga-

dott leánya, Cilike, Bányaváryval elszökött és színésznő lett, nagyon szivére vette volt. Szabadságot adott unokájának, hogy lehet tékozló, lehet korhely, de nem szabad soha a szökevényekkel szóba állani, beteg porontyukat megszáni s őket egy szóval is védelmezni. Az öreg asszony főgondja nem annyira unokájának megőrzése az írói pályától, mint üldözése Cilikének. Mindvégig a bosszú vezeti s nem az anyai gond és szeretet. Szegénységbe taszított unokáját még mint haldoklót sem látogatja meg, csak a temetés után keresi sírját és tör ki fájdalma. Az egész öreg asszony egy minden élet és elevenség nélküli abstractio s még az az érdeme sincs, hogy legalább érthető és következetes legyen. S vajjon Kálmán e tekintetben nem hasonlít-e nagyanyjához? Valódi unokája. Ugyanazon hóbort és érthetetlen következetlenség jellemzi. Költő lesz, nem tudni hogyan, búcsut vesz a költészettől leginkább szeszélyből, ismét költő lesz barátságból s a legnagyobb nyomorba sülyed, nem eléggé érthető élheterlenségből. Akinek némi atyai öröksége is van, aki a világban oly jártas, akinek ecsetét megbámulták az olasz mesterek, aki vígjátékaival kiemeli a nyomorba sülyedt színészetet, aki oly termékeny és nagyhírű író, nem eshetik oly könnyen a nyomor martalékául még 1831 körül sem. Szerelmén is bajos eligazodni. Azt értjük, hogy a rajzolt viszonyok között egy grófhölgybe beleszeret s attól viszont szerettetik, de e szerelem mindkét részről oly lágymeleg, oly minden szenvedély nélküli ábránd, hogy a belőle folyó szenvedést nehéz elhinnünk, az pedig, hogy a grófhölgy szerencsétlen házassága után elválván férjétől, a haldokló költőhöz siet mint leendő menyasszonya, épen nem foly jelleméből. Az indokok összeütközése, a fejlődés bonyodalma határozatlan, elmosódó. Ide járul még Jókai beteges idealismusa, ki hőseit nagyoknak festi erő és gyöngesség nélkül, akiket inkább erényes hóbortok ragadnak, mint szenvedélyek. Hogy a legnagyobb példákat hozzuk fel, a becsületes Othello, a nemes Brutus, a mély érzelmű Hamlet mily gyarló halandók Jókainak

nagy erényekkel kifestett hőseihez képest ; de valódi emberek, igaz szenvedélyek martalékai. E nélkül nincs költői hatás ; a fokozat a költő erejéhez képest különböző lehet, de a forrás ugyanaz.

Az episodok és mellékalakok már sikerültebbek. A debreceni diákélet, Csollán Berti udvara, az ügyvédi iroda, a circusi hecc, Tóth Máté pusztai tanyája legjobb részei a regénynek. Nagyrészt humoros képek, melyek igen hajlanak a torz felé, sőt itt-ott azzá is válnak. Ugyanezt mondhatni a mellékalakokról is, milyenek Béni bácsi, Korcza ügyvéd, Sátorj őrnagy, s részben Cseresznyés uram, a csizmadia is, amíg meg nem romlik. Jókainak nem tulajdona a művészi önmérséklet s gyakran a torzot is torzítja, mint némely kedvelt komikai színész, hogy nagyobb kacajt idézzon elő. Humora olykor csak jó kedv, pusztá tréfa, de gyakran többet ér pathosánál. Regényeiben több episod és mellékalak van, mint amennyi szükséges, de ez a legtöbbször mintegy kárpótlás az elhibázott főcselekvényért. E regény sem egyéb, mint az episodok és genreképek gazdag csoportozata, melyek a fődolog szegénységét jól rosszul takargatják. Jókai nem gondolja ki jól regényeit, de jól elbeszéli, gondatlanul szövi a mesét, de néhol jó leleményre bukkan, sikerült részleteket tár elénk. Szellemünket nem foglalkoztatja, de kíváncsiságunkat ébren tartja, szívünket ritkán hatja meg, de mindig szórakoztat, elmulattat. Az írók rendszeren két főbetegségben szoktak szenvedni: vagy megbénítja munkásságukat a túlságos mügond, mikor a gondban elvesz a gondolat vagy könnyű és gyors dolgozásra sarkalja őket a könnyelmű elbizakodás, mikor aztán a gondolatnak nincs ideje megérni. Jókai ez utóbbi betegségben szenved s úgy látszik nem is fog belőle kigyógyulni. Miért is? A közönség így is mohón kapkodja műveit és pénzügyi tekintetben így sokkal előnyösebb. Európai divat, hogy a hírre kapott írók ritkán tudnak ellenállani az industrialismus kísértéseinek. De az sem ment ki még szokásból, hogy ez ellen koronként felszólaljon a kri--

tika és sokkal élesebben, mint mi, kiknek szintén hasonló kötelességet kelle teljesítenünk.

Azonban ideje egy pár futó pillantást vetnünk ifjabb regényíróinkra is, legalább azokra, akik legméltóbbak a figyelemre.

Toldy István most lép először a regényírói pályára,* Bajza Lenke korábbi műveihez egy nagyobb négykötetes regényt csatol.** Mindketten idegen nemzet társadalmi életéből veszik tárgyukat: ez regényének Németországot választotta színhelyül, amaz Párist, sőt Bajza Lenke nevét is németesen írja, Beniczkyne Bajza Lenke helyett Beniczky-Bajza Lenke. Nem helyeselhetjük ez idegen országba való kalandozást, midőn a magyar életben annyi a feldolgozatlan vagy rosszul feldolgozott tárgy. Melyik magyar író fog versenyezni egy angol, német vagy francia íróval, ha az angol, német vagy francia életet kell rajzolni. S ez áll megfordítva is. A turista tapasztalatai a legtöbb esetben nem elegendők erre, s még eddig minden nemzet regényírója hazája múltjából vagy jelenéből írta legjobb műveit. Nem mondjuk, hogy idegen tárgyat nem szabad feldolgozni a regényírónak, bár a dráma és beszélyíró ezt mindig könnyebben teheti, mert fel van mentve a részletrajztól, mely a regénynek annyira éltető eleme. Ha a regényíró évekig élt külföldön vagy hazai tárgyú meséjét részben külföldön játszatta, kapcsolatba tudja hozni az idegen élet könnyebben felfogható nyilatkozataival, bizvást nyulhat idegen tárgyhoz. Néha a tárgy természete, a költő célzata igazolja az idegen tárgyat. De általában véve jobb itthon maradni, mert mindig közvetlenebb szemlélet, élénkebb benyomás közepett dolgozhatunk s nem küzdünk annyi nehézséggel. Toldy regényében sem a francia élet rajza érdekes, mert e tekintetben nem egyéb az, mint a francia regények

* *Anatole*. Regény egy kötetben Toldy Istvántól. Pest. Ráth Mór kiadása. 1872.

** *Előítélet és felvilágosultság*. Regény négy kötetben. Pest. 1872. Aigner Lajos.

halvány másolata. Styljében is van némi francia könnyedség, választékosság, néhol az ékesszólásig is fölemelkedik, de egyenetlen, nem eléggé magyaros s maradt benne valami a politikai vezércikkek értekező modorából egész az olynemű állítmányok, megkülönböztetések- és műszavakig, melyek teljességgel nem regénybe valók. E regény más tekintetben is különös vegyület. Komolyság és léhaság, éles megfigyelés és gyermekes felfogás, valódi élmény és üres képzelgés, lélektani találó rajz s kirívó ellenmondás, gyöngéd hajlam és brutális ösztön, bölcselő szellem és gavalléros szeszély, emelkedés és sárban fetrengés váltakoznak e regényben. De az méltánylandó a szerzőben, hogy, úgy látszik, volt valami mondanivalója, egy elhervasztott élet titka, egy lélektani feladat megoldása. Mily kár, hogy mindez se æsthetikai, se lélektani tekintetben nem érdemelte meg a reá fordított fáradságot.

Anatole kora árvaságra jutott gyermek, kinek fejlődését egész férfikoráig, öngyilkossága percéig különös gonddal rajzolja a szerző. Körüle csoportosítja regénye minden személyét, eseményét s nem annyira érdekesítő bonyodalomra törekszik, mint lélektani tanulmányra. A gyermekifjú szilaj, heves, de tehetséges és mély érzelmű, érzéki, korhelységre hajló, de becsület-érző és szilárd akaratú. Gyámatyja egy becsületes hírben álló családhoz adja szállásba, de amely mindinkább szegényedik. A családban egy szép felnőtt leány is van. Az anya, ki nem tudja túrni a szegénységet, az atya tudta nélkül egy gazdag bankárnak szerzi oda leányát. Minderről sejtelve sincs Anatole-nak, egész testvéri viszony csatolja a leányhoz. Azonban a leány egy este elcsábítja Anatolet, ki minden szemérem és küzdés nélkül enged a kísértésnek s hónapokig tiltott viszonyban él vele a lelkiismeret legkisebb furdalása nélkül. De amidőn megtudja, hogy kedvese egy bankártól kitartott személy, az erkölcsi felindulásnak és megcsalt szerelemnek oly dühe szállja meg, melyet így rajzolva teljességgel nem tartunk természetesnek. Elhagyja a házat, nem hisz

többé a női erényben, tanulmányainak él és bosszúból nőcsábításra adja magát. Azonban egy fiatal leánynál, ki valódi tiszta szerelemmel csüng rajta, de akit ő nem szeret, csak el akarja csábítani, nem várt ellenállásra találván, ismét hinni kezd a női erényben. Nagy hatású hírlapíróvá lesz, ki rajong a köztársaságért, félelmes hírc emelkedik a francia császárság korában s beleszeret egy napoleoni tábornok leányába. A leány is szereti őt. Anatolet visszatartják a házasságtól politikai elvei; azt nem teheti, hogy a másik párthoz menjen át, azt tehetné, hogy lemondva a nyilvános pályáról, valami olyan biztos állást szerezzen magának, mely nem kívánja elvei megtagadását, de oly lelkesedéssel csüng hazája sorsán, köztársasági elvein, hogy a politikai küzdelmek teréről visszavonulnia lehetetlen. A leány így is férjhez menne hozzá s osztoznék sorsában. Ekkor másnemű kételyek ébrednek Anatoleban. Eszébe jut az a család, melynek körében növekedett, melyet a szegénység a bűn karjába taszított. Az ő állása sem biztos, kedvese fényűző élethez szokott s nem tudná tűrni a nélkülözést s az ő családja is oda sülyedhet, ahova amaz. Félt, hogy nem tud megélni vele. Hirtelen tönkre juthat; ma vagy holnap, tíz vagy húsz év múlva egy reggel nyomorra ébredhetnek. A nyomorban mindig van valami megalázó s könnyen vezet a gyalázathoz. Anatole szenvedéllyel szereti a leányt s nem tud nélküle élni, de színt' oly szenvedéllyel csüng kétegyein, rögeszméjén és nem akar nősülni — tehát főbe lövi magát.

Szerző nagy gonddal rajzolja e lélekállapotot s bár mellékesen nem egy igaz, finom vonást tár fel, a fődolgot nem képes elhíttetni velünk. A szomorú katasztrófa nem szívreható, sőt némi gúnyos hangulatot ébreszt. Mi legalább fel nem indultunk rajta s önkénytelen egy magyar népmese töredéke jutott eszünkbe. Megbocsát a szerző, Csokonaiként

ha ily nagy ügy felől

Egy alacsony példát merünk hozni elől.

«Volt a világon, hol nem volt, még az operentiás tengeren is túl volt, volt egy jó módú paraszt ember, annak volt egy felesége, meg egy leánya. Egyszer odament egy szép fiatal legény másodmagával háztűznézni. Mindjárt kinálták őket tyúkkal, kaláccsal, borért is leküldte az ember a lányát a pincébe. Lement a lány, elkezdte vigyázni, hogy melyik a legnagyobb hordó, hogy abból vigyen, mert azt mondta az apja; amint ott vizsgálódik, szemébe ötlük egy nagy káposztás kő, a pince oldalához támasztva. Elgondolkozott a lány, hogy érte most itt vannak a háztűznézők, ő most férjhez megy, lesz majd neki egy kis fia, ő annak vesz egy kis ködmönt a vásárban, a kis fia egyszer le talál szökni a pincébe, csak ott ugrál a káposztás kő körül, a káposztás kő eldül, a kis fiút agyon üti, kire marad akkor a kis ködmön? Ezen a lány annyira elkeseredett, hogy leült az ászokra s ott sírt.»

Vajjon több oka van-e Anatolenak az öngyilkosságra, mint a mesebeli lánynak a pityergésre? Bizonyára nincs. De a népmese komikumnak dolgozta fel azt, amit Toldy tragikai indoknak használt. A valódi szerelmes nem úgy érez és gondolkodik, mint Anatole. S ha kedvesét csak gyöngédségből féltené sorsához kötni! de tulajdonkép ő most sem hisz a női erényben és feláldozásban, s kedvesét képesnek hiszi a becstelenségre. Az ily ember lehet, hogy nem házasodik, de nem is öli meg magát szerelemből. Anatole egész a nevetségig lelkiismeretes, ha házasodni kell, de régebben, midőn nőcsábító kalandjait üzte, e természetéből egy mákszemnyit sem láttunk. Még nagyobb ellenmondást is találhatni Anatole jellemében. Oly erős benne a politikai becsvágy vagy ha úgy tetszik a hazaszeretet, hogy szerelméért nem akarja feláldozni politikai szerepét. Aki ily hévvel csüng hazája ügyén, nem öli meg magát oly könnyen épen a szerelem miatt, amelyért semmit sem akart áldozni. Nekünk úgy tetszik, hogy Anatole se hazáját nem szereti erősen, se kedvesét s rögeszméje olynemű esztelenség, amelyet bajosan tárgyalhatni költőileg s

legkevésbbé tragikai alapon. Szerző e mellett úgy mutatja be hőst, mint a modern társadalom erkölcsi cseinek áldozatát. Nem érthetni eléggé, hogy ezzel hova céloz. Miben hibás a társadalom? Abban-e, hogy Anatolenak nem adott elég vagyont rögeszméje elosztatása végett vagy hogy a köztársasági publicistákat rászoktatja nem az egyszerű, hanem bizonyos fényűző körben élő hölgyek kedvelésére? Vagy hogy korunkban mindinkább kezd kimenni divatból az önmérséklet, lemondás s az isteni gondviselésbe vetett bizalom s az emberek a gazdagságot, élvezetet tartják egyedüli boldogságnak? Azonban a bajt inkább súlyosbítja, mint gyógyítja amaz «egészséges materialismus», amelyhez rokonszenvét szerző regényében több helyt elárulja.

Szerző mással beszélteti el regényét, de néhol egészen maga beszél. Előre tudja, hogy regénye nem fog tetszeni a kritikusoknak. Elmondja, hogy az apró szellemek nem mernek eltérni az adott szabályoktól, neki van bátorsága erre, mert az emberi szív az ars poetika ellenére is szenvedhet. A pedans kritikusok képesek elvitatni a jogosultságot oly szerencsétlenségtől, mely egy embernek életébe került. Mi nekik, hogy valaki szenvedett és meghalt vagy megőrült, ha szenvedésében nem találnak oly lélektani összeütközéseket, melyek szabályaik keretébe beillenek, indokokat, melyeket a megszokás már «udvarképesekké» tett a költészetben. Kimondják, hogy az egész dolog képtelenség, nem valószínű, mesterkélt csinálmány. Nem valószínű és mesterkélt az, ami alatt egy lélek megtörik! A pedans æsthetikus matematikai határozottsággal be fogja bizonyítani, hogy az a lelki küzdelem, amely e regény tárgyát teszi, egyáltalában lehetetlen, ki fogja mondani nagy képpel a bölcs ítéletet, hogy Anatole nem szeretett. Nem szeret az, kit a szerelem ölt meg! De a közönség nemcsak ezekből áll.

Ily s ehhez hasonló ömlengést találunk mindjárt a regény elején. Szerző, mintha sejtene valamit, jó előre gondoskodik műve védelméről s igyekszik megfélemlíteni kritikusait. De hát oly félelmes dolog-e az, ha

az író a róla nem kedvezően nyilatkozó kritikusokat a pedansok közé sorozza? Semmi sem lehet ennél természetesebb és mindennapibb. Szép, ha az író merni kész, ha új ösvényt tör, de a merészség még magában nem lángész s az akarat még nem tény. A kritika természeténél fogva konservatív s csak hosszas vizsgálat s küzdelem után szokott megalkunni az új viszonyokkal, ha a valódi sikernek lehetetlen már ellenállani. Nekünk úgy tetszik, hogy itt nincs az az eset, sőt küzdelemre sincs szükség. Az nem új dolog, hogy valaki hibás lélektani alapon szövi és oldja meg regényét. Sokan tették ezt már Toldy előtt is és sokan fogják tenni utána is, a nélkül, hogy őt utánozni akarnák. Toldy mindegyre azt állítja, hogy ime Anatole meghalt, szerelme ölte meg, tehát szeretett. Elhiszünk, hogy meghalt, nem kívánunk halotti bizonyítványt, de nem hiszünk, hogy a szerelem betegségében halt volna meg, mert a boncolás mást bizonyít. Toldy sokat emlegeti az æsthetika önkényes szabályait, «udvarképes» indokait, összeütközéseit. De vajjon az æsthetikának nem ugyanaz-e a forrása, ami a költészetnek: a természet és az emberi szív? Nem innen meríti-e az æsthetikus elveit, törvényeit, a költő pedig lelkesülését és erejét? Minden, ami ezzel ellenkezik, oly kevésbé æsthetikai törvény, mint költői szépség. S ha a költő indokokat használ, melyek nem természetesek, összeütközéseket, katasztrófát, melyek nem kelthetnek tragikai részvétet, ki a hibás, az æsthetika-e, mely semmi önkényest nem kíván a költőtől, vagy a költő, aki önkényesen oly eszközöket használ, amelyekkel nem érhetni célt? Ki tehet róla, hogy némely indokot, összeütközést inkább komikailag dolgozhat fel, mint tragikailag s holmi pusztán egyéni szeszélyek, különösségek, rögeszmék nem hatnak reánk oly varázserővel, mint a mindnyájunkkal többé-kevésbé közös szenvedélyek. Nehány frivol, sőt durva jelenetet is találunk e regényben. Úgy látszik, ezek is a szerző æsthetikai szabadelvűségéből folynak, mely fellázad mindennemű korlát ellen. De ez sem új dolog a világon s Toldy oly kevésbé fogja «udvar-

képessé» tenni a költészetben, mint mások. Általában nincs okunk meghódolni Toldy æsthetikai vívmányainak, amelyekről regénye elején annyi önérzettel szól. De szívesen elismerjük tehetségét, melyet e regénye is tanúsít s ennél sokkal jobbakat várunk tőle, kivált ha nem ápolja oly melegen erkölcsi és æsthetikai sophismáit.

Bajza Lenke regénye egészen más, mint Toldyé. Mintha egy rideg férfi-szobából egy csinos női salonba lépnénk. Illatszerrel tölt lég, selyemruhák suhogása, tükrök, lámpák, ékszerek fénye vesz körül. A komornyik egész fontossággal jelenti be a vendégeket, a szolgálak keztyűs kézzel és ezüst tálcán hozzák be a levelet vagy látogatójegyet, a kocsiajtót a legillelmesebb hajlongások között nyitják fel, ha érkezünk vagy távozzunk. A szenvedély nyelve helyett társalgást vagy csevegést hallunk, az embereknek inkább modorával ismerkedünk meg, mint bensőjével, eltöltjük az időt, de unatkozunk is és vágyunk az isten szabad ege alá egy kis friss levegőt szívni. Valóban e regény az előkelő világból, az előkelő világnak van írva, bizonyos előkelő bágyadtsággal. Bajza Lenke sokat haladt, mióta évekkkel ezelőtt egy pár kötet beszéllyel föllépett, s írónőink közt alkalmasint ő ír legjobb regényt. Sok ügyességgel szövi meséjét, gondot fordít a jellemzésre is, de a bonyodalmat nem annyira a viszonyok kényszerűsége, mint saját jóakarató önkénye vezeti, jellemrajzában pedig kevés az elevenség s olykor nagyon is kirí a célzatosság. Főszemélyei, mint Léda, Róbert, igen eszményített alakok az eszmény igazsága és bája nélkül. Nem érdeklődhetünk eléggé irántok s nem hihetünk bennök. Nem rokonszenves vagy épen gonosz jellemei még kevésbé igazak. Waldau, Waldheim grófné, Hildegard, Warburg az erőltetett célzatosság szülöttei. Sternberg gróf, Marie s a mellékalakok már jobban sikerültek, bár nem emlékünkebe tapadók. Szerző sokat beszélteti személyeit, igenis sokat, de biztos és erős vonásokkal nem tudja fölleplezni bensőjüket s nem törekszik egy-egy nagyobb jelenet kellő

színvonalára emelkedni. Ugyanazon kimért társalgási hangon foly minden s a mellékdolgok csaknem annyi helyet foglalnak el, mint a lényegesek. Valóban a mese szövevénye többet ér előadásánál, mely ritkán tudja kizsákmányolni amannak előnyeit. Az előkelő világ aprólékos kedvtelései mindig ott lábatlanokodnak s gyakran nem jellemzési célból, a társalgás sok mindenről foly, de a cselekvény keveset nyer vele. A regény nyúlik s nem egyszor unalmas.

Bajza Lenke szigorúan megbünteti regénye rossz embereit és megjutalmazza a jókat, csak az a baj, hogy jóakarata kissé önkényesen vezérli az emberi élet rendjét. Amiből erős összeütközést várnánk, könnyen elsimul, amit nem tartunk sok küzdelemre valónak, hosszas és nem eléggé érthető bonyodalmak forrása. A mű hősnője Léda, egy bukás szélén álló bankár leánya, aki atyja becsülete megmentése végett, szive ellenére férjhez megy egy blazirt és romlott szívű ifjú bankárhoz. E mellett titkon szereti Waldheim Róbert gróft, aki egész lovagi rajongással csügg rajta. Azt hisszük, hogy az összeütközések e dús anyagát rejtő viszonyokból szövődik a bonyodalom. Másképp történik. Léda oly távol tudja magától tartani férjét, mint akármely alkalmatlan udvarlót, de mindamellert költi s egy pár év múlva öröklí millióit és végre férjhez megy Róbert grófhhoz. E szerencsétlen szerencse megtörténhetik ugyan, de csak esetlegesség s nem a dolgok kényszerű természetes folyama, pedig a költőnek ezt kell rajzolni. Tulajdonkép Lédának második férjhezmenetele a regény fő-tárgya, amint a cím is mutatja. De nem érthetni eléggé, miért kell annak annyi bonyodalmat szülni. Róbert és Léda szeretik egymást és semmi sem áll útjukban, hogy egymáséi legyenek. Róbert erős akaratú, független férfiú s keveset hajt anyjára, aki aristocratiai gögből ellenzi a házasságot. Azonban a mű címe: *Előítélet és felvilágosultság*, ezért szükséges a szerzőnek úgy szőni meséjét, hogy Róbert anyja kényszerüljön személyesen megkérni Léda kezét fia számára, hogy Róbert lemondva a diplomatiái pályá-

ról, gyárt alapítson, üzleti ember legyen s több ilyes történnék, amik nagyon is mesterkélt dolgok. De ha nem dicsérhetjük a cselekvény e célzatos és erőltetett oldalát, nem tagadhatjuk meg az érdekességet némely részlettől, kivált azoktól, melyek Marieval és Sternberg gróffal kapcsolatosak. Bár a regény színhelye Németország, a német élet kevés nyomát találjuk benne, de találunk az előkelő világ városi, falusi és fürdői életéből nem egy találó vonást, gondos rajzot, ami futó megfigyelésnél mindenestre többet tanúsít.

Tolnai és Beöthy nem lépik át a haza határait; egy-egy magyar mezővároska vagy falu életéből merítik tárgyukat. Mindenik mintegy tíz-tizennégy ívnyi regénnyel járult az 1872-ik év termékenységéhez.* De mindkét mű inkább hosszú beszély, mint rövid regény, ami egyébiránt semmit sem von le becsökből. Magyar élet tárul ki előttünk, a Duna mentében barátságos falvak intenek felénk s egy-egy parochia, udvarház vagy földműves-lak titkaiba pillantunk be. Ez ismerősök között még sem vagyunk egészen otthon. A hazai viszonyokba képzelt elemek vegyülnek s a jól ismert alakok jellemző vonásai mintegy eltorzulnak. Ide járul még az elbeszélő hangulat is, amelyben van valami olyas, ami inkább elkedvetlenít, mint vonz. Mind Tolnai, mind Beöthy jeles stylisták, jó elbeszélők, különösen Tolnai, aki néhol jellemzőn és művészi rajzol és stylje kiválóan magyaros. De mindkettőnek elbeszélő hangulata, bár különböző árnyalattal, kesernyés ízű, amely nem tud humorrá emelkedni s olykor rideggé válik.

Tolnai egy jó módú földműves-családot rajzol, amelyet a hiúság és uraskodás tönkre juttat. A történet a Bachkorszakban játszik. A nagyravágyó személy egy éltes asszony, Bokrosné, aki örömmel fogad szál-

* *Az urak*. Regény egy kötetben. Írta Tolnai Lajos. Pest. 1872. Az Athenæum kiadása. — *Biró Márton*. Regény. Írta Beöthy Zsolt. Pest. 1872. Friebeisz F. kiadása.

lásba egy adószedő cseh hivatalnokot, fiát erőnek erejével úrfivá alakítja s elvéteti vele az adószedő leányát. Az adószedő had kiéli, tönkre teszi a Bokros-családot s a koldusbotra jutott beteg anya kénytelen egy másik fiához menekülni, akit kitagadott, mert ez nem helyeselte uraskodását és ellenére egy kalvinista pap leányát vette nőül, akivel boldogan élve, keze munkája után szép vagyonra tett szert. Sok mindent megértünk a Bach-kormány idejében, de hogy a nép kapjon a cseh adószedőkön, valóságos uraknak nézze őket, vágyják atyafiságukra, ilyenek sohasem hallottuk hírét. Városokban, kivált némely németes városban, mesteremberek vagy más középosztálybeliek összeelegyedtek velök, bár ez sem volt gyakori eset, de a magyar nép gyűlölte őket s némi aristocratiai göggel tekintett reájok. Hogy magyar földműves felesége oly valamibe helyezze hiúságát, ami se sorsosainál, se a vidék más osztályainál nem talál viszhangra, sőt gyűlölet és megvetés tárgya, mind valószínűség, mind jellemzetesség tekintetében teljesen elhibázott felfogás. De más oldalról is találunk e nőben egyet-mást, amit nem eléggé érthetünk; nem értjük különösen azt, hogy miért haragszik másik fia házasságára; hiszen ha egy földműves papleányt vesz nőül, az csak hizeleghet anyai hiúságának. Mivel kevesebb egy pap leánya az adószedőnél? Egy más földműves-család rajzát is megkezdi szerző, a Vörös Gáborét, aki szintén idegen hivatalnokot fogad szállásba, hogy vele leányát elvétesse. Azonban a cselekvény ez ága ki nem fejlődik s kevés befolyással van a másokra. A Bach-hivatalnokok jellemzése sem sikerült. Ez izetlen embereket izetlenül is rajzolja szerző. Leginkább sikerült az egész rögnyben a másik fiú, András jellemzése. Midőn szerelme fölébred, küzd magával, egyik jó emberével közli titkát, majd vele leánynézőbe megy, mind igen találó vonások. A háztűznézés, az öreg pap háztája, maga és leánya alakja plasztikailag emelkednek ki. Az igazság egyszerűséggel, a melegség kellemmel vegyül. Itt élet és szív lüktet, a többi láz, képzelgés. Kár, hogy a lakodalom

rajza már gyöngébb s az ifjú pár mindinkább veszi érdekét.

Beöthy egy kisbirtokú nemes fiatal ember élet-pályáját, vagyis inkább szerelmi történetét tárja előnkbe. Az ifjú jószívú, becsületes, de élhetetlen és akaratséltelen ember, szenvedőleges természet, aki alig ragadtatik tette. Sorsa magát és másokat szerencsétlenné tenni. Az egész jellem nem úgy van rajzolva, hogy bizonyos osztály vagy faj jegyeit hordja magán, sőt nem is annyira egyén, mint egyéni személy szülötte, kinek keresve sem találjuk párját. Nőül akar venni egy papeányt, egy kissé hajlamból, de leginkább száanalomból, hogy jót tegyen a pap családjával s belészeret egy előkelő nemes család ivadékába, akihez a faluból feljár leckéket adni. A papeánynak nagy későre visszaküldi a mátkagyűrűt, az úri kisasszonynak szerelmet vall, ki ezt viszonzza is és nem akar gróf kérőjéhez nőül menni, hanem hozzá, de megtudván, hogy anyja hasonló körülmények között szerencsétlenül járt, enged nagynénjei kérésének s mivel a becsületes Márton nem igen biztatja, grófné lesz, nagyvilági hölgy, ki egészen elfeledkezik hajdani kedveséről. Az egész nagyon rideg történet, meglehetősen kesernyés hangon elbeszélve. Csodálkozunk, hogy fiatal költő hogy írhat ilyet. Sehol a szenvedély heve, ábrándja, elragadtatása, erélye. De mégsem csodálkozunk. Beöthy nem az első ifjú író, ki bizonyos koraérettséget erőltet magára, fájdalmasan mosolyg az ábrándokon s holmi közönyös gunyorban keresi hol a tárgyilagosságot, hol a humort, de egyiket sem tudja megtalálni. A mű hőse teljesen elhibázott. Egy egészen szenvedőleges jellemet csak úgy lehet érdekessé tenni, ha benső világát nagyon gazdagnak vagy legalább rokonszenvesnek rajzoljuk. Biró Márton szellem, érzés, eszme és törekvés tekintetében nagyon kopár lélek s ami becsületesség és érzelmesség van benne, csak arra való, hogy annál inkább kiemelje élhetetlenségét, korlátolt eszét, gyávaságát és idétlen termetét. Mindenütt valami groteszk vegyül jellemzésébe s átcsap az elbeszélés hangjába is. A hős iránt

nem részvétet érzünk, hanem olynemű sajnálatot, minőt egy beteg, magával jótehetlen ember kelthet föl. Nem tudjuk megfogni, hogyan szeretett bele egy ifjú szép leány, sőt az egész történet talány marad előttünk, nem az események, hanem a jellemek és viszonyok rajza miatt. Pedig Beöthy biztosan is tud jellemezni ott, ahol nincs egy képtelen lélektani feladat lidércnyomása alatt. Biró Márton gazdasszonya, az öreg pap és felesége, a rektor jól vázolt alakok. Néha a lélekállapotot a természettel együtt, egymásra hatva, szerencsésen festi. De az egészből épen úgy hiányzik egy mindent átható eszme és érzés ereje, mint az igazság és művészet bája.

Ime az 1872-ik év nevezetesb termékei a regényirodalom terén. Haladunk-e vagy sülyedünk, örvendünk kell-e vagy aggódnunk! E kérdésekre bajos határozott feleletet adni. Annyi bizonyos, hogy elbeszélés és styl tekintetében nagy haladást mutat regényirodalmunk. Hasonlítsuk össze csak Jósika *Abafiját* napjaink kevésbbé sikerült regényével és látni fogjuk, hogy újabb regényíróink jobban, szebben és magyarosabban írnak. A történelmi regény tere ugyan parlagosodni kezd, de a jelenkor annál inkább vonja az elméket, tárgyban és formában nagyobb változatosságot látunk s az egyéni és jellemzetes iránt élénkebb érzék mutatkozik. De hiányzik a nagy eszmék és érzések, az emberi és nemzeti nagy érdekek valódi cultusa, amely Eötvös regényeit annyira jellemzi, az emberi szív ama mélyreható vizsgálata, a szenvedélyek nemezésének az a biztos és félemlítő rajza, amely Kemény regényeinek oly kiváló sajátja. Többé-kevésbbé bizonyos könnyelműség vagy egyéni szeszély vezérli regényíróinkat. Nem sokat gondolnak a fődologgal, mert nem hatja át őket valamely nagy eszme vagy érzés, igen eltelnek egyéni szeszélyökkel s azt hiszik, hogy ami bizonyos körülmények miatt rájuk nézve érdekes, annak fogja találni a közönség is. Alig látjuk az egyénben a fajt, a fajban az egyént, a cselekvényben az eszmét, a részek között az összhangzást. A genre előlni látszik a magasabb szárnya-

lást, a fensőbb jellemzést s a különös és kirivó a jellemzetes helyét akarja bitorolni.

Belezökkentünk a magyar élet rajzába s mindent fel akarunk ölelni. Jól van, de igyekezzünk a saját-ságosnak általános érdeket adni s a nemzetit összhangzásba hozni az emberivel, az eszmék világánál, az érzések erejével, az izlés sugalmi szerint. Egész új társadalom kezd képződni a régi romjain a fővárosban és vidéken egyaránt. Az élénk politikai élet új helyzeteket és típusokat szült. Tartsátok előnkbe a magyar társadalom tükrét, rajzoljátok erényeinket, bűneinket, bohóságainkat, az aristokratia, a középosztály, a polgárság, az írói s művészi világ, nép és nemzetiségek sajátosságait, beléletét; az örök emberi szenvedélyeket vegyítsétek az új helyzetek és törekvések elemeivel. Legyetek valódi regényírók, a társadalom bírálói, erkölcsrajzolók s az eszmény őrei. Mi ezt várjuk a magyar regénytől ma vagy holnap, de ez időnek el kell jőni. Nem vagyunk a pessimista kritika képviselői, de épen azért, mert hitünk és reményünk van, a jelenre nézve nem ringathatunk senkit csalódásba, legkevésbé regényíróinkat.

A TENGERSZEMŰ HÖLGY.

A regény hősnője egy hölgy, akit azért nevez el a szerző tengerszeműnek, mert annyiféle volt a szeme, amennyiszer változott az indulatja, s így hasonlított a tengerszemhez, mely a nap szakai és az időjárás szerint különböző színeket vált. Hogy akármely hölgynek vagy férfiúnak a szeme indulatja szerint más-más kifejezést nyer s ez némikép hatással van a színárnyalatra nézve is, nem tagadhatni, a mindennapi tapasztalat bizonyítja; de hogy valakinek a szeme bárminő indulatban most kékké, majd feketévé, azután sárgává és zölddé változzék, azt bajosan lehetni el. Azonban ne ütközzünk meg e kis túlzáson. Nagyobb baj az, hogy a hősnő nemcsak tengerszemű, hanem tengerszem-lelkű is, aki annyira, annyiszor s oly módon változik, hogy nincs kulcsunk jelleméhez, ami a regény æsthetikai hatását egészen megbénítja.

A mű egyébiránt a szerző önéletrajzának egy töredéke, amelybe mintegy be van foglalva a regény. A szerző tizenhat éves korában ismerkedik meg a tengerszemű hölgygel, a szép tizenkét éves Erzsikével. Együtt tanulnak táncolni; a kis leányka szeszélyes, dévaj, de jó szívű s a szerző iránt jó indulattal viseltetik. Eltelik három év, a leány megnő, a szerző már jogász s patvariára jó haza Komáromba. Megújítja a régi ismeretséget, bár Erzsinek udvarlója is akadt, Bagotay Muki, gazdag földesúr. Erzsike, úgy

* *A tengerszemű hölgy. Regény. Irta Jókai Mór. Párom kötet. Budapest, 1890. (Budapesti Szemle 67. köt. 1891. 474—479. l., aláírva; —i.)*

látszik, nem sokat gondol udvarlójával, szívesen fogadja szerzőnket, aki, mint műkedvelő, arcképét is megfesti. Erzsike, amint nekiült, meglehetősen kacéran öltözött fel. A túll anglais fodra nagyon lecsúszott válláról s azon alul is. Szerző az arcképen helyreigazította a fodrot: «Őn helyreigazította a ruhám fodrát» — mond Erzsike megnézve a képet. «Észrevette kegyed?» — kérde szerzőnk. «Nem szeretett valamit látni?» — folytatá Erzsike, — «Nem akarom, hogy más is lássa» — viszonzá szerzőnk. Erzsike még többet is merészel. Meglátogatja szerzőnket kerti lakában, mely nem messze volt az ő kertjöktől. Szerzőnk ott első regényét írja. Erzsike kéri őt, hogy olvasson föl belőle valamit. Szerzőnk fölolvass belőle egy részt, de tovább nem akarja olvasni, mert szerelmi jelenet következik. Erzsike megjegyzi, hogy miatta ne aggódjék, olvasott ő a nevelő-intézetben oly dolgokat, aminőkről nem is álmodnak. Szerzőnk még sem olvassa föl a szerelmi jelenetet, nem mintha félne a kinevetéstől, hanem vár jobb időre, ő most csak zérus, de lelkében erős láng lobog, e láng elég arra, hogy valaki trónkövetelő, de nem elég arra, hogy leánykérő legyen. Erzsike örömet hallgatja ez alig leplezett szerelmi vallomást, végig veti magát a hárságyon, két karját a feje fölé csapva. Szerzőnk oda ül lábaihoz s elmondja, hogy a kit szeret, az neki nem rabnője, hanem királynője lesz. Boldogságát nem lopni fogja, hanem kivívni. Ő annak, aki az ő lelkét megérti, ahogy a gazdagok gyöngyökkel, gyémántokkal árasztják el kedveseiket, ő annak a feje körül glóriát fog köríteni. Az ő hölgyét tisztelni kell az egész világnak, de legelől neki. Erzsike hallgatta mindezt, elkezdett hevesen zokogni, azután fölugrott, átölelte szerzőnket mindkét karjával, megcsókolta és elfutott.

Amint így megindul a tengerszemű hölgy jellemrajza, sehogy sem tudunk tisztába jönni: vajjon egy kacér leány áll-e előttünk, aki mulatságát leli egy fiatal költő elbolondításában, vagy egy szenvedélytől lángoló hölgy, aki lábbal tapod minden világi tekin-

tetet s érzése hősiségében kész minden veszéllyel szembeállni. Mindkét föltevésre nyujt alapot, de elvégre egyik sem lesz, hanem egy harmadik, aki szintén érthetetlen. A kerti találkozás után azt hinné az ember, hogy szerzőnk és Erzsike közt némi bizalmasabb viszony képződik, melyet csak erős összeütközés szakíthat meg. Mindebből semmi sincs. Szerzőnk és Erzsike a csók után sem válnak bizalmasabbakká, bár többször találkoznak egymással, sőt szerzőnk egy műkedvelői előadást is indítványoz, melyben Erzsikével föl fog lépni. Egy nap épen műkedvelői próbára ment Erzsikéékhez, amolyan, még akkor nem divatos Mencsikoff-kabátban, melyet anyja csináltatott neki, hogy amidőn télen Pestre megy jurátusnak, legyen jó meleg ruhája. A társaság gúnyosan tekintett kabátjára. Erzsike is megmosolyogta, sőt nevetek is rajta elmenetele után. Szerzőnket mindez nem igen bosszantotta s otthon mindazon töprengett: vajjon induljon-e Pestre, hova mint leendő juratust egy ügyvéd sürgősen hívja irodájába vagy otthon maradjon, míg a műkedvelői előadáson átesik. Azonban anyja tanácsára, otthagya a műkedvelői előadást, másnap Pestre utazik. Jó darab idő telik el anélkül, hogy egymásról tudnának a szerelmesek. Végre szerzőnk visszajő szülővárosába, mint híres író és szerkesztő. Siet Erzsikét meglátogatni, aki iránt szerelme még most is lobog szívében s akinek lábaihoz akarja tenni, amit kivívott, mert saját szavai szerint bevallott célja az volt távozásának: hírt, nevet, állást, vívni ki magának. Ennélfogva a Mencsikoff-kabát kigúnyolása nem változtatott érzelmein. Hát Erzsike érzelmei a régiek-e? Bizony nem azok, mert Bagotay Muki jegyese, amiről szerzőnk már első látogatása alkalmával meggyőződik. Mi okozhatta e változást? Szerzőnk hirtelen elutazása, hallgatása bizonyára nem, mert ha Erzsikének volt bátorsága megcsókolni őt, arra is lett volna, hogy mindezt számon kérje tőle levélben. Az a pletyka sem, mely szerint szerzőnket egy színi kritika miatt hírbe hozták egy fiatal színésznővel, mert Erzsike csak tréfá-

ból említi föl előtte a találkozáskor s félig-meddig ürügynek használja föl. Újra nem értjük Erzsikét, mint eddig nem értettük. Szerzőnk csak tényeket dob előnkbe s mintegy mondani látszik : ne legyünk okosabbak a tényeknél, ne kutassunk. De azt már mégis kutatnunk kell, hogy Erzsike miért lett épen Bagotay jegyese? Úgy látszik, hogy nem igen szereti. E fiatal úr meglehetősen hitvány és korhely ember; igaz, hogy gazdag, de Erzsikének százezer forint hozománya van, különben is független lelkű s nincs oka anyagi érdekből férjhez menni. Férjhez megy, punctum. Szerzőnk, mint Dagobert király, nem szereti a *miértet* s mintha azt sugná fülünkbe : ez mind csekélység, ezután jó meg a java, amiről még nem is álmodoztatok, azért jó lesz fölthagyni a kutatással.

Valóban úgy van. Szerzőnk visszatér Pestre s lassanként elfelejti Erzsikét. Megindulnak az 1848-diki márciusi mozgalmak, melyekben szerzőnk szerepet játszik. S ím egyszerre csak egy kackiás paraszt menyecske lép be szobájába, aki nem más, mint Erzsike. Elmondja, hogy házassága rosszul ütött ki, férje minden tekintetben nyomorúlt ember, aki falun laktokban egy gulyásnéval élt tilos viszonyban, amiért ő boszúból a gulyással él hasonló viszonyban, odahagyta a kastélyt, egész paraszt menyecske, süt, főz a gulyásnak, vásárokra jár, egy szóval igazi gulyásné, csak a pap áldása hiányzik még s épen azért jött Pestre, hogy válópert indítson férje ellen, amire szerzőnk tanácsát kéri. Szerzőnknek csakugyan igaza van abban, hogy ne kutassuk az okokat. Erzsikéből minden lehet már : tengeri szörny vagy légi tündér, csak olyan nő nem, akit megérthetünk s aki iránt érdeklődhetünk. Épen azért lehető rövidek leszünk s csak egy pár fő vonással rajzoljuk e csodálatos nő még csodálatosabb pályáját.

A forradalom bukása után szerzőnk, mint már házas ember, a Bükkben rejtőzködik; egyik sétája alkalmával egy férfiú és nő jó vele szembe. A nő Erzsike. Midőn egy órára magokra maradnak, Erzsike elmondja, hogy a gulyás férje ösztönzésére tíz tinóért

visszavette nejét, őt pedig elűzte. Nem ment vissza férjéhez, hanem anyjához akart menni Komáromba. Gyalog neki indult az útnak; nagy bajjal a városhoz ér, de ott nagy égés van. A néparadat magával sodorja s elalél. Egy honvédkapitány, aki hjadan színész volt, megismeri, fölveszi podgyászkocsijára. A gulyásné kapitányné lesz, szintén a pap áldása nélkül. A kapitány egy svihák, kártyás ember, de azért Erzsike önfeláldozóan szereti. Egyszer, amidőn a kapitányt titkos sürgönnyel Komáromból Debrecenbe küldötték, az ezer forint útiköltséget még elindulása előtt elkártyázta. Erzsike úgy segített rajta, hogy letelepítette egy faluba s maga vitte el a sürgönnyt, hihetetlen kalandok közt. Debrecenben mint férfinak öltözött honvédtiszt szerepelt kedvese neve alatt, vissza is hozta a választ s odaadta a lapangónak, akit ezért őrnaggyá léptettek elő. A forradalom után bujdosnak, a volt honvédkapitány ismét színész, sőt igazgató akar lenni s Miskolcon egy színtársaságot összetoborzani.

Szerzőnk bujdosásából hazatér s újra író és szerkesztő lesz. Néhány év telik el s újra betoppan hozzá Erzsike egy dragonyos főhadnaggyal, aki jegyese s épen azért jött, hogy fölkerje régi jó barátját násznagynak. Azután elmondja, hogy az exkapitány igen galádul viselte magát irányában, hogy színház-igazgatói engedélyt nyerhessen a császári biztostól, elbeszélte neki az egész sürgönnyvitel történetét, magát ártatlanra mosva s őt denunciálva. Ezért megidéztek, letartóztatták s a derék dragonyos főhadnagynak köszöni, hogy valami baj nem érte. Derék ember, férjhez megy hozzá, annyival inkább, mert örökségét megkapta s van miből letenni a cautiót. Az esküvő megtörténik, sőt a főhadnagy Erzsike kedvéért áttér a protestáns hitre. Boldogul élnének, de kiüt az olasz háború, a főhadnagynak a harctérre kell távoznia, azalatt pedig megérkezik Krakkóból első neje, gyermekeivel együtt. Erzsike így csalódik az ő derék emberében, de a véletlen segít rajta. A kétnejű főhadnagy elesik Olaszországban, ő pedig egy vidéki kis

városba vonul hol nemsokára egy kálvinista néptanítóval véteti el magát. Azonban a puritán jellemű, rideg kedélyű Ezsaiásba hamar beleún, sőt miatta elidegenedik vallásától is, katholikussá akar lenni. Ezsaiás megveri, ő pedig boszújában agyonlövi. Így kerül azután Mária-Nostra börtönébe, hol szerzőnk, midőn sorra látogatta a hazai fogházakat, évek mulva találkozik vele. «Megöltem a férjemet, el vagyok ítélve élethosszig tartó fogságra.» «Nem tehetnék az ön érdekében valamit?» kérdi szerzőnk. «Köszönöm — volt a felelet — jó nekem itt, nincs mit keresnem a világban.»

Ime, a tengerszemű hölgy története. Vajjon e történettel minő eszmét akar kifejezni szerzőnk, s minő női typust rajzolni? Sehogy sem tudunk eligazodni. Némely elejtett szavából azt sejtetheti, mintha egy oly nőt akart volna rajzolni, aki folyvást keresi a férfiúi eszményt, folyvást csalódik s végre elkeseredésében megboszulja magát. De ha ez volt a cél, akkor Erzsike szeretőiben oly férfiakat kellett volna rajzolni, akiknek vonzó tulajdonaik vannak s bűneik épen ezek árnyában rejtőznek. De a helyett e férfiak vagy nyomorúlt vagy brutális emberek, valóságos torzalakok, kiket Erzsikénél csekélyebb eszű hölgy is könnyen fölismerhet. Vagy talán a szerző egy érzéki nő rajzát akarta nyújtani, akit szenvedélye hamar elragad, fölcsődvá az érzéki mámorból, kegyetlen fájdalmat érez, de újabb vágyak rabja lesz, míg végre mindinkább sülyedve, megutálja az életet. De akkor Erzsikét kellett volna másképp rajzolni, szenvedélyesebb, félelmesebb nőnek, így talán vallásos rajongása is érthetőbb lesz, ami most nem igen van indoklva. Ha a cselekményt nem táplálja a jellemrajz ereje, csak események halmaza marad, ha a jellemrajz nincs szervi kapcsolatban a cselekvénnyel, érthetlenné vagy önkényessé válik.

Az önéletrajzi keret bizonyos tekintetben érdekesebb magánál a regénynél, különösen æsthetikai becsú a Bükk hegységbe való bújdosás rajza. A természet őszi képei, a kis falu, a házigazda jellemzése mind

igen sikerültek. Azonban az önéletrajz legnagyobb része már rég ismeretes előttünk. Jókai annyiszor leírta 1848. márciusi szereplését, Petőfivel való viszonyát s más dolgait, hogy már meg is únhattuk. Azt talán mondanunk sem kell, hogy adatai itt sem eléggé pontosak s jövőendő életrajzírójának erős bírálat alá kell venni azokat, ha használni akarja. Messze vezetne, ha reájok kiterjeszkednénk. Azért mellőzzük, de egy, nem ugyan adatát, hanem gondolatát lehetetlen szó nélkül hagynunk. E gondolatát egyébiránt már máskor is kifejezte; ez az a beteges álmadozás, hogyha idegen nyelven írja regényeit, mily dicsőség, mily jólét vette volna körül, de hazafiságból megmaradt magyarnak. E művébe ott szövi be azt a gondolatát, midőn Erzsike Bükk vadonában útlevéllal és pénzzel kínálva, azt tanácsolja neki, hogy szökjék Párisba s legyen francia költő. «Ah mennyire más ember lett volna belőlem! — kiált föl Jókai. — Ha én ő vele akkor elfutok, most én volnék a realista írók céhmestere, mert eroticus láng, satyr vena és luxuriosus phantasia bennem is volt annyi, mint azokban, de nem használtam azért, mert magyar közönségnek írtam. Ma milliók olvasnák munkáimat s átkoznának az apák és anyák, kiknek gyermekeit megrontottam. Én meg nevetnék rajtok, a potrohomat ütve amit, mint idealista író, nem tudtam megszerezni.»

Vajjon a költői genius olyan-e mint a ruha, melyet a divat szerint vethetünk le és vehetünk föl? Jókai azt hiszi, hogy ő könnyen válhatott volna realista költővé. Mi nem hisszük, valamint azt sem, hogy bármely nyelvű költő más nyelvűvé könnyen átváltozhassék. A költői nyelvet nem lehet nyelvtanból, társalgásból megtanulni, annak úgy szólva velünk kell születnie, növekednie és gyermekkori benyomásokból táplálkoznia. Béranger nem szégyelte bevallani, hogy a francián kívül nem tud más nyelvet, de annak sem ismeri minden titkát. Jókai már negyven év óta ír és jeles költői prózaíró, de bizonyára nem ment a nyelvhibáktól. Például e regényében — hogy csak

egyét említsünk — csak úgy hemzseg a *lett*-es passivum barbarismusa (*el lett határozva, lett megválasztva* stb.). S vajjon a francia közönség és kritika oly türelmes-e, mint a magyar? Bizonyára nem. De bár mit higyjünk, egy bizonyos, hogy Jókai e regényét a francia akadémia nem jutalmazta volna meg. Jól tette, hogy magyar költőnek maradt.

VÖRÖSMARTY EMLÉKEZETE.*

Ha van testület, mely Vörösmarty születésének százados évfordulóján mintegy hivatva van a kegyeletes hódolat kifejezésére, bizonyára a magyar tudományos akadémia az. Vörösmarty élete és dicsősége szoros kapcsolatban van az akadémiaiával, mely mindjárt alakulásakor rendes tagjának választotta, többször kitüntette jutalmával, támaszul szolgált munkásságának s egy szomorú korszakban utolsó menedéke volt. Az a rokonszenv, mellyel az akadémia pályája elején üdvözölte, az a fájdalom, melyet halálakor érzett, méltán megillette őt, mert egy nagy költőt veszített benne, aki e század első felében költészetünknek nemzetibb irányt adott.

Vörösmarty előtt különböző költői iskolák uralkodtak a magyar költészetben: a népies, a francia, a classikai és a német. Mindenik nem annyira az egész nemzethez, mint inkább bizonyos osztályhoz fordult. A francia iskola francia eszmékkal táplálkozott s az úribb középosztályt tartotta szem előtt; a classikai leginkább tanárokból és szerzetesekből állott s a latin műveltségüknek írt, a német a terjedő német műveltséget szólaltatta meg magyarul. A népies iskola a hagyományos magyar költészetet folytatta, de nem a népköltészetből táplálkozott s erőtlenebb volt, mint sem fejlődhessék. Az a két költő, akik ere-

* Fölolvastatott a Magyar Tudományos Akadémia 1900 december 3-dikán tartott összes ülésén; megjelent a Budapesti Szemle 104. köt. 1900, 451—462. l.. aláírva: *Gyulai Pál*.

detiebbek voltak társaiknál s nem tartoztak egyik iskolához sem, csak érintkeztek velök : Kisfaludy Sándor és Csokonai kedvencei voltak ugyan a közönségnek, de tehetségökkel nem volt arányban ízlésök s a nemzeti és művészi elem összeolvadását nem eszközölhették oly magas fokon, hogy mélyebbre ható mozgalmat indíthattak volna. Azonban föllép Kisfaludy Károly s megalapítja az *Aurorát*, mely a nemzetibb művészi irányt tüzi ki célul. Megalakul az Aurora-kör, melynek legtehetségesebb tagja s az új irány legkiválóbb képviselője Vörösmarty volt.

Vörösmarty egy nagy művel lépett föl s egyes osztályok helyett az egész nemzethez fordult s pályája folyamán mindinkább össze-összeolvasztani igyekezett az eddigi iskolák vívmányait. Eddigi költőink vagy idegen költők egyoldalú befolyása alatt állottak vagy pedig a nemzeti elemnek nem elég ízléssel s inkább csak az alantabb körben voltak képviselői. Vörösmartyn nem igen érzett meg se a classikai, se az európai újabb költészet hatása, pedig többé-kevésbé az eredeti nyelven vagy fordításban mindkettőt ismerte, sőt keleti költőket is olvasott. A hatást, melyet tőlök vőn, eredetibben dolgozta föl, mint elődei és kortársai. Eredetiségét táplálta a nemzeti szellem, mely a korban erősebben kezdett nyilatkozni. Pályája első felében a classikai iskola nyomait megtalálhatni költészetében. A hexameter megigézte, nem tudott szabadulni varázsa alól. Senki sem írt szebb hexamert nemcsak magyarul, hanem más nyelven sem. Oly szép, oly zengzetes az, hogy kiállja a versenyt a göröggel és latinnal. És mégis Vörösmarty a classikai iskolát saját versformája páncélában győzte le. A görög hexameterben a legnemzetibb tartalom szólal meg, amely semmit sem tud Olymp isteneiről, Hadurról zeng s amelyben a magyar őskor jellemzetes vagy phantastikus alakjai élednek föl, nyugot-európai lovagiság keleti ragyogásban.

A nemzeti szellemet Vörösmarty különösen két forrásból merítette : részint a mondai és történelmi, részint pedig a népi elemből. Epikai műveiben a nemzeti

dicsőség emlékeit eleveníti föl. Ott van a honalapítás nagy ténye, a cserhalmi győzelem, Eger védelme. Drámái közül mindjárt fölléptek: *Salamon* és a *Bujdosók* történelmünk egyik legháborgóbb korszakából emelkednek ki. Kisebb költői beszélyeiben és balladáiban hol a történelemből, hol pedig a régi magyar költészet hagyományaiból szedi tárgyait. Hozzá nyúl a Toldi-mondához, földolgozza a Szilágyi és Hajmásiról ránk maradt hagyományt; Hunyadi János és Mátyás király emléke is megzendül lantján. Lyrai epigrammjai nemcsak nemzeti tartalmuak, hanem történelmünk nevezetesebb eseményeire és hőseire írt emléksorok. Más fajta lyrai költeményeiben is a besülyedt múlt emlékét támasztja föl s örömet fordul Zrínyi a költő s Mikes Kelemen, a rodostói száműzött alakja felé. E mellett a népies elem már úgy kezd megjelenni nála, mint a nemzeti költészet ifjító forrása. A classikai és német iskola lenézte és megvetette s ha hébe-korba hozzá fordult, csak curiosumkép tárgyalta s legfeljebb gúnyra használta föl az ósdiak és izléstelenek ellen írt satiráiban. Magánál Csokonainál is leginkább az alsó és naiv komikumában nyilatkozik erőteljesebben. Vitkovics és Kisfaludy Károly inkább csak népdalokat írtak, Vörösmarty is írt népdalokat, de a népi elemet egyszerűen fejleszteni törekedett. Balladáit nem innen fejlesztette ugyan, de innen humoros genréképeit s néhány lyrai költeményét, melyek többek egyszerű népdaloknál s a specifikus magyar és művészi lyra felé törnek utat. Épikai költeményeire sem volt hatás nélkül ez elem. Már a monda és hagyomány iránti előszeretetében nyilatkozik némi népies szellem s csakhamar a monda édes testvérét: a népmesét is fölölelte. Nemcsak *Csongor és Tünde* alapszik népmesén, hanem népmesei szálakból van szöve a *Tündérvölgy* is, melyben a népi- és régies mintegy összeolvad. Mióta az idegen iskolák válaszfalat emeltek a régibb és újabb magyar költészet közé, Vörösmarty volt az első, kit a régibb költészet, kivált Zrínyi, lelkesíteni bírt; mióta a classikai eszményiség uralomra

vergődött, szintén ő oltotta be először költészetünkbe a népi elemet nemcsak mint földolgozandó anyagot, hanem mint fejlesztő eszmét. A magyar költészet újra érintkezik mindazzal, amitől elszakadott, de művészi vívmányok kíséretében, nemzetivé válva, lerázza a classikai és német költészet jármát, de megnyílik az európai összes költészet behatásainak. Önállóságra jutva, szabadságot hirdet, a költői gondolat szabadságát s inkább megérti az európai nagy szellemeket, akik ily úton lettek nagyja.

Petőfi és Arany költészete sokban különbözik a Vörösmartyétól, de mindenik az erősödő nemzeti szellemben gyökerezik s a fejlődésnek mintegy stadiumait jelöli. Ugyanegy korszak ez, melyet nagy elhajlásai mellett is épen oly bajos elválasztani egymástól a költészet, mint a nemzeti élet történelmében. A magyar költészet 1823—1848-ig a legszorosabb kapcsolatban van a kor politikai küzdelmeivel, melyek közvetve és közvetlenül oly mélyen befolytak a nemzeti szellem fejlődésére. Kazinczy fejlődésbe indította a nemzetiségi eszmét s nyelvújításával fölköltötte a reform vágyait. A politikai téren ugyanaz a harc ismétlődött, mely az irodalomban még alig végződött be. A politikai átalakulás küszöbén állotunk, mely egy nyomon haladt a költészetével. Mindkettő megújnodott, átalakult. Egymásból táplálkoztak s az irodalmi küzdelmek politikaiakká váltak és viszont. Az idegen befolyás elleni küzdelem, az alkotmány reformja együtt indult meg és fejlődött Vörösmarty költészetével, mely szintén idegen befolyás ellen küzdött s a classicismus romjain egy új világ felé nyitott utat. Mihelyt a politikai és társadalmi téren nagyobb arányokban kezdett fejlődni a nemzeti szellem s a democratia felé hajlott, megzendült Petőfi és Arany lantja. Ez irodalmi és politikai átalakulásnak megvoltak magokban is tényezői, de lényegileg egymást idézték elő s forrongó fejlődésökben mindazt magokba szívták az európai életből és irodalomból, ami irányukkal rokon volt. Alig harminc évi küzdelem s a nemzeti szellem teljes győzedelmét ülte az

irodalmi, politikai és társadalmi életben egyaránt. Vörösmarty döntőleg folyt be ez irodalmi átalakulásra, mely tulajdonképen vele kezdődik ; Kisfaludy Károly már előhírnöke volt ugyan, de Vörösmarty emelte nagyobb szerű mozgalommá. Költészetének diadala a nemzeti szellem és költői szabadság diadala volt. Ez lángelméjének legdicőbb emléke, melyet se az ízlés változásai, se a jövőendő remekművek nem sülyeszthetnek homályba.

De Vörösmarty nemzeti szelleme sehol sem nyilatkozik erőteljesebben, mint nyelvében. Kazinczyt tartják a magyar újabb költői nyelv megalapítójának s ez igaz is, ha általános szempontból itélünk, de tisztán nemzetiből Vörösmartyt illeti a dicsőség. Nem tagadhatni, hogy Kazinczy nélkül bajosan állhatott volna elő Vörösmarty, de még bizonyosabb, hogy Kazinczy iránya amily jótékonyan hatott egy ideig, épen oly kártékonyan hatott volna később, ha Vörösmarty a jól-rosszul művészivé emelt költői nyelvet át nem változtatja egyszersmind magyarrá is, azaz nemzetileg művészivé. Kazinczy zagyva, ellapult prózákat, köznapi és emelkedés nélküli költői nyelvünket igyekezett kiemelni sülyedtségéből. A nyelv æsthetikai oldalát művelte, annyira, hogy nyelvújítása is innen indult ki s a nyelvtani szempontot minden habozás nélkül föláldozta az æsthetikainak. Tudta, hogy a költői nyelv nem a köznapi beszédnek rímbe vagy mértékbe szedése, hogy minden költői nemnek, fajnak megvan a maga stylje s a báj nagy része a szók és kifejezések árnyalati gazdaságától s a szókötés egy csoport fordulata- és alakzatától függ, melyek épen úgy befolyanak a költői gondolat kiemelésére, mint a rhythmus hangzatosságára. Ide járult még, hogy költészetünkben a classikai s nyugat-európai modern versformák kezdettek műveltetni. E versformák, kivált a trochæus és jambus-sorok, nem igen türték meg hosszú szavainkat, melyek nemzeti rhythmusuk chorjambusi lejtésével kevésbé állottak ellentétben, a művészből rímeltést pedig nagyon nehezítették nyelvünk ragos természete, kiveszett gyö-

keink s megnyulósodott származékaink. Kazinczy egész erejét költői nyelvünk kül- és belformájának átalakítására szentelte, elvvé, rendszerré emelve mi- d- azt, ami eddig e tekintetben homályos ösztönből vagy tartózkodó kísérletkép történt. Gyökig vagdalta hosszú szavainkat, részint a mérték és rím kedvéért, új szókat alkotott, régieket elevenített föl, tájszókat általánosított hasonló okból vagy azért, hogy költőib- bel váltsa föl a kevésbbé költőit vagy idegent. Ismert szóknak új árnyalatokat kölcsönzött s a szókötés költői fordulatait és alakzatait törekedett megállapí- tani. Költői nyelvünk művészi lón, de egy s más rész- ben idegenné vált; csín, fordulatosság szállott bele, de az eredetiség és magyarosság sokat szenvedett s annál inkább, mennél bátrabban haladt Kazinczy a maga választott útján s mennél több tanítványa akadt, kik irányát a legnagyobb túlságig fejlesztették.

S ez nem lehetett máskép. Kazinczy nem annyira a magyar nyelv természetéből igyekezett kifejtetni költői nyelvünket, mint inkább idegen nyelvek ki- fejlett költői szépségét ültette át a magyarba. Úgy óhajtott szólni magyarul, mint a régi és újabb clas- sikusok s ez helyes volt, de abban tévedt, midőn azt hitte, hogy ezt latinismus és germanismus útján is eszközölhetni. Valóban nála az idegen nyelvek költői fordulatai, alakzatai nagyban szerepelnek s a hol a magyar nyelvből indul is ki, olykor magyobb a me- részsége, mint sikere. Archaismusait és solœcismusait ritkán tudja költőivé varázslani, sőt kevésbbé merész szólás módjait sem mindig. Keresettséget vagy erőlt- tetést érzünk vagy legalább a szenvedés némi árnya- latát. E mellett a válogatás és finomítás fáradalmi meg-megbénítják önkéntességét. A művészi törekvést folyvást látjuk, de az a baj, hogy néha igen is látjuk. Kazinczy izlést és formai érzéket költött föl költőink- ben, de mesterkedést is; elválasztotta a költői nyel- vet a köznapitól, de nem egy tekintetben a művésztit is a magyarostól. Költői nyelvének e jellemző voná- sait többé-kevésbbé megtaláljuk majd mindenik köl- tőben, kire nagyobb hatása volt. A magyarosság és

idegenszerűség, a természetes és művészi küzdésben vannak egymással és nem tudnak kibékülni. Akik nyelv tekintetében magyarosabb költők, sok tekintetében nem elég művésziek, akik művésziebbek, érzik rajtuk némi idegenszerűség vagy erőltetés, vagy legalább is küzdés a nyelvvel, ha föntebb hangon akarnak szólani.

E küzdelmet, ellentétet Vörösmarty békítette ki. Magáévá tette Kazinczy célját, de más eszközöket használt. Megtartotta mindazt küzdelme eredményeiből, ami életre való volt, de egyszersmind hozzá tett valamit, a magyar nyelv és saját költői geniusát. Nyelvújító volt ő is, Kazinczy tanítványa, de legconservativebb a tanítványok között. Épen úgy gyűlölte az ósdiakat, mint megvetette az újítók túlságait. Épen oly előszeretettel fordult a megújított nyelv nyereseményeihez, mint a régi, köznapi és népnyelv kincseihez. Kazinczytól eltanulta a merészséget, de nem rendszerét. Ő is új vagy átvitt értelmet adott sok szónak, de nem lőn homályos vagy erőltetett. Ő is használta a szókötés költői fordulatait, merész alakzatait, egész ornata syntaxist állapított meg, de a régi vagy népnyelv alapján s ha önmagából merített, akkor is azt látszott tenni. Elválasztotta a köznapi nyelvet a költőitől, de ezt csak annak virágává fejlesztette s nem oltott belé idegen ágat. Merészsége finom nyelvérzéssel párosult, izlése alkotó erővel. Mindaz, a mi nyelvében szokatlan vagy új, mintegy behizelgi magát az olvasó lelkébe, sőt néha a szokatlan úgy jelen meg, mint szokott s a szokott, mint szokatlan. Mindazt, amivel a gondolat és érzés finom árnyalatait, a rajz plasztikaiságát, a festőiség színvegyületét kifejezhetni, nem kereste, nem küzdött érte, mint nagy részt elődei, hanem megtalálta, sőt oly gazdagon ontotta, hogy néha visszaélt vele, túlterhelt lőn. Mily mindennapi szók vagy kifejezések válnak az elhelyezés, kapcsolat, kihagyás, bővítés, fordulat vagy átvitt értelem útján az erő, méltóság, szenvedély, naivság azelőtt soha nem halott hangjaivá. Mily kifogyhatatlan a jellemző és új árnyalatú

epithetonokban, mennyire nem szorul meg soha, oly gazdagnak látszik tolla alatt a nyelv, mintha ő teremtené. A mondat értelme, az érzés hangulata mily határozottan kiemelik az elavult, közdivatú új vagy tájszavak árnyalatait. Nincs szükségünk szótárra, nyelvérzékünk vagy æsthetikai fogékonyságunk önkéntelen megfejt mindent. Sőt nyelvének ereje néha még gondolatjai fogyatkozását, képei hibáit is fődözni bírja, legalább hangulatba ringatja lelkünket s valami rejtélyes bájjal hat képzeletünkre. S nyelvének szépségeit mennyire emeli a hangzatosság. A nyelv zenéjét senki sem érti jobban nála. A gondolat nemcsak méltó kifejezését találja meg, hanem hangját, dallamát is s ezt nemcsak a rhythmus tényezői eszközlik. Valami bűbáj van nyelvében, melyet lehetetlen boncolni.

Egy szóval Vörösmarty megalapította a valóban magyar költői nyelvet s a tökély magas fokára emelte. Kiegészítette, megjavította, sőt a nemzeti szellem melegén újjá szülte Kazinczy törekvéseit. Összeolvastotta a régi és új nyelvet, kibékítette a művészt és magyarost. Eldöntötte a költészetben a nyelvújítási harcot s megadja a jövő irányát. Meghódította mindazokat, akik féltették a magyar nyelv eredetiségét, valamint azokat is, a kik az izléstelen-ségből minden áron ki akarták emelni. Ezóta a nemzeti elem kerekedett fölül költői nyelvünkben s Petőfi és Arany, kik utána jöttek, ez irányt fejlesztették tovább vagy más oldalról, költészetök tartalmához képest újabb forrásokat nyitva, újabb szépségeket emelve ki.

Az erős hazafiság szintén egyik főforrása volt Vörösmarty elődeinél nemzetibb költészetének. A közügyek első ifjúságától fogva érdekelték s 1825—1848-ig folyvást a politikai áramlatok ihlették lantját. Midőn részint 1821-ben, részint 1822-ben kiadattak az ujoncozó és adóföllemelő rendeletek, melyek a nemzet legsarkalatosabb jogait támadták meg, a megyék heves ellenállást fejtettek ki, országgyűlést követelve az ügy eldöntésére nézve. Megkezdődött a küzdelem

mindkét részről nagy eréllyel. Végeredménye nem lehetett más, mint az alkotmány visszaállítása vagy az alkotmányos élet enyészete s vele együtt a nemzeti fejlődhetőség, békés átalakulás reményének megsemmisülése, beláthatatlan bonyodalmak kíséretében. Vörösmartyt a megyén találták a küzdelem legviharosabb napjai, még pedig egyik megyei főtisztviselő oldalánál. Módja volt mindennel a legapróbb részletekig megismerkedni, egész figyelme ide fordult s nagy érdeklődéssel kísérte az eseményeket. Ekkor írt hazafiúi költeményei heves izgalmat árulnak el. De magának *Zalán futásának* keletkezésére is befolytak az események. Fejében egy nagy eposz terve forrott, mely a múltban játszik, de a jelenhez szól, mely a múlt dicsőségét éneklő, de a jelen sülyedésére emlékezteti nemzetét. Miért gátolnák egy oly könyv megjelenését, mely a poros krónikák lapjairól szedi tárgyát, személyeit s látszóan semmi köze a jelennel? De vajjon ki nem fogja érteni a költő célzatát, akiben még a hazafiság utolsó szikrája ki nem aludt? Az eposz a múlt nagyság képeit tünteti föl, hogy önérzetet költsön, ébressze a sülyedőket, bátorítsa a küzdőket. A honalapítás nagy tettét rajzolja, az unokáknak némán is kiáltva: hát ti el fogjátok veszteni a dicsőn szerzett hont? már elvesztettétek, újra meg kell alapítanotok, nem karddal, hanem hazafiúi erénnyel és kitartással, lelkesüljétek őseitek nagy példáján, pirulva, szenvedve és soha ki nem fáradva, e napok épen oly elhatározók, ha nem is oly dicsők, mint Árpád csatái.

Mindamellett az egész eposzon bizonyos elegiai fölindulás ömlik el: dicsőíti a múltat és siratja a jelent. E század első évtizedeiben erős nemzeti fájdalom vett erőt költőinken. Majd mindenik a romlásnak indult magyart siratja, aki már csak névben él. Mindenik szembe állítja dicső múltját nyomorult jelenével s egyik sem hisz jövőjében. Különösen Berzsenyi és Kölcsey hazafi fájdalommal teljes kétségbeesés. Hogy a magyarnak jövője van, nem költői mű hirdette először, hanem egy politikai röpirat. Széchenyi *Hitele*

(1830). Széchenyi mind első, mind utolsó röpiratában épen úgy államférfiú, mint költő, *vales*, mint a régiek nevezték a költőt. Mély belátása, lángoló lelkesedése egész a jóslatig emelik. A mit a magyar nagy jövőjéről jóslott, hitelre talált, lelkesedést keltett, sőt egy egész korszak jelszavává lőn. *Programmtöredéke* (1847) elhangzott, senki sem hitte jóslatát, hogy a nemzet örvény szélén áll, a forradalom árájába fog veszni minden, a mit eddig kivívtunk, bár a következmények igazolták. Egy nemzet, melyet kétségbeeséséből kiemel az önmagába vetett hit, nem könnyen mond le arról s épen annak a szavára, aki azt először lehelte belé. Széchenyi *Hitelében* az európai új eszméket hirdetve s alakító erejüktől az alkotmány, nemzeti-ség és társadalom ujjaszületését várva, nem habozott kimondani, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz, s ezzel fölindított minden magyar szívet. Volt lelkesülésében valami szent és szentségtelen: az elragadtatás és gúny bizonyos vegyülete, mely különbözőkép, de mindenkire hatott, egész a velők oszlásáig. Széchenyi meggyalázta a múltat, a magyar egyetlen büszkeségét s oly jövődőt ígért neki, melyről még álmodni sem mert; kigúnyolta a nemzeti fájdalmat, a magyar egyetlen hú érzését s vakmerő reményt és hitet követelt tőle egy ország romjain, melynek omlását megszokta minden szem egy nagy elhatározás díjában, melytől elszokott minden szív. A lelkesülés és gyűlölet rajongása üdvözlé a látnokot, a reformatort, az izgatót s a nemzet az átalakulás pályájára lépett. A siker elnémította a gyűlöletet, az akadály lehangolta a rajongást, de a hit többé nem aludt ki. A költők oly megdöbbenve tekintettek Széchenyire, mint maga a nemzet. Lyrájok nem volt oly vakmerész és siralomhoz szokott húrjain remegve zendült meg az öröm. Ők voltak az elsők, kik befogadták a reményt és hitet, de csak a kétségbeesésből emelkedtek ki, a nemzeti fájdalomról oly kevésé mondhattak le, mint szíve mélyén maga a nemzet. Összeolvasztották a kettőt, a reményt és emléket, a bánatot és örömet, a hitet és aggodalmat. A múlt

dicsősége előttök oly szent volt, mint a jövőé; egyik kézzel a múltra, másikkal a jövőre mutatva lelkesítették a jelen küzdelmét. Ez volt a nemzet hangulata is, melyet a Vörösmarty *Szózata* fejezett ki legerőteljesebben s emelt tisztább lelkesülésre.

A *Szózat* mindenre hivatkozik, ami ujjászületési küzdelmében csak lelkesítheti a magyart s a remény és emlék, a hit és balsejtelem húrjain játszva, mindenbe az önbizalom és nagyság érzetét vegyíti. Semmi csüggedés többé, bátran nézhetünk szembe a jövővel. Nagy válság felé közeledünk, egy jobb kornak kell jönni, vagy ha nem, ha el kell vesznünk, többé nem veszhetünk nyomorultan. Az bizonyos, hogy így többé nem élhetünk s ez már magában lélekemelő. Vörösmarty egészen kiemeli a magyar lyrát eddigi kétségbeeséséből; még nem zengi a jövő dicsőségét, de elhatározónak érzi a jelent, nem korholja az elfásult nemzetet, az életre ébredt, de tette és hazafi hűségre lelkesíti. Emlékezteti a múlt dicsőségére, előszámlálja epikai és tragikai nagy emlékeit, a keresztységnek és szabadságnak tett szolgálatokat, fölhozza az örökdő isteni gondviselést, mely annyi viszontagság között sem engedte meg életerejé megtörését; említi a jelen küzdelmeit, az ész, erő, szent akarat harcát. S nemcsak nemzetéhez fordul, hanem Európához is, melynek eszméiért küzd nemzete, méltó helyet követel tőle a többi nemzetek között; a múlt szolgálatai, a jelen törekvései díjában kéri a jövőt, részvétet küzdelmei iránt, könnyet sirjára, ha vesznie kell, de nem fog gyáván veszni: a temetkezés fölött egy ország vérben áll. Mily önérzet s mennyi fájdalomba merülve, mennyi hit a balsejtelmek közepe s mennyire uralkodik mindkettőn az elszántság. Mióta lyránk többé nem olvasztotta össze a hazafisággal a katholicismus és protestantismus eszméit, megvált az európai solidaritás érzelmétől. Vörösmarty újra összeköti a két elemet, midőn Európára, a népek hazájára hivatkozik, a specifikus magyar hazafiság az emberiség érdekeivel egyesül.

A *Szózat*on kívül Vörösmarty még számos haza-

fiúi költeményt írt. Nagy változatosság tárul ki előttünk műfajban, eszmében, hangban, de mindenikben van valami a *Szózat* szelleméből: emlék és remény, önbizalom és aggály, de elszántság mindvégig. Hazaszeretetről énekel, mely a jelent ölelve tartja s a múlttól lelkesítve jövőt teremt. A rendületlen hazafi hűséget zengi s hol esengve, hol haraggal fordul a nemzetiségökhöz hűtelen úri hölgyekhez, de bízik a jobb jövőben, hiszi, hogy a megifjuló magyar nem bízza többé hazáját a sors szeszélyére és szíve vérével váltja meg, éljen vagy vesszen. A jövődől jobb kor vagy a nagyszerű halál eszméje átvillan nem egy költeményén. De vannak sötét pillanatai is. A leigázott lengyel nemzet árnya meg-meglepi képzelődését, többel viseltetik iránta, mint részvéttel, mintha a magyar jövőjét a föltámadt és legyőzött lengyelben sejténé, mintha a nagyszerű halálról álmodoznék. Bordalában sem feledkezik meg hazájáról. A haza reményei és aggodalmai élednek föl a jó kedv szeszélyeiben. Hány magyar ember érzett és gondolkodott úgy a bor mellett, mint ő *Fóti dalában*. «A legelső magyar ember a király» sora szárnyas igévé vált. «Éjszak rémes árnyai», melyeket egyik versszakában emleget, mi hamar átnyúltak a Kárpátokon. Néha türelme elhagyja és heves ódáiban könnyít lelkén, ilyenek különösen az 1847-ben írt költeményei. Egy szóval Vörösmarty 1825—1848-ig átéli, magába olvasztja nemzete vágyait, törekvéseit s a leghathatósabban fejezi ki. Az ősi alkotmány veszedelme szülte *Zalán futását*, a Széchenyi által megindított reformmozgalmat *Szózatot*, a *Honszeretetet*, mintha Deák sugalmazta volna, az *Országházán* Kossuth heves szelleme érzik.

Az 1848-iki átalakulás napjaiban keveset írt. A márciusi napokban üdvözölte a szabad sajtót s midőn az idők nehezedni kezdettek, egy harci dalt írt: *A síkra magyarok, fegyvert ragadjatok!* De azután elnémult; a politikában a forradalom hullámai emelkedtek, a költészetben Petőfi szilaj muzsája uralkodott. Mint képviselő 1848 végnapjaiban habozás nélkül követte

az országgyűlést Debrecenbe. A vesztett és nyert csaták zajában élte napjait és Szózatának reményei és balsejtelmei visszhangzottak lelkén. A huszonöt éves ifjú az elhanyaglott ősi dicsőségről álmódzott s a puhaság fertőjébe sülyedt nemzetét siratta ; hazafi erényről zengett, melynek csak emléke élt már s ime a negyvennyolc éves férfiú betelni látta álmait. A régi magyar vitézség és hazafi fölálkozás nagy tettei mintegy újjá születtek a forradalom viharában. Vörösmarty örömmel szemlélte mindezt, de folyvást aggodalmak kísérték. Nem tudott se a költészetnek, se a közügynek élni s tétlenségbe sülyedt. Midőn 1849 augusztusában az utolsó magyar sereg is letette a fegyvert, Bajzával együtt Szathmármegyében bujdosott. A két költő négy hónapig rejtőzött a távol eső megyében. Mindenütt vendégszerető menhelyre találtak ; egyik birtokos a másikhoz küldötte őket, míg végre az üldözők nyomukat vesztették. Háltak a szabad ég alatt, egy párszor erdészknnyhókba kellett rejtőzniök s talán még most is láthatni valamelyiknek ajtaján Vergilius e szavait : *Nos patriam fugimus*, melyeket Vörösmarty írónnal karcolt emlékül reá. Ekkor tájt írta *Emlékkönyvbe* című költeményét is, melyben kétségbeesését fejezi ki. «Mi a világ nekem, ha nincs hazám! Amiért éltem, az már dűlva van.» Az 1850-dik év elején a fővárosba jött, jelentkezett a katonai törvényszéknél, majd kegyelmet nyerve, falura költözött. Ritkán jött be Pestre s ha bejött, mind komorabban tért haza. Barátjai nagy része bujdosott vagy börtönben szenvedett. Bajzát megőrülve találta, az akadémia csak eltűrve, mintegy elbujva tartotta üléseit, az irodalom kegyetlen önkény alatt nyögött, a nemzeti nyelv kiszorított mind a közigazgatásból, mind az iskolákból s a fővárost az idegen hivatalnokok egész özöne borította el. Falun legalább nem láthatott ilyesmit s Nyéken gyermeksege kedves emlékei vették körül. Dolgozni, írni akart, de nem volt képes reá. Csak a nemzet siralmát, Magyarország jajkiáltását tudta volna zengeni, amit nem lehetett s egyebet semmit. Senki sem érezte mélyebben hazája szenved-

dését. Kedélye föl volt dúlva, mint a haza földje, mint az alkotmány, mint a nemzetiség: rom volt, mint Magyarország. Együtt nőtt föl egy jobb kor reményeivel, bajnoka, költője volt annak a nagy küzdelemnek, mely fejlődésbe indította az alkotmányt, nemzetiséget és újjá szülte a magyart: s ime mindez összedúlva, letiporva. A Bach-kormány minden rendszabálya, mely a nemzeti lét gyökerét támadta meg: megannyi törzsurás volt szívének, bár hazafi kétségbeesése első rohamaiból kiocsúdva, nem tekintette örökre elveszettnek hazáját, bizott jövőjében, de a maga életét eljátszottnak hitte s a szomorú idők egész gyásza kedélyére nehezült. Nagynehezen mégis irogatni kezdett: Shakespeare *Lear királyát* fordította s néhány költeményt írt. A *Vén cigány* volt utolsó költeménye; ezt az orosz-török háború kiütésekor írta, mely európaivá gyuladott s melyről azt hitte, hogy befolyással lesz Magyarország sorsára. Nem sokkal ezután kiszenvedett, 1855 november 19-én, épen abban a házban, ahol azelőtt huszonöt évvel Kisfaludy Károly lakott és meghalt.

Pest emberi emlékezet óta nem látott oly népes temetést, mint aminő a Vörösmartyé volt. Húszezer embernél több követte a koporsót s a fogatok számlálhatatlan sora lepte el az utcákat. Az életét nemzetének áldozott férfiú halála is a nemzeti érzelem nyilvánulására adott alkalmat. A főváros népe öt sanyarú év után e temetésen lélezett föl szabadabban s a nemzetiség és hazafiság nagy költőjének fényes végtiszteletet adva, egyszersmind ki akarta mutatni érzelmeit, hogy «megfogyva bár, de törve nem, él nemzet a hazán». És élt folyvást s alig telt el néhány év, a Vörösmarty *Szózata* zendült meg milliók ajkán, visszakövetelve az alkotmányt, az 1848-iki alkotmányt. Vörösmarty nem csalódott, midőn erős hittel nemzete jövőjében szállott sírjába. Semmi sem veszélyesebb egyesekre és nemzetekre egyaránt, mint az elcsüggedés vagy — elbizakodottság. Vörösmarty egész élete, egész költészete az elcsüggedés ellen irányul, de irányul egyszersmind a szájas hazafiság és

elbizakodottság ellen is. Egyik költeményében így kiált föl:

Szeresd hazádat és ne mondd:
 A néma szeretet
 Szűz mint a lélek, melynek a
 Nyelv még nem véthetett.
 Tégy érte mindent, éltedet,
 Ha kell, csekélybe vedd,
 De a hazát könnyelműen
 Kockára ki ne tedd.

Rendületlen hűség a hazához csüggedés és elbizakodottság nélkül — ezt hirdeti Vörösmarty élete és költészete. Ez eszme, ez érzés lángja hassa át szívünket, ezzel legméltóbban áldozunk a kegyelet oltárán, születése százados évfordulójának ünnepén.

DIVATHÖLGYEK.

Vígjáték 5 felvonásban. Irta ifj. Dumas Sándor, fordította Feleki Miklós. Előadatott a Nemzeti Színházban 1855 október 3-án, Feleki Miklós javára.

E mű eredeti címe *Le Demi-Monde*, mely nyelvünkre fordítva érthetetlen, mert gúnynév, a párizsi társadalom egyik különös és veszélyes osztályának gúnyneve. Ez az osztály ugyan nálunk is megvan, noha más színezettel s nem szerepet játszva, mint Párisban, de még nincs neve talán épen ez oknál fogva. A fordító kénytelenségből használt oly címet, mely az eredetit nem fejezi ki szabatosan. De hát mi ez a *Demi-Monde*, mi az a félnagyvilág? Erre legjobban megfelel Jalin Olivér, a mű egyik főszemélye, midőn hozzá hasonló kérdést intéz egyik barátja, Nanjac Raymond, egy Afrikából hazajött katonatiszt, aki úgy látszik annyira nem ismeri Párist, mint mi pestiek, akik csak könyvekből ismerjük.

Jalin Olivér körülbelül így felel meg barátjának: «Oh barátom, sokáig kell buvárkodni a párisi élet rejtekeiben, míg megismerhetjük annak minden árnyalatát s még ekkor sem könnyű e magyarázat. Minden ide tartozó nő múltján van egy fekete pont, nevén egy folt, de egyik a másikat annyira takarja, hogy alig észrevehető. Származásukra, külsőjükre, előítéleteikre nézve hasonlóak a jó társaság hölgyeihez, hová nem tartoznak s alkotják azt a világot, melyet *Demi-Mondenak* nevezünk, mely nem az aristocrazia, sem a bourgeoisie, de amely mégis mint úszó sziget lebeg Páris óceánján s fölszed, magához von mindent, ami kiválik, kiköltözik, menekül e két szárazföld

valamelyikéből. E világ ki nem jelölve, de mindenütt él, azonban a párisi könnyen ráismerhet — a férjek távollétéről. Sok férjes nő van itt, ki sohasem látta férjét. Ez egy egészen új világ. Hajdan a házasságtörés, úgy, amint most értjük, nem volt meg. A férjek engedékenyebbek voltak s azon dolog értelmezésére, melyet ma házasságtörésnek nevezünk, más szót használtak, sokkal triviálisabbat, mellyel Molière gyakran él, ki a férjeket tette inkább nevetségessé, mint a nőket vádolta ; de mióta a férjeknek törvényekkel fölfegyverkezve joguk van számüzni a kötelességéről megfeledkezett nőt, a házassági viszonyok megváltoztak s egy új világ állott elő, mert hová menekülnének különben e compromittált, szétválasztott, eltaszított nők? Az első, aki ily sorsra jut, szégyenét könnyeibe rejti, elvonul a világ szemei elől, a második fölkeresi az elsőt és mikor már ketten vannak, szerencsétlenségnek nevezik azt, ami hiba, hiba, tévedésnek azt, ami bűn. Ily mentséges vigaszt gondolnak ki magoknak. Mikor hárman vannak, meghívják egymást ebédre és ha negyedik is akad, kész a kontratánc. Körülök csoportosulnak még az ifjú leányok, akik bukással léptek föl az életben, az áldozvegyek, az álférjesnők, szóval mindazon balhelyzetű nők, akik másoknak akarnak látszani, mint amik. Ez az áltársaság nem szükölködik udvarlókban, mert itt a szerelem könnyebb, mint a felső és olcsóbb, mint az alsóbb körökben. Mi lesz aztán e nőkből? Nem tudhatni. Ha az ifjúság oda, az udvarlók eltűnnek, következik a megbánás, lélekfurdalás, nyomor, elhagyottság. Némelyek közülök férfiakhoz csatlakoznak, kik elég balgák komolyan szeretni őket ; mások eltűnnek, a nélkül, hogy tudatni akarnák, hova. Némelyek a magasra törekvés és leesés félelme közt küzdik át az életet, mások bánkódva a család, a gyermekek nevében férjök bocsánatáért könyörögnek. A közös barátok közbevetik magokat s néha szerencsével. A nő már elvénült, senki sem beszél róla, a világ szemet húny s lassan és titkon egy kis ajtón beereszti azt, aki kapun és nyilvánosan távozott el.»

Íme a *Demi-Monde*, íme az a kör, hol az ifjú Dumas phantasiája oly örömet mulat. E fiatal költő három drámát írt s mind a három ebben a körben játszik. Mintha itt nyert élményei volnának lelkében a legélénkebbek, mintha itt pazarolta volna el szívének kincseit s titkos bú és elkeseredés ösztönözné most menteni, majd pellengérré állítani e szerencsétlen és veszélyes nőket. A *Dame aux Camélias*, *Diane de Lys* és *Demi-Monde* ugyanazon eszme különböző változatai. Ő mint drámaíró kizáróan a «femme perdue»-ek költője, kik közt Gauthier Margit a legköltőibb, Lys Diana a legbecsületesebb és d'Ange bárónő a legélethűbb. A művek mindenike nagy hatást tett. A tagadhatlan tehetségen és ügyességen kívül sokat tett a sikerre a tárgy tulajdonsága, különössége s azon boszúság és örvendezés, melyeket e rajzoknak a közönség különböző osztályai közt, könnyen érthető okokból, föl kellett költeniök. E művek csakhamar megalapíták a költő hírért. A közönség tapsaihoz a kritikusok méltánylata is járult. A francia kritikusok legtekintélyesebbjei is méltánylattal szólnak tehetségéről, kiemelik ügyességét, rajzai pontosságát, élénk és elmés párbeszédeit, sőt *Demi-Monde*ját a legújabb francia drámairodalom legjobb termékei közé számítják s különösebben csak azt vetik szemére, hogy miért mozog mindig ugyanazon körben, miért nem festi a fél nagy világ helyett az egész nagy világot, mert az igazat megvallva a «femme perdue»-ek e csoportjában alig van valami, ami valóban érdekelhetné az embert; ezek az özvegyek, kiknek soha sem volt férjük ezek a bárónők, kik nem tudni, honnan jönnek és gyakran igen könnyen megzavarodnának, ha atyjokat kellene megnevezniök, felköltik ugyan egyelőre a kíváncsiságot, de elvégre is unalmasak.

Vajjon a méltánylat mellett ez-e a legnagyobb szemrehányás, amit az ifjú Dumas érdemel? Kétlem. Igaz, e kör nem lehet a költészet rendes köre; igaz, e körből írni nehéz, mert az ember önkénytelenül paradoxonokba téved, ha e nőket költőileg akarja

érdekesekké tenni; avagy igen természetesen feldúl minden idealismust, ha pusztán hűségre törekszik s míg tragikumá könnyen nevetségessé válhatik, komikumá mosoly helyett undort is idézhet elő; de azért nem lehetlen, s Franciaországban, hol a nők annyira nagy szerepet játszanak, talán szükséges, korszerű is.

Az ifjú Dumas nem tudta legyőzni a nehézségeket, amelyek színműben kevésbé is legyőzhetőek, mint regényben. *Demi-Monde*ja elvégre is gyöngé mű akár általános költői, akár szorosán vett drámai szempontból. Hiába hat szemfényvesztően reánk az ügyes szerkezet, az elmés párbeszéd, pár szerencsés helyzet és jellemvonás, az alap egy mélyebb tekintetre ingadoz és összeomlik. A költő, úgy látszik, inkább tud regényt, mint drámát írni s regényi conceptiókat szorít a dráma szűk korlátai közé, ami megbénítja a compositiót; regényi motivumokkal akar elérni drámai hatást, s míg cselekvénye lassan mozgó lett, jellemei nem lehetnek egészen érthetők és valószínűek. A költő, úgy látszik, nagy erkölcsi szónok s nem veszi észre, hogy a modor, mellyel nézeteit hirdeti, erkölcstelen, vagy ha nem is egészen az, mindenesetre olyan, hogy a szerelem- és nőtisztelettel minden költészetet feldúlni igyekeznek. A költő pellengrére akarja állítani a társadalom legveszélyeseb nőit s mit tesz? Ellenök oly férfibálványozást állít föl, mely akkor is türhetetlen lenne, ha a férfiak a lovasgiasság és emelkedett jellem oly példányképei volnának, amilyenek nem.

Kísérjünk felvonást felvonásra, jelenetet jelenetre s meg fogunk győződni, hogy ezek az állítások nem alapnélküliek.

Az első felvonásban Jalin Olivér szállásán vagyunk. Ez egy vidor, harmincéves fiatal ember, 30,000 franknyi földbirtokkal, ki tapasztalás végett vagy hajlamból-e: nem tudhatni, egy kis kirándulást tesz a *Demi-Monde*ba s ez állítólagos özvegy d'Ange bárónő kedvese. Az első jelenetben épen Vernières asszony látogatja meg, egy valódi özvegy, ki eltemette a férjét, szerencsáját, becsületét és estélyeket adva, pazarolja

unokahuga, Marcelle nászhozományát, akit szeretne minél jobban férjhez adni. Épen nem bánná, ha Olivér venné el, de ennek ilyesmi eszeágában sincs, bár némi hajlammal viseltetik iránta. Miért? Mert azt hiszi, hogy ez ártatlan leány a *Demi-Monde* hölgyei körében egészen meg fog romlani s erre egészen atyai-lag figyelmezteti is Vernières asszonyt. Ez túlságos-nak tartja aggodalmát, aztán különben is sebj, ha Olivér nem is veszi el Marcellet. Érkezett Afrikából egy sokkal derekabb vőlegény, Nanjac Raymond, aki Párisban alig ismer valakit. Vernières asszony épen ezért fölkéri Olivért, hogy ha megismerkedik Raymonddal, ne szóljon oly kiméletlenül unokahugáról, mint szokott. Egyébiránt Vernières asszony látogatásának ez csak mellékes célja volt. Tulajdonkép azért jött Olivérhez, hogy megtudja: vajjon Latour és Maucroix urak, kik nála egy estélyen kártyázás közben összevesztek, kibékültek-e s megkérje őt, mint Maucroix segédjét, hogyha párbajra kerülne a dolog, hallgassák el a valódi okot, mert nem szeretne törvényszék elé állíttatni, vagy nevét hirlapokban olvasni. Olivér megnyugtatta, aztán Santis asszonyt fogadja el, ki hasonlókép özvegy, de élő férjének, Richard Hippolytnak özvegye, akit megcsalt s aki megtiltá neki, hogy nevét viselhesse. Ez okon ő Santis asszony. Ez is a *Demi-Monde* egyik hölgye. Hiú és fecsegő, festi magát, vagyona fogyatékát éli és szeretne visszamenni férjéhez. Santis asszonynak különben nincs dolga Olivérrel, csak Vernières asszony után jött, csak fecsegni akar a házigazdával, ki a leggyöngédtelenebb bókokkal és jó tanácsokkal halmozza el. Azonban Olivért nemcsak nők látogatják, oh nem, férfiak is jönnek hozzá. Íme Richard Hippolyt lép be, ki hasonlókép a párbajról tudakozódik, mint Maucroix leendő második segédje. A magára maradt két barát nem sokat beszél a párbajról, melynek kiegyenlítését remélik, de annál többet a nőkről. Hippolyt elbeszéli neje egész élettörténetét. Ez egy nagy botrány. Olivér csinosabb botrányokat beszél Lornen grófnéről, ki nem tartozik a *Demi-Monde*-

hoz, aki szereti őt s akit épen egy levélben akar kötelességére téríteni, s egy más hölgyről, ki a *Demi-Monde*-hoz tartozik, kit nem nevez meg s kit épen nincs szándoka kötelességére téríteni. E hölgy d'Ange báróné, tulajdonkép Susanne, ki a párbeszéd végével épen a mellékajton kopogtat. Hippolyt távozik s Susanne megjelen. Ez már a harmadik özvegy, aki Olivér látogatására jó s bizonyára a legkedvesb. Susanne hajdan Thonnerins marquis kedvese volt s 300,000 frank tőkéje van. Jónak látta szép butoraihoz illő címet venni föl s bárónénak hivatja magát. Szép, elmés, üres szívű, a cselszövények által megromlott lelkű, aki mindenkép férjhez akar menni. Ifjú, szép, előkelő és derék férjre vadász. Bádenből érkezett meg s kedvesét, kinek már két hét óta nem írt, először is azzal a kérdéssel lepi meg : akarja-e nőül venni? Olivér vonakodik. Susanne nem haragszik meg érte s most már házasság helyett csak barátságot követel, okos, hallgatag és védelmező barátságot. Olivér sejti, hogy kedvese, aki férjhez akar menni, már talált egy jó bolondot. Valóban Raymond jó fiú, előkelő, fiatal, gazdag, derék. Egyéb hibája nincs, minthogy tiz évig szolgált Afrikában s csak annyit tud a világról, mint egy tizenöt éves gyermek s azon szerencsétlenség érte, hogy sebet kapjon, Bádenben töltse a fürdői évszakot és szenvedélyesen beleszeressen Susanneba. Susanne megdöbben Nanjac Raymond nevét hallva s láttatlanul akar távozni. «Ah, ön fel van indulva — mondja Olivér — tehát ez a Nanjac . . . »Ön álmodik, bocsáttassa be, előtte akarok távozni, mond az őszinteség cselszövényében bízó Susanne s a belépő Raymondot üdvözölve távozik. Raymond, mint Latour segéde, kiegyenlíti Olivérrel a párbajt s mielőtt távoznék, e kérdéseket intézi barátjához : hogy hívják e nőt, aki az elébb távozott, előkelő hölgy-e, özvegy-e, mi oknál fogva volt itt s minő viszonyban van vele? Olivér mindezen kérdésekre kielégítőleg felel, mint illik Susanne okos, hallgatag és védelmező barátjához. «De mi érdekből jött e nő önhöz, csak a barátság színe alatt — folytatja kérdéseit Raymond : «Erre csak

azt mondom — felel Olivér — hogy ha d'Ange bárónő más érdekből jó, könnyen távozhatott volna e mellékajton úgy, hogy ön vagy más valaki meg ne lássa.» Raymond föltárja titkát, elmondja, hogy azért kérdezte mindezt, mert d'Ange bárónét nőül akarja venni.

A második felvonásban Vernières asszony szalonjában vagyunk és estélyen. Ez a számítások estélye. Vernières asszony arra számít, hogy Marcelle meg fogja hódítani Raymondot, Santis asszony pedig arra, hogy visszahódítja férjét. És Susanne? Neki van legtöbb elintézendője és számítása. Először is Thonnerrins marquissal jó tisztába, kit gyámjának nevez, ki kedvese volt s ki róla atyailag gondoskodik. Felvilágosítást kér vagyoni állapotjáról. Háromszázezer frank — felel a marquis — egy szó a jegyzőmnek és a szükséges iratok a kezei közt lesznek.» Susanne elmondja, hogy férjhez szándékozik menni s meg akarja nevezni kedvesét. «Ne nevezze meg, mert talán ismerem s ekkor kénytelen leszek vagy egy becsületes embert megesealni vagy önt elárulni.» Susanne-nak valóban jobb titokban tartani kedvese nevét, titokban menni férjhez és elutazni. Ő mindezt igen jól tudja, tudja azt is, hogy Raymond nővére járatos a marquis családjához, hogy Olivér, mint Raymond barátja, könnyen házassága megrontásán fog dolgozni. Ő előrelátó, túljár mindenik eszén és ért a cselszövényhez; ráveszi Raymondot, hogy szerelméről ne szóljon se nővéreinek, se Olivérnek.

Ez finomul rajzolt jelenet. Susanne őszinteséget, mély érzést és szeretetreméltó szeszélyt tett. Raymondnak hinnie kell, hogy mindez nem egyéb, mint az igaz szerelem gyöngéd tartózkodása. Vernières és Santis asszony számításai távolról sem sikerültek ily jól. Marcella mindent elrontott. Oh ez az ártatlan kis leány! Ő a *Demi-Monde*-ban növekedett föl és oly romlott modorra nézve, amely romlatlan szívben. Félrehívja Raymondot s őszintén tudtára adja, hogy nejevé szánták, de neki semmi kedve a házassághoz. Santis asszony épen pórul jár. Férje, Hippolyt e sza-

vakkal utasítja vissza: «Bizonyára most utolszor látjuk egymást».

Hát Olivérnek mi szerep jutott ez estélyen? Az, hogy jobbra balra szórja elmésségeit, melyek gorombaságoknak is beillenek. Különösen Marcelle sértegetésében telik kedve; szemére veti, hogy mint kis leány oly dolgokról beszél, mik nem illenek korához. «Én nem vagyok kis leány, én nő vagyok — mond Marcelle.» «Ezt mondták nekem is, de ön iránti tiszteletből nem hittem el» — felelt Olivér. Marcellet mélyen sérti e gorombaság, de egyszersmind érzi, hogy érdemes reá. E perc óta javulni kezd és szenvedélyesen Olivérbe szeret, akit titkon föl is kér, hogy mentse meg nagynénjétől, ragadja ki a *Demi-Monde*-ből, ha mindjárt vissza viszi is a nevelőintézetbe.

Olivérnek, ki Lornan grófnét visszautasította, Susannetől elesett, épen ideje van szeretni a javuló leányt, kit megmenteni szándékozik. Azonban ő Raymondot is megakarja menteni. Hogyan mentse meg? Nagy és nehéz kérdés. Nem mondhatja neki; ne vedd el e nőt, mert szeretőm volt. Ily lovagiatlanságra nem sülyedhet. Azért csak úgy távolról akarja értécsére adni, hogy őrizkedjék e nőtől. Elmondja, hogy mily veszélyes e kör, megmagyarázza, hogy mi az a *Demi-Monde*. Mind hiába. Raymond épen nem ütődik meg, hisz Susanne már mindezt elmondta neki épen így. «De hát ha a bárónő így ismeri a kört, miért él benne?» — kérdi a csodálkozó Olivér. «Én is azt kérdém tőle — felel Raymond — s azt mondá, hogy régibb barátságos összeköttetései sodorták e körbe, aztán különösen érdeklí Marcelle, akit meg akar menteni. Egyébiránt közelebbről szakítani akar e társasággal.» «Mikép?» — kérdi Olivér. «Az titok — felel Raymond — de nyolc nap mulva nagy ujságot fog hallani ön.»

Íme Susanne mily jól számított, mily jól ismerte Olivért s mily jól eleve kijátszotta cselszövényét. Azonban az okos nő tudja, hogy még sok mindennel kell megküzdenie és felszólítja Olivért, küldje vissza szerelmes leveleit. Vajjon miért e kívánat? Talán fél,

hogy e levelek még Raymond kezeibe kerülhetnek? Oh nem; Susanne akarja, hogy e leveleket elolvassa Raymond. — Meglátjuk, miért.

A harmadik felvonásban Susanne szalonjában vagyunk. A szép özvegyet Marcelle látogatja meg. A javuló leány elpanaszolja barátnéjának, hogy menekülni akar nagynénjétől Thonnerins marquishoz, aki azelőtt négy évvel leánya mellé akarta venni társul. Vajjon ígétét teljesítené még most is a marquis, vajjon lenne Susanne közbenjáró? Susanne följánlja magát, levelet írat vele a marquishoz, melyet elvinni ígér. Míg Susanne a marquisnál mulat, megérkezik Olivér és a visszakívánt leveleket az asztalra helyezi. Távozásakor Raymondal találkozik. A jó afrikai már beadta a hadügyminiszterhez lemondását, házasodni akar s mindezt Susannenak tett ígérének ellenére is föltárja Olivér előtt. Olivér kötelességének tartja megmenteni barátját és világosabban beszél. De Raymond sokkal inkább szereti Susannet, mintsem fölvilágosodni bírjon. Végre Olivér ki meri mondani, hogy Susannenak sohasem volt férje, s ha Raymond bővebben akar hallani e nőről, kérdezősködjék Thonnerins marquistól, kinek házához nővére úgy is jártos. A jó afrikait mindez megzavarja és meglátván a leveleket, valóságos gyanú és féltékenység ébred szívében. Azt hiszi rólok, hogy szerelmes levelek, melyeket Susanne Olivérnek írt. Olvasni akarja. «Egy nő levelei szentek, bárki legyen az» — kiált föl Olivér. Elvégre is Olivér otthagyja a leveleket, miután Raymond becsületére fogadja, hogy azokat el nem olvassa. Ezalatt hazajő Susanne s tudtára adja Raymondnak, hogy a jegyzőnél járt; elolvassa keresztlevelét, megholt férjével kötött házassági szerződését s a férje haláláról szóló bizonyítványt. Raymond hívón magához veszi e hamis iratokat. Susanne azt is elbeszéli, hogy Thonnerins marquisnál járt Marcelle ügyében, kit tüstént tudósítania kell ügye állásáról. «Írjon hát neki levelet» — kiált föl Raymond. Susanne némi tetetett vonakodás után írni kezd. Ekkor Raymond átadja neki az Olivér által hozott leveleket és enge-

delmet kér tőle, hogy azokat elolvashassa. Susanne megengedi. Raymond fölbontja a leveleket s összehasonlítja a kézírást Susannenak Marcellához írt levelével. Az irás nem ugyanaz. «Itt valaki játékot üz velünk — szól Raymond. Susanne elkéri s átfutja a leveleket. «Ezek szerelmes levelek, s nem épen leggyöngédebbek — szól gúnyosan. «S ön nem tudja, ki írta e leveleket?» «Hogy tudnám, midőn nincsenek aláírva.» «S nem ön írta volna e leveleket?» «Ön örjög; hasonlít-e az én irásom ehhez» — valóban szeretném, ha hasonlítana, e nő szépen ír.» E párbeszéd után a jó afrikai elmondja, hogy Olivér olyasmit sejtetett vele, mintha Susanne Olivér szeretője lett volna. «Ön megbánta házassági ajánlatát s most e cselszövényes ürügy alatt akar visszavonulni,» — kiált Susanne fölindulva. Összezördülnek. «Mindennek vége köztünk» — mond Susanne s a faképnél hagyja bánkódó kedvesét. Raymond távozik, hogy később visszajövéen, lábailhoz boruljon méltatlanul gyanúsított kedvesének. Ezt Susanne igen jól tudja s épen ezért egész diadalérzettel veti szemére Olivérnek lovagiatlanságát, mely egyébiránt házassági tervét eddig még épen nem dönthette meg. Olivér nem tud a dologról fölvilágosodni. Susanne elmondja, hogy Raymond olvasta a szerelmes leveleket, összehasonlította a kéziratot Marcellához írt levelével s meggyőződött, hogy a két kézirat egészen különböző. «Önnek hát kétféle kézírata van» — mond a csodálkozó Olivér. «Nem, csak egy, ez is elég» — felel Susanne s elbeszéli, hogy Olivérhez írt szerelmes leveleit mind Santis asszonnyal iratta volt, mert számított ily esetekre. Az így kijátszott Olivér kénytelen Raymond előtt minden vádat visszavonni, aki ekkép újra Susanne hatalmába esik.

A negyedik felvonásban Susannenak újabb gátakat kell legyőznie. Ő igen jól sejti, hogy Raymond, Olivér árulása következtében, tudakozódott felőle Thonnerins marquisnál, s a marquis, ha eleinte nem is, de később föl fogja előtte fedezni múltját. Ezért bánatost tetteve elpanaszolja a marquisnak, hogy férjhezmeneteléből már nem lesz semmi. Olivér el-

rontotta az egészet s ő bosszúságában utazni szándékozik. A marquis örvend. «Lássa ön — szól hozzá bizalmasan — Raymond nálam járt ön felől tudakozódní. Én nem szólottam semmit, hívén, hogy e házasságból úgy sem lesz semmi. De eljöttem önhöz, még egyszer ismételni, mit már mondtam volt egyszer, hogy abban a komoly pillanatban, melyben megismerem azt a férfit, aki önt csakugyan el akarja venni, meg fogom neki mondani a tiszta igazságot. Vártam néhány napot és jól tevém, miután ön más okokból is meggyőződött, hogy e házasság lehetlen.» A marquis azon hitben távozik, hogy Susanne csakugyan lemondott házassági terveiről. Susannenak épen erre van szüksége, mert a marquis jóhiszemében hallgatván, Raymond dal könnyen elbánhatik s ha egyszer nejevé lesz s elutazik, nincs oka többé semmitől tartani. De Susanne egyszersmind boszút is akar állani Olivéren. Erre az Olivér és Lornan grófnő közti viszonyt akarja fölhasználni. Megkéri Santis asszonyt, hogy eszközöljön ki egy titkos légyottot közte és Lornan grófnő közt, mintha ezt Olivér érdeke kívánná, aki elég oktalanul Marcellet akarja elvenni és ezt mindenkép meg kell akadályozniok. Santis asszony jól elintézi a megbizást, Lornan grófnő még ma meglátogatja Susannet, Susanne még ma meg fogja alázni Olivért, mert egy jó hírű nő fog látogatást tenni nála, mert rossz hírbe fog keverni egy nőt, kit Olivér becsül és talán szeret is. Susanne diadalérettel fogadja a nála összegyülekező társaságot : Vernières asszonyt, ki boszankodik, hogy Olivér unokahugát elrontotta s rábirta egy társalgói állomás elfogadására ; Raymondot, aki boldog szerelmes és a nász napjáról beszél ; Olivért, aki Hippolyt barátjával lép be és sejt valamit Susanne cselszövénye felől. A szolga Lornan grófnőt jelenti be. Olivér jó és kirohan, hogy megakadályozza Lornan grófnő belépését. «Mit tett-ön?» — kérdi Raymond a visszatért Olivértől. «Megmondtam Lornan grófnőnek, hogy nem akarom, hogy ide belépjen.» «Mi oknál fogva?» «Azon oknál fogva, mely szerint a becsületes ember tartozik ballépések-

től megőrizni a becsületes nőt.» «Különösen, midőn e becsületes nő kedvese azon becsületes embernek — vág közbe Susanne. «Őn hazudik, asszonyom!» — kiált föl Olivér. Ekkor Raymond föllép védeni leendő nejét és párbajra hívja Olivért. Susanne diadalt ül, de egy közbejött körülmény ismét fenyegetni kezdi házassági tervét. Thonnerins marquis levelet küld hozzá, melyben ez áll: «Őn megcsalt engem, ön elbolondítá Raymondot s a tőlem lehetlennék nyilatkoztatott házasságot végre akarja hajtani. Egy órát adok önnek annak szétszakítására. Ha ön erre egy óra alatt nem talál módot, mindent fel fogok fedezni Raymondnak.» Susanne megdöbben. «Magam vallok meg mindent — kiált föl — nem, küzdeni fogok mindvégig; nyerjünk időt, ez a fődolog.» Ezzel leül és ír. Raymond meglepi s tudni akarja, mit ír, mi van abban a levélben, melyet úgy rejteget. Susanne vonakodik. A felizgatott Raymond erővel facsarja ki kezéből a levelet és elolvassa. A levél Thonnerins marquishoz szól, melyben Susanne felkéri a marquist, hogy hallgasson, hiszen az nem bűn, hogy őt szereti Raymond s ő viszont szereti; legyen kegyelmes, ha Raymond megtudja az igazat, ő meg fog halni szégyenében. Ekkor Susanne mindent felföd Raymond előtt. Elmondja, hogy egy nagy ifjúsági tévedése van, hogy nem báróné, hogy férje sohasem volt s hogy egész vagyona Thonnerins marquis ajándéka s kéri Raymondot, hogy hagyja és feledje el örökre. Raymond tovább vallatja. Susannenak nincs több vallandója s megesküszik, hogy Olivérrel soha sem volt szerelmi viszonyban. S a jó afrikai mit tesz? Szereti, még most is szereti Susannet s csak azon áldozatot kéri tőle, hogy Thonnerins marquisnak küldjön vissza mindent. Susanne megteszi. «Ah Susanne — kiált föl Raymond — magam sem tudom, mennyire szeretem önt!»

Az ötödik felvonásban Olivér párbajra készül. Hippolyt barátja hiába erősíti, hogy e párbaj lehetlen. «Csak azt kell bevallanod Raymondnak — így szól — hogy Susanne kedvese voltál s el van intézve minden, mert Raymond kinyilatkoztatta, hogy ha ezt szemébe

mondod, kezét szorít veled és sohasem fogja többet látni Susannet.» Azonban Olivér szerint meg kell történnie a párbajnak, mert itt többé nem Susanneról van a kérdés. A készület foly és karddal fognak vívni. Midőn Olivér épen távozni akar, megjelen előtte Marcelle, hogy búcsút vegyen tőle, mielőtt elhagyná Párizst. Olivér titkolja előtte a párbajt, de megvallja, hogy szereti. Olivér távozása után Susanne lép be és fölfedezi Marcellenek, hogy Olivér párbajt ment vívni. A megrémült Marcelle imádkozik, Susanne pedig cselszövényen töri fejét. Ha Olivér meghal, semmi baj, de ha Raymond halna meg, miért ne lehetne ő tovább is Olivér kedvese s talán neje is, hátha Olivér csak féltékenységből tett mindent? Ezért Marcellenek azt az ajánlatot teszi, hogy várják be Olivért, ki mindkettőjöknek szerelmet vallott s kinek valódi hajlamáról meggyőződniek most a legjobb alkalom nyílik. Ezért vonuljon egyikök a mellékszobába s hallgassa ki a másik beszélgetését. Az egyiknek szerepét természetesen Susanne vállalja el. Künn kocsirobogás. Olivér lép be és megsebesítve. «Mi történt Raymonddal?» kérdi Susanne. «Meghalt» felel Olivér s egyszersmind megvallja neki, hogy mindazt, amit tett, féltékenységből tette, mert őt szereti. «Utazzunk el» kiált karjaiba dőlve Susanne. Az ajtó megnyílik s épen, egészségesen Raymond lép be, ki mindent hallott s ki végre meggyőződik arról, hogy Susanne hitvány nő. Susanne oda van. Raymond azzal vigasztalja, hogy a Thonnerins marquisnak visszaadott vagyonát kárpótolni fogja. «Én nem vagyonára vágytam, hanem nevére — kiált föl Susanne — egy óra mulva ide hagyom Párizt, holnap túl leszek Franciaországon.» «De önnek semmije sincs, mindent visszaadott a marquisnak» mond Olivér. «Nem tudom, mikép történt, de a vagyonomat illető iratok egy része asztalomon maradt.» Tehát a szép nő mégis elég óvatos volt nem tenni kockára mindent. Olivér mindent megnyert és Marcellet nőül veszi. A jó afrikai is mindent megnyert, csak Susannet nem, de nő helyett talált egy jó baráttra,

ki érte megsebesítette magát s kit a világ legbecsületesebb emberének tart.

Ennyi a mű tartalma inkább az eredeti, mint a fordítás szerint, mely se nem hű, se nem szabatos s telve oly közbeszurásokkal, melyeket a fordítónak ifj. Dumas aligha köszönné meg.

A tartalom ily terjedelmes közlését talán unják is olvasóim. Valóban, író nem tehet rosszabbat, mint amidőn úntatja olvasóit, kivált ha még a mellett el is késik, mint én, ki nem egészen önhibám miatt nem először követtem el e legnagyobb journalistikai bünt. De tehetek-e róla, ha szükség kényszerít ily részletesen elbeszélni a tartalmát, mert csak így lehet érthetően kimagyaráznom azt az eszmét, mit e mű bennem felköltött. S miféle eszme az? Nem új, sem eredeti. Kemény e lapok hasábjain *Szinművészetünk* című cikkeiben már régebben érintette ezt, midőn kimondta, hogy a drámairodalom mindenütt hanyatlak s ennek egyik oka a regény, mely elnyelte az eposzt s fenyegeti a drámát.

A legújabb francia drámai iskola mindenesetre igazolja e nézetet. Aki ez iskola termékeinek tartalmát és alakját részletesen vizsgálja, meggyőződhet arról, hogy a Hugo Victortól alapított iskola kiment a divatból. A francia kritikusok azt már többször megjegyezték. Úntalan ismétlik, hogy a közelebbi harminc év alatt a francia dráma két nagy változáson ment át. 1825—1835-ig, az irodalmi ujjászületés e nagy mozgalmában, mely néhány jeles művet hozott létre, a szinpadot, a történelem és a phantasia foglalta le. A költő a hatás és meglepetés minden eszközt igénybe véve, a múlt vagy jelen eseményeit akarta a tömeg előtt megeleveníteni. Az idők megváltoztak. A mostani drámaköltők kevésbé találékonyak, de annál többet elmélkednek s álmodok hüvelykezése helyett mindent összegyűjtenek, mi a szalonban, utcán vagy bárhol található. A szinpad többé nem követeli, hogy a társadalom az ő képére teremtsé magát ; megelégszik, ha a társadalom hű képe lehet.

Ez mind igaz, de a régibb és újabb francia drámai

iskola közt a különbség nem csak ennyi. Mit tett Hugo Victor, midőn megújította a francia drámát? Azt mondta, hogy a classikus dráma inkább egy pogány, mint keresztyén társadalom kifejezése. Ezért nem a görög és római történetből vette tárgyait, hanem a középkorból. E mellett széttépte a francia classikusok merev drámai szabályait, az idő és hely egységét, amit az angol irodalomban Shakespeare már rég megtett. Nem említve az ellentétek elméletét s más részleteket, melyek Hugo egyéni költészetéből folynak, ez a lényege a francia romantikának. De mindezen újítások mellett is igyekezett megtartani a szoros drámai formát, cselekvényt és jellemzést.

S mit tesz az újabb francia dráma? Tartalmára nézve csaknem kizáróan a jelenre vonatkozik s itt is oly tárgyakat választ, melyek az úgynevezett modern regények tárgyai s ez utóbbinál fogva kénytelen feldulni a valódi drámai formát, cselekvényt, jellemzést. A francia dráma tulajdonkép nem egyéb, mint dialogban írt regény vagy jobban mondva regénykivonat dialogban. A szinpadon színtelen regényeket látunk, melyek drámáknak hazudják magokat és se drámák, se regények nem lehetnek. Mit bánom én, akár regény, akár dráma, mit érdekel engem a pedáns kritika forma körüli aggodalma, ha az műélvezetet nyújt — mondhatják a nézők. Úgy van, mondhatják és mondják, de hogy sokáig fogják-e mondani, kérdés s épen itt a bökkenő. Mert miért gyönyörködjék sokáig a közönség oly drámában, melyet regényben százszor szebben, százszor jobban olvashat? Érdekelheti-e oly tárgyak drámai feldolgozása, melyek természetöknél fogva csak regényben fejthetők ki, csak regényben érdekesek, sőt érthetők is? Fog-e előbb-utóbb az, aki tisztán művészi élvezetet óhajt, egyébert járni színházba, mint az operáért és balletért s ha igen, fogja-e egyéb mulattatni, mint a nők szemcsövezése és társalgás szomszédjával? Midőn néhány kontár a kitünő írók öt-hat kötetes regényeit dramatizálni kezdte, sokan megütődtek s úgy tekintették e jelenséget, mint dráma hanyatlását, talán nem egé-

szen ok nélkül, talán túlaggodalmasan. Most sokkal több ok van az aggodalomra, mert valódi költők állottak elő, kik majd mind oly tárgyakat dolgoznak fel drámává, melyek a formába nem férhetnek be, mert a közönség a korviszonyok hangulatánál fogva kiválóan oly tárgyak iránt van előszeretettel, melyeknek csak a regény lehet valódi és természetes formája. Nem egészen formai dolog hát e kérdés, vagy oly formai dolog, mely a lényegét teszi, mert ha valahol, a költészetben igaz, hogy a forma teszi a dolgot. Aki maga regényt vagy drámát írt, vagy gondolkozott róluk, érteni fogja a kérdés szövevényeit, aki pedig nem írt s ez elvont fogalmak körül nem tudja tájékozni magát, könnyen megértheti, ha szobrokra és festményekre egy pillantást vet s utána gondol: vajjon a festész teheti-e azt, amit a szobrász, vajjon az ok nem az anyagban van-e, melyből dolgoznia kell, vajjon anyag és alak nem állanak-e a legszorosb összeköttetésben?

A legújabb francia drámai iskola a drámait támadja meg a drámában s kárpótlásul semmi olyast nyújt, amit a regény százszor jobban ne nyújthatna. Szét-töri a formáit az anyagért és semmivé teszi az anyagot a formáért. Ez főjellemvonása ez iskolának, mely éppen ennél fogva sehogy sem rejtheti méhében az ujjászületés csiráját. Példája a *Demi-Monde*. Ifj. Dumas e művében egy társadalmi osztály rajzát akarta adni. De vajjon adhatni-e ezt drámában? Oly kevésbé, mint valamely politikai intézmény, kor vagy népelet rajzát. Mindez a drámában csak háttér lehet, melyből kiemelkednek az egyének vagy árnyak, melyek a világitásukra szolgál. Mindez a regény dolga, melynek ereje és varázsa a részletezésben van. Drámában a részletezés semmivé teszi a drámai hatást. Drámában fő az egyén, körülé kell megfordulni a cselekvénynek; formája csak ennyit tűr meg s ezt is inkább nagy és kiemelkedő, mint finom vonásokban.

S mit tesz az ifjú Dumas, hogy célját, egy társadalmi osztály ismertetését elérhesse, de amelyet még sem érhet el? Műve tartalmát figyelmesen vizsgálva,

csakhamar észrevesszük, hogy igyekeznek akarata ellen minél kevésbé drámai lenni.

Mindjárt először is feltűnő az, hogy e műben néhány oly személy szerepel, kik tulajdonkép egyszer sem lépnek föl. Ilyen a többek közt Lornan grófnő, pedig e nő elhatározó befolyással van a cselekvény fejlődésére. E mellett Hippolyt, Santis, Vernières asszony több tért foglalnak el, mint amennyi megilletteh oly személyeket, kik a cselekvényre kevés befolyással vannak. Honnan van ez? Mert a költő egy osztályt akart megismertetni, a *Demi-Mondeot*, s e személyek nélkül rajza hiányos lett volna és e személyeknek sokat kell beszélniök, hogy magokat és körüket megismertethessék.

Regényben mennyivel könnyebben és hatásosabban célt érhetett volna a költő, mennyi más személyt léptethetett volna még föl, akiket most mellőznie kellett s akik teljesebben föltárták volna előttünk e kör titkait. S ha tovább vizsgálódunk, nem tűnik-e föl különösen az is, hogy a nők úntalan látogatják a férfiakat, mintha a férfiszoba boudoir volna s immár a nők udvarolnának a férfiaknak? Igaz, e nők nem a jó társaság hölgyei, de Olivér nem úgy jellemzi-e őket, mint akik származásukra, külsejökre, előítéleteikre nézve hasonlók a jó társaság hölgyeihez? S ez természetes. Minél inkább annak akar tartatni valaki, ami nem, annál jobban figyel fölvelt szerepének külsőségeire. Olivér szavai szerint az ifjú Dumas ezt jobban tudja, mint bárki. Miért vét hát mégis elene, miért akarja valószínűtlenné tenni cselekvényét? Mert kénytelen volt, mert tárgyát, amint azt felfogta, csak így volt képes beerőszakolni a dráma korlátai közé. Regényben mind nem kellett volna küzdenie e nehézséggel; mily könnyen összehozhatta volna a nőket a férfiakkal, a nélkül, hogy mint a drámában, untaian szobájokig fárassza.

A jellemzésben sem találjuk meg a drámait. A mű személyei többé-kevésbé mind olyanok, melyek csak regényben domborodhattak volna ki egészen élethű alakokká. A dráma korlátai rájuk nehezül és meg-

bénítja őket; azután annyi különböző elem vegyítke van bennök, hogy kifejtésükre a drámai cselekvény, mely inkább csak egyszerű és határozott szenvedélyeket tűr meg, nem elegendő.

Regényben a szerző könnyen elkerülhette volna azt a hibát, hogy midőn Olivért lovagiasnak akarja festeni, lovagiatlannak fesse. E lovag, ki mindvégig teljességgel nem akarja megmondani Raymondnak, hogy Susanne kedvese volt, a regényben bizonyosan nem lesz kénytelen a szerelmes levelek titkát elárulni. A költő talált volna más módot, mellyel meséjét tovább szője. Regényben Olivér bizonyosan kevesebbet okoskodik, moralizál és gorombáskodik, mert a költőnek lett volna módja, hogy mindezt önmaga tegye meg. Regényben Raymond jelleme is másképp ütött volna ki. Inkább értettük volna a jó afrikai együgyűségét és erős szenvedélyét; ott ki lehetett volna vinni, hogy se komikai, se tragikai színezettel ne birjon és mégis érdekes legyen. A drámában e miatt oda a hatás. Nem tudjuk; nevéssünk-e a jó bolondon vagy szánjuk? Midőn mindent megtud Susanne múltját illetőleg és épen Susannétól és mégis szereti őt, itt drámailag vagy erős komikumnak vagy erős tragikumnak kellene kifejlődnie. Nem fejlődik, mert a költő sem akarja. Mindezt regényben kár nélkül teheti vala. Itt kárral teszi s elvégre is Raymond előttünk érthetetlen marad. Még a legsikerültebben rajzolt alak, Susanne is szenved a drámai nyűg miatt. Regényben részletesen festve mennyivel természetesebben tűntek volna föl a nő cselszövényei, melyekben a subtilitás miatt kevés a drámai s a drámaivá lenni akarás miatt kevés a valószínű. A mű végén mennyire kénytelen a szerző néhány szóval megrontani a legtöbb előszeretettel rajzolt jellemét. Susanne bevallja, hogy Thonnerins marquisnak nem küldötte vissza mind a vagyonát illető iratokat. Ezt azon Susanne vallja be, aki még kijátszatásakor is azt mondja Raymondnak, hogy nevéért és nem vagyonáért szerette s még megaláztatásakor is a becsület némi maradványaival takarózik. Miért teszi ezt a költő? Mert nem

tudja máskép tudtára adni a közönségnek Susanne csaltságát. Regényben egy tollvonással segíthetett volna a bajon.

S vajjon a véghatás, melyet ez a mű reánk tesz, miért annyira határozatlan, miért hogy a kedélyt sem tragikailag, sem komikailag nem érdekli. Egyéb okok mellett bizonyosan a forma miatt. E tárgy drámai alakban alig idézhet elő más hatást. Regényben egészen máskép ütött volna ki. A költő oda állíthatta volna saját egyéniségét; humorával vagy iróniájával kibékíthette volna mindazt, ami máskép könnyen sértheti az æsthetikai érzést; a viszonyok és egyének részletes és lélektani rajzával érdeket gerjeszthetett volna fel s úgy festhette volna *Demi-Monde*ját, hogy az valószínűbbnek s mégis költőibbnek tünjék föl. Így kedvetlenül fordulunk el a rajztól. Nem találjuk se hűnek, se költőinek, s e nőket, kik iránt a költő ellenszenvet akart bennünk felköltetni, csaknem szánjuk, mert a férfiak mindig alázzák bennök nemcsak az egyént, hanem magát a nőiséget is; mert e férfiak épen nem érdemlik becsülésünket. Mi joga van a goromba Olivérnek leckézni a *Demi-Monde* hölgyeit, midőn ő maga is köztök él és velök szoros viszonyban? Miért érdekeljen bennünket az együgyű Raymond, ki elég ostoba szeretni Susannet s elég rideg csalódását épen nem venni komolyan? S miért érezzünk a költő iránt rokonszenvet, ki a nőkről minden eszményi zománcot letörül s nem annyira romlottóságukat akarja felmutatni, mint azon tisztelet és lovagiasság ellen küzd, mely a férfinak a nő iránt bárminő viszonyok közt kötelessége.

Épen azért méltánylandó volt Bulyovszkyné, ki Susanne jellemét némi költői fénnel igyekezett bevonni, épen azért hibáztatható Feleki, ki Olivér jellemét durvábban fogta föl, mint ahogy a költő festi.

Ez előadás egyébiránt Bulyovszkynének valóságos diadala volt. Alig játszott valaha oly művészi egyöntetűséggel, mint ma. Minden jelenete sikerült. Csak azt sajnálom, hogy a mű hosszas fejtegetése után nincs terem játéka fényoldalait kiemelhetnem, csak

azon örülök, hogy mégis alkalmam van, — habár csak néhány sorban is — gáncs nélkül mutatnom be hódolatomat oly tehetség és szorgalom iránt, kit a mi «demi-critique»-ánk egyik közlönye annyira le-dorongolni igyekszik.

A SZENT-IVÁN ÉJI ÁLOM.

Szinmű 5 felvonásban. Irta Shakespeare, fordította Arany János. Előadatott a Nemzeti Színházban április 23-án. Ünnepeles előadás Shakespeare születésének háromszázados emlékére.

I.

A magyar irodalom és színészet is megülte a Shakespeare emlékűnnepét. A Kisfaludy-társaság e napon adta ki Shakespeare minden munkái fordításának első kötetét; a lapok tárcái tele vannak Shakespeare-t dicsőítő cikkekkel; a Nemzeti Színház fényes előadást rendezett és Shakespeare egy új művét hozta színre; a közönség omlott a színházba, annyira, hogy az előadást egymásután még kétszer kellett ismételni. Íme Kelet népe is leróvta adóját Nyugat legnagyobb költőjének. Lehet, hogy e lelkesülésbe a divatnak is volt része, hogy e zajba affectatio is vegyült. Lapjaink megkoszorúzták Shakespeare-t versben és prózában, üdvözölték a Kisfaludy-társaság Shakespeare-vállalatát, de vajjon szívökön fekszik-e mindig a drámai művészet és irodalom valódi érdeke? Vajjon szépirodalmi lapjaink ezelőtt egy pár hónappal nem gunyolódtak-e a Kisfaludy-társasággal, mert holmi eredeti regények helyett Molière és Shakespeare fordításokat ad ki? Vajjon politikai nagy lapjaink nem gondolnak-e napról-napra kevesebbet az irodalommal és művészettel? Színészeink igyekeztek emelni az ünnepély fényét, de vajjon igyekeznek-e mindnyájan azon, hogy évenként egy pár Shakespeare drámát lehető gonddal adjanak elő s a régi rossz fordítások helyett,

melyek a repertoire szégyenei, jobb újakat tanulják be? A közönség nagy számmal tisztelte meg a költőt, de vajjon megtiszteli-e máskor a szokottnál valamivel számosabban s a Shakespeare drámák adatásakor nem épen páholyaink üresek-e, honnan méltán várhatnánk egy kis Shakespeare-cultust.

E kérdések önkéntelen jöttek tollam alá s lehetetlen volt őket elnyomnom, de távolról sem állítom, hogy irodalmunk és színészetünk csak divat és affectatióból ülte volna meg Shakespeare emlékünnepeét. Az őszinteségnek és valódiságnak is volt abban része. Nem dicsekedhetünk ugyan oly Shakespeare-cultussal, mint a németek, nem mutathatunk föl gazdag Shakespeare-irodalmat, mint ők, kik közül némelyek már oly nevetséges állításokra is vetemedtek, hogy a német nemzet elébb méltányolta és jobban érti Shakespeare-t, mint az angol, de annyi bizonyos, hogy negyven év óta folyvást érezhetni Shakespeare hatását irodalmunkban.

Katona *Bánk bánja* e hatás első szüleménye. Katonát, ki hivatva volt megalapítani a magyar tragédiát, Shakespeare szelleme gyújtá lánggra. S minő erőteljes kezdemény, erőteljesebb, mint Goethe és Schiller első kísérletei, kiket szintén Shakespeare lelkesített. Költészetünk ujjászületése harcaiban is részt vett Shakespeare szellemé. Az a két legnagyobb magyar költő, kik végkép megdöntötték a classikai eszményt s leghathatósban eszközlötték költészetünk nemzeties ujjászületését, az új kor legnagyobb nemzeti költője Shakespeare tanítványai voltak, ki először rázta le Hellasz és Róma aranyos igáját, először hirdette a gondolatot és képzelet szabadságát, először olvasztotta össze a népiest és nemzetit az új kor műveltségével.

«Shakespeare jó fordítása a leggazdagabb literatúrának is fölér legalább felével» — kiált föl Vörösmarty: «Shakespeare egy maga fele a teremtésnek» — mondja Petőfi. S a két költő ajándékozta meg egyszersmind nemzetét először Shakespeare egy pár művének oly fordításával, mely méltó e nagy névhez.

Színészetünk emelkedése, művészibb fejlődése is Shakespeare nevével van kapcsolatban. Legszebb korszaka éppen azon évekre esik, midőn színészeink, kivált Egressy és Lendvay, vetekedtek Shakespeare drámái színrehozatalában s érdeket tudtak gerjeszteni *Hamlet*, *Lear*, *Coriolán*, *Richard*, *Romeo és Júlia* iránt, oly időben, midőn még kritikánk igen keveset tett a Shakespeare-tanulmány fölébresztésére nézve. Shakespeare vezette vissza színészeinket a természethez s bár a shakespeare-i szenvedélyek erőteljes ábrázolata s a magasabb drámai szavakat még nem ülhette teljes diadalát, mégis színészetünk a fejlődés oly stádiumát érte el, hogy már némi büszkeséggel tekinthetünk reá. Nem ok nélkül ünnepelte hát Shakespeare emlékét a magyar irodalom és színészet, s aki ismeri nemzeti költészetünk és művészetünk történetét, akit áthatottak fejlődésünk reményei és aggodalmai, nem divatból s affectációból vett részt az ünnepélyen. Vajha e nap Shakespeare nyomosabb és általánosabb tanulmányának volna kezdete! Vajha Shakespeare műveinek átültetése, melyet a Kisfaludy-társaság annyi küzdelmek után végre megindított, a közönség részvételével találkozni! Valóban így ünnepelnők legméltóbban Shakespeare emlékét.

Miért éppen a *Szentivánéji álommal* ünnepelni meg Shakespeare emlékét, miért nem *Macbeth*tel vagy *Othello*val, valamelyik elsőrendű tragédiájával, mondák némelyek, kik csak hiréből ismerik e művet, vagy ha ismerik is, egyoldalú izlésöknél fogva képtelenek méltánylatára. Valóban én is félttem ez ünnep-től, nem mintha Shakespearet féltettem volna, mert e műve is méltó nagy névéhez, hanem féltettem közönségünket s kritikánk némely képviselőit. Tartottam tőle, hogy közönségünk előtt éppen a Shakespeare-ünnepen fog megbukni Shakespeare, mert nehezkesebb, ünnepélyesb természetű, mintsem ilyenkor a legköltőibb bohózatot is gyönyörködjük. Félttem, hogy Puck a földszinten éppen úgy megtréfálja valamelyik tisztos kritikusunkat, mint Zuboly uramat a színpadon s másnap olvasni fogunk egy pár oly kri-

tikát is, mely Shakespearet annak rendi szerint ledorongolja. Hála Istennek, csalódtunk. A közönség, bár eleinte vontatva, de mégis csakugyan átadta magát e mű varázsának. Kritikusakink majd mindnyájan méltánylattan szólnak róla, habár kissé mérsékelt lelkesüléssel. Csak egy lap akadt, mely illőnek találta Shakespearet ledorongolni — a *Pesti Hirnök*. Tudniillik azt mondja, hogy e mű csak azoknak tetszhetik, kiknek minden jó, ha Shakespearetől jó, amint ez a nagy költőnek igen sok felületes ismerőivel így van, kik félnek valamit remeknek el nem fogadni tőle, nehogy azáltal tudatlanságot áruljanak el. Pusztá vasárnapi darabnak tartja az egészet, mely komoly bírálatra nem érdemes s a budai színház *Ördög piluláival* és *Szamárbőrével* teszi egy sorba. Ime a *Pesti Hirnök* hogyan tiszteli meg Shakespeare születésének háromszázados emlékűnnepét. Hja! ennek így kell lenni, mert a *Pesti Hirnök* egy idő óta æsthetikára adta fejét. Úgy látszik, hogy Széchenynek herolddá alázott képe, melyet e lap homlokán visel, lassanként æsthetikai jelvényyé alakul át; nagy buzogányával nem azokat fogja többé ijeszteni, kik a szerkesztőt sehogy sem akarják Széchenyi tanítványának elismerni, hanem azokat, kik nem hódolnak ízlésének. De van-e a szerkesztőnek ízlése, adta-e jelét irodai tanulmányának, kritikai lelkiismeretességének bármily csekély részben csak mint szerkesztő is? Ezelőtt kilenc évvel megfelelttem a kérdésre, midőn az akkor általa szerkesztett *Pesti Napló* irodalmi eljárását bírálat alá vettem, furcsábbnál furcsább dolgokat mutattam ki benne, különösen oly irodalmi elvtelenséget, melyhez hasonlót alig találunk journalistikánk történetében.* S vajjon ily szerkesztő, ily lap ellenében kell-e védenünk Shakespearet? Képes-e a *Pesti Hirnök* Shakespeareeről írni vagy általában a drámai költészethez hozzá szólni? Hiszen csak ezelőtt néhány nappal is a dramaturgiában való járatlanságának oly jelét adta, mely még a mai irodal-

* Szilágyi Ferenc *Budapesti Hirlapjában* 1855.

munkban is hallatlan. E számában az akadémia dráma-bíráló-választmányának tartott leckét s a tragikumot úgy határozta meg, hogy az tulajdonkép nem egyéb, mint azon egymásból folyása a drámai cselekvényeknek, melyek által egyik esemény a másikat mintegy kényszerűleg követi. E tan szerint minden dráma tragédia, még a vígjáték is, mert ebben is meg kell lenni ez egymást követő események kényszerűségének; e szerint a történelem és élet minden oly eseményei, melyek egymással szoros kapcsolatban állanak, már tragikum; e szerint, ha a *Hirnök* szerkesztője elveszti kalapját, aztán bemegy a boltba s mást vásárol, az is tragikum, mert e két esemény közt kényszerű kapcsolat van. Ily fogalma van a *Hirnök*nek a tragikumról. Ily lap meri Shakespeare egyik ritka becsű művét silánynak nevezni! Minő fogalma lehet a *Hirnök*nek Shakespeareről, mutatja az, hogy amidőn dicsérni akarja is, olyanokat mond, melyek lélektani képtelenségek. *Romeo és Júlia* hő képzeletű írója — mond a *Hirnök* — valóban nem ismeré az érzelmeket; hidegen, anyagi gondok közt folyt le élete, mindazon indulatok és gerjedelmek nélkül, melyek a nagy költők műveit sugallták.» Ilyeneket mondanak 1864-ben a magyar irodalomban Shakespeareről és ily írók merik bírálni Shakespearet! Valóban kedvem volna a *Pesti Hirnök* Shakespeare cikkei boncolásával tölteni meg e hasábokat, hogy megtoroljam Shakespeare szelleme ily megcsufolását. De egyéb dolgom van. A *Szenivánéji álm*-ról kell írnom s már kifogyok a térből, bár hozzá se kezdtem.

II.

A *Szentivánéji álm*ról írni mindenesetre nehéz föladat. Alig van műve Shakespearének, mely annyira megpróbálja a kritikust, nem mintha ez volna a legremekebb vagy épen a legnehezebben felfogható. Oh nem, de e művet tulajdonkép érzeni, élvezni kell s egészen átadni magunkat annak az önkénytelen és naiv felindulásnak, aminőt csak egy bohó, de kedves

álmokép, egy rég elhangzott, de folyvást visszhangzó népmese emléke költ föl lelkünkben.

A kritikai eszmélet ily múnél sokfélekép árthat. Nem az élet tragikum- vagy komikumával van dolgunk, melyek a már tárgyul vett positiv viszonyoknál fogva is igénybe veszik értelmünk egész komolyságát, a bánat, a derűtség felindulásai közt is. A könnyű, vidám, naiv képzelet űz itt játékot velünk; leigazza értelmünket, elvarázsolja kedélyünket, mint a népmesék bizonyos fájában. Ki fog a phantasia és kedély némi naivitása nélkül gyönyörködni a népmesékben, ki fogja csak magyarázatból érteni és érzeni szépségöket? Ide nem elég az értelem, bármily mívelt legyen, nem elég az érzés, bármily nemes szívből áradjon, sőt oly phantasia sem, melynek csak a nagyszerű és fönséges iránt van érzéke. Ide bizonyos primitiv fogékonyság szükséges vagy sokoldaluan kimívelt ízlés. Aki érzi a népmesék szépségeit, nem igen van szüksége magyarázóra, például a népnek; aki nem érzi, az a legjobb magyarázót sem fogja megérteni. Így van a dolog a *Szentivánéji álommal* is. Ha boncolni kezdi az ember e szeszélyes, játszi s mégis minden követelés nélkül mély értelmű álmoképet, e mintegy oda lehelt tündéri látomást: úgy jár, mint a gyermek a pillangóval, letörölte minden fényporát s csak roncsolt szárnyakat szorít kezébe.

De minthogy szerencsétlenségem kritikát írni, megpróbálom amit tehetek. Bizonyára most lesz legkevésbbé az én hibám, ha nem tudom kellő világításba helyezni ezt az annyira sajátságos és ritka becsű művet. Tulajdonítsa ezt az olvasó Shakespeare csodálatos geniusának, mely annyiszor dacolt már a legkitünőbb kritikusok éleselműségével is, és e művében a vásott Puckként épen gunt üzött bölcseségökből.

E műről is, mint Shakespeare mindenik művéről, sok mindent írtak már össze a Shakespeare-magyarázók, de nekem úgy tetszik, hogy bár sok szépségét kiemelték, az egész alapeszméjét és compositióját illetőleg egy pár lényeges dolgot mellőztek. Nem ismerem ugyan a Shakespeare-magyarázók mindnyáját,

sőt negyedét sem, de néhányat, sőt egy párt a hiresebbek közül megforgattam. Nem támaszkodhatom hát egészen rájuk, bár inkább szeretném csak az ő fejtegetéseiket összeállítani s még részben sem tolni elő az enyémet. Egy pár pontban mindenesetre el kell tőlök térnem.

Úgy hiszem, az alkalom, melyre Shakespeare írta e színművét és a népmese, mely részben alapeszméül szolgált, nagyobb szerepet játszik az egész mű æsthetikai becse megítélésében, mint egyelőre látszik. Lássuk először, hogy az elsőre nézve mit mondanak Shakespeare életírói és magyarázóí.

Némelyek szerint Shakespeare e művet 1594-ben írta, mert ekkor volt oly időjárás, aminőre a második felvonás első színjében céloz: hideg, esős nyár, terméketlen év; mások szerint 1598-ban, még pedig barátja Southampton lord tiszteletére, aki ez évben kelt össze Miss Vernonnal. Sokan az 1597-ik évet vitatják benső okokra támaszkodva, mert e művében tehetségének oly fejlődését találják, mely költői pályájának csak második korszaka végére vagy a harmadik elejére eshetik s így 1591—1597-ik évekre. Annyi bizonyos, hogy e mű 1598-ban már ismeretes volt, 1600-ban már nyomtatásban is megjelent. Az is kétségtelen, hogy alkalmi színmű volt, melyet a költő valamelyik nagyúri pártfogója vagy barátja lakodalmi ünnepélyére írt. Minket ez utóbbi körülmény érdekel, az elsőt csak azért említettem, hogy megcáfoljam a *Pesti Hirnököt*, mely e művet Shakespeare első gyarló kísérletének hirdeti. Tehát Shakespearenek alkalmi művet kellett írni, egy főúri ünnepély fényét emelni, vidám és szellemes lakodalmi népet mulattatni. Ez igen divatos volt akkor Angolországban, főúri körökben nem eshetett ily ünnepély drámai előadás nélkül, sőt a mesteremberek is játszottak a magok és mások multságára. A drámának egy egész új faja alakult ki, melynek épen úgy nem volt határozott formája, mint az akkor szintén divatos úgynevezett históriáknak.

E körülmény is mutatja, hogy Shakespeare kora

mennyire kedvezett a drámai költészet fejlődésének. Népnek és aristocratiának kedvenc mulatsága volt a dráma, nem unalomból, divatból, hanem benső szükségből. Valóban ez a nép és aristocratiá megérdemelte a nagy drámaíró; még a telivér democrata is elismerheti, hogy Shakespeare mai fogalmak szerint sem alázta meg magát, midőn geniusa fényével tisztelte meg valamelyik derék angol lord lakodalmát. Már csak azért is örvendenünk kell, hogy nem vetette meg az alkalmi színmű nemét, mert oly költőivé alkotta, aminő se előtte, se utána nem volt.

Shakespeare mint alkalmi költő is Shakespeare maradt; itt is követte és fölülmulta kortársait; átvette mások kezéből a rosszul vagy csak félig-meddig megírt művet s jobbá alkotta; megrabolt mindent, amire szüksége volt s egy új egészbe olvasztotta át. Ha most élne, bizonyosan epigonnak vagy plagiatornak neveznék mindazok, akik azt hiszik, hogy a lángelmét nagyrészt nem kora szüli, hanem megfordítva egészen ő szüli a kort, s az eredetiség nem a más vállain emelkedés, hanem fegyveres Minerva kiugrása Jupiter fejéből.

Shakespeare oly kevéssé találta föl az ily ünnepélyes alkalmakra írt színműveket, mint akár a tragédiát. Készen találta e műfajt is, mint a többit, sőt itt is ugyanazon elemekből dolgozott, mint elődjei. Ily alkalmi színmű természetesen nem lehetett se tragédia, se vígjáték, se szoros értelemben vett dráma. Kivált lakodalmi ünnepélyen ki fogja élvezni a tragédia megrázó jeleneteit, sőt ki fog igazán gyönyörködni oly komikumban is, mely mélyen az életbe vág s talán épen a házaseset köréből van véve? A bohózat az, ami ilyenkor leginkább tetszhetik s valóban a népies clown, az angol humor ez ősi képviselője nélkül nem is eshetett meg ily mulatság. De pusztá bohózatot máskor is lát a közönség. Egy alkalmi műnek kapcsolatban kell lenni az alkalommal, melyet épen ünnepel. Ily körülmények között természetes, hogy allegorikai és jelképes elemeket kellett használni a költőnek, melyeknek leple fedezze és kiemelje az

ünnepelet személyeket ; jól ismert viszonyokra vonatkozó célzatokkal és bókokkal átszőni művét s mindenek fölött ügyelni, hogy az egész ne zavarja, sőt emelje az ünnepély hangulatát.

Íme, minő célra s minő elemekből dolgoztak az ily alkalmi színművek költői Shakespeare idejében. Ő maga sem tett mást, csakhogy valamivel máskép. Ő sem írt ily alkalomra se tragédiát, se vígjátékot, sőt pusztá bohózatot sem ; ő is némi alkalmoszerű allegoriához folyamodott, de az abstract tündéralakok vagy classikai reminiscentiák helyett, a népmesékhez fordult s itt is, mint egész költői pályáján a népnemzeti elemnek adott magasabb emelkedést. Méltán mondja egy angol kritikus, Drake, hogy a *Szentivánéji álom* első oly műve Shakespearenek, melyben az idegen példányoknak már nem látszik nyoma s mely lángeszét már egész fejlődésében mutatja.

Az angol clown bohóságai természetesen az ő művéből sem maradhattak ki, de mélyebben olvadnak a mű organismusába, mint elődjeinél ; valamint a célzások és bókok is megszűnnek nála csak pusztá diszitményül szolgálni. A terméketlen évre való célzás önként következik a Titania és Oberon közti viszályból. A bűvös virág története, midőn, amint Oberon mondja Pucknak, tegzes Cupido biztos célba vőn

Egy vestaszűzet nyúgot tronusán,
Pattant az ívről a szerelmi vessző,
Átfurni képes százezer szívet ;
De láttam a tűznyíl hogyan aludt ki
A vizenyős hold szűz sugáriban
S a fejedelmi papnő elhaladt
Szűz gondolattal szerelem ne'kül,

Erzsébet királynőre vonatkozik, aki alkalmasint maga is jelen volt az előadáson. A költő bókot mond az általa annyira tisztelt királynőnek, mert ellentállott Leicester csábításainak, de e bók nem az udvaronc hizelgése, hanem az önérző hazafi hódolata, aki örvend, hogy királynője nem áldozta föl Angolország jóllétét a szerelem szeszélyeinek.

Oberon elbeszélésének mindjárt a főntebbiek után következő e helyeiben :

Szemme¹ kísértem az eső nyilat :
 Egy kis virágra hullt az nyugaton
 Tejszin előbb, most bíbor sebben ég ;
 Hivják a lányok «égő szerelemnek».
 Hozz ily virágot, lusz' mutattam egyszer :
 Alvó szemekre csöppenő leve
 Nőt, férfit örjögő szerel'mre gyújt,
 Az ébren elsőbb látta lény iránt.

szintén célzás rejlik. A nyiltól megsebzett virág alatt alatt Essex Letice grófnét kell érteni, kivel Leicester titkos viszonyban élt s kinek ez idő alatt Irlandban mulató férje meggyilkoltatott.

Mindkét célzás szoros kapcsolatban van a művel, mely a minden erkölcsi tartalmat nélkülöző szerelmi szenvedély tévelygéseit tárgyazza s melyben e varázst épen a bűvös virág csöppjei idézik elő.

Az ünnepelt személyek is be vannak foglalva a műbe. Theseus és Hippolyta nem mások, mint a vőlegény és menyasszony, kiknek tiszteletére írta Shakespeare szinművét. Néhány vonással egy valódi angol gentlemant rajzol Theseusban; higgadt, eszes és vitéz férfiút, jó vadászt, nemes szívű s valódi műértőt, de Shakespeare nem hideg allegoriával akart kedveskedni pártfogójának és barátjának ; Theseus, Hippolyta s kíséretök csak fényes rámája az egésznek, maga a lakodalmi ünnepély, a lakodalmas vendégcsoport, mely elébe a phantasia bűvös tükkrét tartja a költő. S e napon mi illhetett inkább e tükörbe, mint ez álmképek csoportozata, az az ábránd és való, a szeszély és érzelem, a bohóság és bölcsesség e kedves játéka, melyen valami kimondhatatlan derűltség ömlik el? A költő egy pár népmese töredékből céljának megfelelő egészet alkotott és oly alapeszmével, mely épen illett az alkalomhoz, de egyuttal, mint minden költői gondolat, örök időkre szól.

Mi az alapeszme? A tőlem ismert Shakespeare-magyarázók érzik, érintik, sőt félig-meddig ki is fejtik

s még se mondják meg világosan. Gervinus, ki majd minden angol magyarázót felhasznált s ő maga a németek közt leghíresebb magyarázó, szintén mellőz valami olyant, ami nélkül az alapeszme magyarázata sem elég természetes, sem elég világos. Ő álomképnek tartja a művet, csodálkozik, hogy Coleridge, aki szintén e véleményben van, e felfogással nem tudott behatolni a mű belsejébe, holott e mű nemcsak külső színezetére és alakjára nézve álom, hanem benső jelentőségében is. A szerelem szeszelye űz itt játékot. A vak szenvedély e csalódásai, az érzékiség szemfényvesztő játéka, az «égő agy» változékonysága és tévelygései, a szeszély és ábránd ez eszmélet nélküli fél-éber varázsa, e minden magasabb szellemi és erkölcsi központot nélkülöző cselekedetek, mind álomhoz hasonlítanak, mely szorongató bonyodalmakkal húzódik el előttünk, melyből nincs más szabadulás, mint az ébredés, az öntudat helyreállása. Minden oda mutat, hogy a költő nem célzott egyebet, mint az érzéki szerelmet az álomélettel allegoriatlanul összehasonlítani.

Ez röviden összevonva Gervinus véleménye a mű alapeszméjéről; nagyrészt igaz, de csak így felfogva, hol marad a mű alkalomszerűsége, mi szükség Theseusra és Hippolytára s általában miért választott Shakespeare ily alapeszmét épen egy oly művének, melyet egy boldog mátkapár lakodalmi ünnepélyére írt? Gervinus ugyan említi, hogy e mű lakodalmi ünnepélyre íratott, de nemcsak mint történelmi adatot, s az alapeszme kimagyarázásával semmiféle viszonyba nem hozza. A dolog pedig igen egyszerű és világos. Theseus jellemzése mindent megmagyaráz. Shakespeare benne egy higgadt férfiút rajzol, ki túl van a fölületes szerelem bohóságain s érett a valódi szerelemre, a házáséltre. Nem ábrándozó, megvetéssel szól a képzelgő szerelemről, nem indítják meg a nagyhangú szerelmesek panaszai, de valóságos férfiúi hévvel szereti menyasszonyát s épen úgy tudja élvezni az élet reális örömeit, mint a művészet báját. E férfiú az ünnepelt vőlegény képe és Shakespeare mivel dicsőíthette volna jobban házasságát s általában a

házasságot, mint azzal, hogy ellentétül egy tündér álmokképben oda rajzolta a könnyelmű és éretlen, az ábrándozó és érzéki szerelem minden bohóságát? . . . Ki előtt kedvesebb és nevetségesebb az ifjúkori illúziók emléke, mint aki már túl van rajtok és boldog valóságra ébredt? S kell-e költőibb bók, szellemesebb üdvözlét, bölcsőbb tréfa, melyet a költő pártfogójának nyujt? Mennyire eltalálta Shakespeare alapeszméje megérzékítésének formáját is. A mindennapi élet rajza akár komoly, akár komikai vagy éppen bohózatos oldalról igen komoly vagy igen vig lett volna ez ünnepély derültségéhez és méltóságához képest, s még sem fejezte volna ki éppen azt, amit akart. Mindennek vegyülete kellett, a phantasia könnyű játéka, a szeszély, a kedvcsapongás költészetének bizonyos neme, melyben kár nélkül sokat lehet merni s mindent összeolvaszthatni. A népmeséhez folyamodott, melynek lényege éppen a csodálatos és köznapi vegyülete, mely túlteszti magát a természet törvényein, de nem a szellemén, mely a naivitás burkában gyakran egyszerű, de mély bölcseséget rejt.

De magának az alapeszmének is ide kellett vezetni őt. Az ifjúkori ábránd, érzékiség, melynek ingere és szeszélye, makacssága és változékonysága, bohósága és tévedései a legnemesebb szívet is megejtik, nem hasonlítanak-e a mesebeli varázshoz? S míg rabjai vagyunk, életünk nem álmodozás-e, melyben csak beteg képzelődésünk és hő vágyaink vezérelnek s ha szükség, dacolunk minden physikai és erkölcsi lehetetlenséggel? Mindennek költői feltüntetése mi alkalmasabb, mint az elfek, az éj e mystikus álmotündérei, kik könnyelmű szerelem tündérei is? S a bonyodalmak előidézésére kell-e jobb alak, mint Puck (Robin Goodfellow), az angol népmesék e bohóca, ki az északi parasztot és vadászt annyiszor megtréfálta ; e kissé napégette arcu paraszti tündér, ki részint kujonságból, részint ügyetlenségből annyi furcsa bajt idéz elő, s kinek szájába Shakespeare e szavakat adja :

... Én vagyok az éj víg vándora
 Ki Oberont is megnevettetem,
 Ha a zabszúrta mént rá-rászedem
 Nyerítve hozzá, mint szép kancaló,
 Vagy, ha tű-tüzget holmi vén anyó,
 Vackor gyanánt rejt a kancsó-fenek
 Iváskor én ajkához billenek,
 Hogy a sör mind aszú keblére fut.
 Mesél egy néni szörnyű szomorút,
 S engem néz háromlábu zsámolyul :
 Kibiccenek alóla, felborul,
 Óbégat és majd megfúl, úgy köhög ;
 A többi oldalához kap, röhög,
 Tüszköl, csuklik nevéttében s hitet
 Mond rá, hogy ily jól sosem nevetett.

Íme, az alkalmosság és népmesei alap legjobban megmagyaráz mindent, magát a címet is, a Szentiván-éjet, mint amelyen a szellemek leginkább szoktak játékot űzni a halandókkal. Ebből kiindulva minden rész egy organikus egésznek fog feltűnni s nincs szükségünk erőltetett magyarázatra, melyhez nem egy német æsthetikus kénytelen folyamodni.

Így egy a cselekvényre vetett futó pillanat is mindent megértet velünk. A mű egész drámai össze-
 ütközéssel kezdődik s híre-hamva sincs a tündérek-
 nek, de a négy szerelmes kedélyén már nyilatkozik a
 bohó ábránd, a lángoló, de felületes szerelem egész
 varázsa, melyet aztán Oberon bűvcseppjei annál ter-
 mészetesebben valódi örvöngéssé változtatnak. Hermia
 összetűz atyjával Lysander miatt, kibe halálosan
 szerelmes, könnyelműen széttépi a szülői köteléket
 s kész elszökni vele. Demetriust üldözi, ostromolja
 szerelmével. Íme a szerelmi ábránd, mely nem ismer
 fizikai és erkölcsi lehetetlenséget, íme az érzéki erős
 mámor, mely nem tisztel semmi szentet s benső üres-
 ségét hiányzatos phrasisokkal takarja.

A tündérudvarban is hasonló felfordultság uralko-
 dik. Oberon és Titania, e két könnyelmű házaspár,
 viszálykodásban élnek egymással. A szenvedély és
 könnyelműség e mindinkább emelkedő mámorában oly
 természetes az az örvöngés, melyet a bűvös virág

cseppjei később előidéznek. Lysander odahagyja Hermiát és Helénába lesz szerelmes ; Demetrius hasonlókép. Hermia most arra a sorsra jut, amelyben az előbb Helénát kigunyolta. A két szerelmes ifjú párbajt akar vívni. Egy emberélet legkevesebb, amit szerelmi szenvedélyünknek áldozhatunk. A földi szenvedélyek bohósága lépést tart a tündérékével. Titánia, a szép finom és ragyogó királyné egy szamárféjűvé bűvölt mesteremberbe szeret bele. A bűvölet a legfurcsább bonyodalmakra ad alkalmat, míg végre tűnik a varázs, a mámor, az álom s mindnyájan megenyhülve, kiszenvedve szép valóságra ébrednek. A két ifjú pár kiocsúdva elvakult szenvedélyből, mint menyasszony és vőlegény Theseus lakodalmi ünnepélyéhez csatlakozik ; Oberon és Titánia is kibékülnek s megáldják a hármass házasságot. Mindez a legerősebb kapcsolatban van az alapeszmével; még az is, mi csak groteszk tréfaként látszik közbe szöve; a mesteremberek szín-előadása.

Pyramus és Thisbe története, amint ezt a jó mesteremberek kidolgozzák és előadják, nemcsak a Shakespeare idejebeli műkedvelők és rossz színészek ki-parodiázása, de egyszersmind azon nagy és üres szenvedélyé is, mely az egész mű tárgyat teszi s melyben már Pyramus személyesítője mint szamar szerepelt is.

Való, hogy a negyedik felvonásban már be van fejezve a cselekvény s az utolsó felvonás, melynek e parodia színhelye, szorosán vett drámai szempontból hibás. Bizonyára Shakespeare, a drámai művészet e nagy mestere, ki a kritikának törvényt szabott, jobban érezte ezt bármely kritikusknál. De minthogy alkalmi művet írt s az ünnepély hősét nem léptethette föl drámailag, lehetetlen volt drámailag léptetnie is. Foglaltványnak használta s e fényes foglaltványnak be kellett fejezni. S mivel fejezhetne volna be méltóbban, mintha lakodalmi ünnepélyén láttatja egész méltóságában ; e költött lakodalmi ünnepélyt mintegy összeolvasztja a valódival, saját maga művét a mesteremberekéivel s a mű alapeszméjének néhány pillanatnyi groteszk föltüntetése után a tündérek ál

dásával és saját szerény engedelem kérésével bocsátja el a közönséget. E szempontból minden dicséretet érdemel a befejezés. Különben is a mesteremberek előadására már rég kíváncsiak vagyunk, s ha magában a műben be is van már fejezve a drámai élet, az övékben most kezdődik és Shakespeare elég ügyes arra, hogy e drámaitlan és mégis drámai fogással lekösse figyelmünket.

Sokat akartam írni e műről s alig tettem többet, mint azt, hogy talán némi kulcsot nyújtottam alapeszméje és compositiója helyes fölfogásához. Még mennyi mindenről kellene írni, ha ugyan képes volnék száraz boncolással e mű szépségeit éreztetni; ha ugyan a közönség örömmel olvasná a hosszabb kritikai dolgozatokat.

De Shakespeare mindig megérdemli a kivételt. Közelebbről hát bátor leszek visszatérni e műre s az előadást bírálva elmondani egyet-mást mit most térhiány miatt is el kellett hagynom. Örömmel elszenvedem Shakespeare-ért és emlékünnepe az a szemrehányást, hogy a magyar kritikusok között én gyönyörködöm leglelkesebben Shakespeare ez úgynevezett sületlenségében. Van egy-két oly magyar kritikus, ki Molièret letette trónjából, most néhány másik Shakespeare-rel birkózik; hadd legyen olyan is, ki védni meri e nagy szellemeket. Ma-holnap oda jutunk, hogy még ehhez is egy kis bátorság kell.

III.

Ma ötödikszor került színre e mű; e körülmény alkalmat szolgáltat nekem arra, hogy beváltsam ígéretemet s még egy cikket írjak róla. Miért is ne? Ha divatlapjaink két-három cikket írnak a budai színház *Genovevájáról* s lelkesülésökben nem tudják hová legyenek, talán nekem is szabad még egyszer visszatérnem a Nemzeti Színház *Szentivánéji álmára*. Igaz, amazt Jaime és Treffreu írták, emezt pedig csak Shakespeare, egy elavult költő; amahhoz a híres Offenbach írta a zenét, ehhez pedig csak Mendelssohn;

de a *Koszorú* nem lévén divatlap, nem köteles mindenemű divat szószólója lenni, sőt elavult dolgokat is kedvelhet minden önmegtagadás nélkül.

A *Szentivánéji álom* alkalmi mű, de kérdés: vajjon az alkalmi mű alkot-e külön nemet a drámai költészetben s mennyiben jogosan? Hogy gyakorlatilag alkot, nem lehet tagadni.

Egész napjainkig fenntartotta magát s nagy költők is dolgoztak e nemben, például Goethe, sőt a mi irodalmunkban sem hiányoznak ily alkalmi drámák. Hogy többet ne említsek, ott van Vörösmartytól *Árpád ébredése*. Azonban az ily alkalmi művek, mint drámák, csekély becsűek, sehogy sem tudnak valódi drámává lenni, mint az alkalmi dal, óda vagy elegia valódi dallá, ódává, elegiává. Rendesen nem egyebek dialogizált allegoriáknál, néha énekkel vegyítve. Sokszor van bennök költői alapeszme, de nincs drámai élet, ezért a drámai költészetnek inkább csak kinövései, melyeket az alkalomszerűség ment s az általában vett költőiség, később is olvasásra méltók, de mint drámáknak a színpadhoz tulajdonkép nincs többé joguk. Épen az bámulatos Shakespeareben, hogy e sikamlós téren is valódi drámát tudott írni, oly drámát, melynek, mint ilyennek, alig van versenytársa: szóval az alkalmiságot szoros kapcsolatba hozta a drámai költészet belső igényeivel is. De minő drámát írt: tragédiát, szoros értelemben vett drámát, vígjátékot vagy bohózatot-e? Tulajdonkép egyiket sem. Leginkább bohózatos vígjátékot vagy jobban mondva a bohózat egy magasb faját tartalomban és formában egyaránt. Tudom, hogy a bohózat rossz hangzású szó irodalmunkban; emlékszem, hogy ezelőtt egy pár hónappal két politikai nagy lap, melyek semmiben sem értenek egyet, abban szépen megegyeztek, hogy a bohózat annyi, mint pusztá semmiskedés s rendesen oly író munkája, aki képtelen jó vígjátékot írni vagy a vasárnapi közönség ízléséhez aljasul. Íróink, kritikussaink, közönségünk jó része souverain megvetéssel tekint a szegény bohózatra, s ha néha mulat is rajta, mintegy szégyenli bevallani.

Honnan vettük e nézeteket, e szokást, e kedélyhangulatot? Aesthetikai műveltségünk hiányossága-e vagy a magyar természet sajátsága? Ez utóbbit nem merném állítani. Népünk igen jól mulat a maga bohózatos meséin. Úgy hiszem, másutt rejlik az ok. Sokáig a bécsi nagyrészt ízlés- és erkölcstelen lokal-bohózatok járna alatt nyögtünk s miattok megutáltuk a bohózatnak még a fogalmát is.

Újabban a budai színház a francia bohózatok selejtesebbjeivel vendégli a magyart ; a tánc, zene és látvány mulattatják ugyan a közönséget, de magoknak e műveknek csekély értéke nem igen hozhatja jobb hírbe a bohózatot. Talán maga az elnevezés is rossz s az egyoldalú fölfogás könnyen hajlandó az úgynevezett bohóságot csak bohóságnak tartani, melyhez az æsthetikának nincs köze. A jobb bohózat nálunk már vígjáték számában megy ; például Molière *Botcsinálta doctorát* nem meri bohózatnak nevezni, talán már csak azért sem, mert a Théâtre Français-ben adják, s ezt bizonytal nem tennék, ha valósággal csak pusztán bohózat volna. Szóval közönségünk nem becsüli a bohózatot s a kritika általában véve elősegíti a fogalomzavart. Ez még ugyan magában nem oly nagy baj, sokkal nagyobb az, hogy nem volt s nincs költőnk, aki kivívja a bohózat becsületét. Költészetünk a fajok tekintetében nagyon szűk körben mozog ; majd mindenik költő ugyanegy úton jár, pedig a kezdeményezés és bátorság nemcsak a genie kiváltsága, hanem a talentumoké is.

Bárki bármit mondjon, a bohózat épen olyan jogos nem, mint a vígjáték ; s ha alsóbb komikumnak nevezik, ez nem azt teszi, mintha sokkal csekélyebb becsű volna a fensőbbnél, hanem inkább csak azt, hogy alsóbb körben mozog, kevésbé korlátolt, erősebb vagy ha úgy tetszik durvább hatásra törekszik : mosoly helyett hahotára. Megengedem, hogy a mosoly tisztességesebb a hahotánál, kivált szalonban, de azért a hahota kunyhóban, palotában mindig drága kincse marad az embereknek. A bohózat tulajdonkép nem egyéb, mint a komikai jellemek és helyzetek túl-

zása; épen úgy meg kell lenni benne a komikai össze-
 ütközésnek, drámai életnek és költői igazságnak, mint
 a vígjátékban, csakhogy máskép. A bohózat nem a
 jellemrajz pontosságával hat, hanem a jellemző voná-
 sok éles kiemelésével, túlzásával, épen mint a torkép.
 Kit nem hat meg egy jó torzkép komikuma, ki fogja
 tőle megtagadni a művészi igazságot, pedig egyetlen
 vonása sem hű a természethez? A hűséget és valósá-
 got épen a pontatlanság, a túlzás fejezi ki, csakhogy
 a túlzásnak is van túlzása, a pontatlanságnak is pon-
 tatlansága s épen abban rejlik a művészet titka, el-
 találni az illő határt és mértéket.

A bohózat a cselekvényben is sokkal szabadabb,
 túlzóbb a vígjátéknál. A jellemrajz és viszonyok túl-
 zásából önként következik a helyzetek és bonyodalom
 túlzása is, de természetesen soha sem a költői igazság
 rovására, mely nem mindig egy a valószínűséggel.
 Ha az alapeszme és cselekvény az emberi szív és
 viszonyok komikumán alapul: akkor a túlzás úgy-
 nevezett valószínűtlensége a cselekvény folyamában
 sem igen jöhet kérdésbe. Ha a költő valóban tud hatni
 reánk, magával ragad s csakhamar otthon érezzük
 magunkat a tévedések, hibák és bohóságok ez eltor-
 zult világában is, mely külsőleg kevésbé hasonlít az
 élethez, de bensőleg mégis egészen az.

A bohózat e sajátságából foly az is, hogy a drámai
 költészet egyetlen faja sem kedveli annyira a phan-
 tastikust, mint épen ez. A népmesék tünderei örömet
 mulatnak az emberi hibák és gyöngeségek legbohóbb
 képviselőivel. Nem műköltő találta föl az erősebb
 komikum és tündérvilág e vegyítését. Ott van minden
 nemzet népköltészetében. A műköltők csak átvették
 és fölhasználták.

Érdekes, hogy a műköltészet hogyan osztozott meg
 mindazon, mi a népköltészetben csodás. A népmon-
 dákban nyilatkozó csodás az eposznak lett elválhatlan
 társa, mint a végzetszerűség fönséges kifejezője; a
 népmesei csodás legörömbestebb a bohózattal és szatirá-
 val párosodik; a tragédia is megtartott valamit, a
 subjectiv csodást, a népballadák léleklátását, melyet

Shakespeare oly megrendítően használt föl *Macbeth*-ben, *Hamlet*-ben.

De csodálatoskép épen a csodás elem az, amit leginkább hibáztat néhány magyar kritikus a *Szentiványéji álomban* s úgy látszik általában pálcát akar törni minden oly költői mű felett, melyben a csodás szerepel, legyen az eposz, satira, népmese vagy ballada. Először a *Pesti Hirnök* mondotta ki e nagy igazságot, nemsokára akadt két társa is: egy tudományos s egy divatlap. Shakespeare művében kidobta lába alól a valóságot, mely nélkül nincs költészet — monda amaz. «Éz a mű képtelenség, melyet, ha ma írna valaki, csúful megbuknék» — tódítá a másik. Íme minő kritikákat kell olvasnunk, minő æsthetikai leckéket hallgatnunk. Nem hiszem, hogy meggondoltátok volna, amit mondotok. Együgyű bölcsei a magyar kritikának, tudjátok-e, hogy a *Szentiványéji álom* elleni ingerültségtükben a költészet fele birodalmát tagadjátok meg, a régi és újkor kegitünőbb művei fölött törtök pálcát? Égessétek meg Homert, Virgilt, Dantét, Milont, Goethét; vigyétek borstakarónak Swift satiráit; szakítsátok ki Shakespeareből mindazt, hol szellem vagy tündér jelen meg; törjétek össze a népköltészet legdrágább kincseit; tépjétek le a legnagyobb képirók műveit s bámuljátok a photograph arc- és genreképeket, a reális ízlés e remekeit. Nektek nem a költői, a művészeti valóság kell, hanem a materialis, melyet kézzel lehet tapintani; nektek minden képtelenség, amit együgyű józanságtokban fel nem foghattok. Ti itélni akartok a legnagyobb költők műveiről s még az æsthetika ábécéjét sem értitek, mert íme összezavarjátok a művészet valóságát a mindennapi élet valóságával. Nincs itt helye a csodásról bővebben értekezni. Legyen elég megemlítenem annyit, hogy a csodás túl teszi ugyan magát a természet törvényein, de nem a szellemén, ellenkezik ugyan a valószínűséggel, de nem az illúsióval, a művészetben pedig ez a fődolog. S mi teremti itt az illúsiót? Három oly elem, melyet ha a költő sikerrel olvaszt össze, nem tévesztheti hatását.

Először a jelképeség, mely az erkölcsi világrend eszméit igyekszik feltüntetni; másodsor az emberi szív és szenvedélyek rajza, mert a jó és rossz szellemek, tündérek nem egyebek, mint az emberi tulajdonok legmagasabb kifejezései; harmadszor a naiv hit, vagy ha ez hiányzik, a hagyományok és gyermekkori emlékek varázsa, mely csak oly ember phantasiájára nem hat, aki egyoldalú ízlés rabja s mintegy mesterséggel ölt ki magából minden ilynemű fogékony-ságot. Mindebből önként következik, hogy eszmei valóság, lélektani igaz nélkül a csodás nem költői, s a legnagyobb költők is mindig oly csodást használtak föl s alakítottak át szükségök szerint, melyet a hagyományokban találtak. E három elemben a valónak annyi alapja van, amennyi az elégnél is több a művészeti való előállítására, ha a költő valódi költő. Ki ezt nem érti vagy legalább nem érzi, az általában bajosan értheti a művészet lényegét s a művészeti valót, a költői igazat, a csodás nélküli művekben is nagyon anyagiisan fogja föl.

Shakespeare a csodás használatában is felülmul minden drámaíró. Másnemű csodást használ tragédiáiban, mint vígjátékaiban. Tragédiáiban a csodás sohasem hat külsőkép magára a cselekvényre, se akadályozón, se elősegítően; nagyobbára subjectiv csodás, a küzdő hős lelkiállapotjának kifejezése, még pedig annyiban drámai módon, amennyiben visszahatván a kedélyre, mintegy motivumul szolgál. *Macbeth* boszorkányaiban a belső megkisértés van megtestesítve: Macbeth dæmoni álmodozása. A boszorkányok viharban jelennek meg, légben tűnnek el, mintegy jelképezve a lélek felindulását s a nagyra-vágyó képzelődés rémes árnyait. Mi természetesebb, minthogy az, aki a legféltelenebb nagyravágyással a bűn magvát hordja keblében, a szél zúgásában, a vizesés morájában is a nagyravágyás és bűn suttogását hallja s épen akkor, midőn saját érdemei és a szerencse kedvezése már oly magasra emelték, ahol könnyen megszedülhetni? Ily lélekállapotban lép fel Macbeth a tragédia expositiójában. *Hamlet*ben a

lélek megjelenése nem egyéb, mint magának a természetlen és iszonyú bűnnek sejtelve, mely a királyi udvarban minden becsületes ember kedélyét kínozza, leginkább pedig Hamletet, kiben ez mély meggyőződéssé érik s boszúra ingerli. S valóban a lélek csak vele áll szóba, ki leginkább hiszi a bűnt. Azonban Shakespeare e csodást nemcsak jelképesen s hősei kedélyállapotának költői kifejezésére használja, hanem egyszersmind úgy használja, hogy lehetlen képzelődésünkre nem hatnia. Hamlet atyjának lelke az éjjél óráiban, elhagyott helyen jelen meg s akkor, midőn az iszonyú bűn sejtelve Hamletből a közönségre is elragadt. Macbeth viharos időben, egy magános puszta találkozik boszorkányokkal. Mindkét műben a szellemek nem annyira magokban hatnak, mint inkább a tragédia hősei lélekállapota s a hely és körülmények által, ahol és melyek közt megjelennek. Sehol sem gátolják vagy segítik elő a cselekvény külső folyamát, mint az eposzban, de igen bensőkép, amennyiben Hamletben a sejtelen hitté érlelődik, Macbethben pedig a dicsvágy és bűn csirázni kezd.

Szóval Shakespeare tragédiáiban a csodás a szereplő egyének subjectiv körében marad s belküzelmeiket fejezi ki.

Másképp van vígjátékaiban. Itt a szellemek nem a sejtelen és bűn rémes árnyai, kiket csak az illető lát s kik mindjárt eltűnnek, mihelyt a felindulás, a szenvedély mámora csillapul. Itt egészen önállóan szerepelnek s befolyanak a cselekvény külső folyamára is, sőt magok intézik, mint a gondviselés eszközei, a véletlen képviselői. Épen a vígjátékba illenek, hol az események véletlensége nagyobb szerepet játszik, mint a tragédiában, de leginkább a bohózatba, hol a jellemek és bonyodalmak művészi túlzása a fődolog s hol némely esetben a komikai túlzást csodák nélkül nem is lehetne eléggé költőileg megérzékíteni. Természetesen itt csak derült, vitor, néha könnyelmű szellemekkel van bajunk, kik mulatnak az emberi gyarlóságokon, megtréfálják a bohókat, de az okos, jó és derék emberek felett tulajdonkép nincs hatalmuk.

E jellemző vonás, melyet némely népmesében is feltekinthetünk, adja meg tulajdonképp a bohózatbeli csodás jelképességét.

Minél szeszélyesebb, bohóbb az ember, annál inkább elveszti maga felett az erkölcsi uralmat s válik a véletlen játékszerévé; lassanként ösztönei, vágyai, szeszélyei, képzelődései rabjává lesz s minden megtörtenhetik rajta.

Vágyaink, rögeszméink és képzelődésünk e csodássága, képtelensége összhangzik az események csodásságával és képtelenségével s a csodásság és képtelenség az emberi gyarlóságok és bohóságok való képévé alakul. Így fogta föl Shakespeare a komikai csodást a *Szentivánéji álomban*. Íme Theseus, Hippolyta, Egeus, nem jutnak a tündérek hatalma alá, míg a képzelődő szerelmesek egészen azalatt állanak, s itt is némi fokozat van, a heves férfiak inkább, mint a szelidebb nők. A mesteremberek között is egyedül Zuboly jár porul, a legképzelgőbb és legbohóbb társai közt.

De a csodást e műben nemcsak e jelképesség olvasztja a mű organismusába, hanem még egyéb is. A mű egy álomkép s a szereplő egyének mintegy álomból ébrednek föl, miután megszenvedtek és nevetségessé váltak. S kik e mű tündérei? Az elfek, az álom tündérei, kik hajnalban szétoszolnak. Az álom és szenvedély, az ébredés és kijózanulás egymásba játszanak s a hajnal elűzi az éj látomásait vagy ha úgy tetszik, a való a képzelődés képtelenségét. Mi könnyen szállhat képzelőnk a költő után! Kelleljesb és művészibb illusio?

E mellett mily költőileg és lélektanilag vannak rajzolja e tündérek. Mellőzöm a tündérdalokat, melyeket az angol kritikusok a hangzatosság és báj példányainak neveznek, csak a jellemrajzról szólok valamit. Shakespeare készen találta a mondákban és mesékben, sőt magában az irodalomban is az elfeket. Szokása szerint átvette és szüksége szerint átalakította őket. Letörölt róluk minden dæmonit és kísértetést s vidorabb, kevésbbé ártalmas viszonyba hozta az emberrel.

Shakespeare elfei kiválóan az ábránd, szeszély és álom tündérei, kik a holdnál sebesebben kerülnek meg a földgolyót, nem kedvelik a napvilágot, szeretik a homályt és holdfényt, de leginkább a félhomályt, az éber alvó álmodozás idejét ; hatalmuk is csak ez időre szorítkozik. Íme e tündéri tulajdonoknak is meg van lélektani alapjuk, de még inkább az embereiknek. Ők nem az ember jó vagy rossz tulajdonainak összpontosított kifejezései, mint más szellemek.

Tulajdonkép se jók, se rosszak, szorosan véve nincs erkölcsi világuk, mint némely nagyvilági gavallérnak vagy delnőnek, kik kellemesek, elmések, szeretik a szépet, utálják a rútat, de életök csak tánc, multság, tréfa, bohóság. Titania és Oberon nem rossz szívűek, legfeljebb egy kis féltékenység és méreg bántja őket, hamar összevesznek, megtréfálják egymást, de egy vidám táncban hamar is kibékülnek.

Amily légiesen könnyű alakjuk, épen oly felületes kedélyviláguk. Az emberek iránt nincs mélyebb részvétők, nevetnek rajtuk és sajnálják őket, de nem erős-rokonszenvből, sem rosszaságból.

Leginkább a phantastákhoz és bohókhoz vonzódnak s tulajdonkép csak felettök van igazi hatalmuk. Varázsaik alapja az emberi kedélyben rejlik. Természetes, hogy Demetrius és Lysander oly könnyen hatalmukba esnek s bizony nem csoda, hogy Zuboly a szamárfaj külalakját is megkapja. A gondviselés eszközei, hogy megtréfálják és csúffá tegyék a bohót s ha lehet kijózanítsák. Puck valamivel durvább a többinél : ő a tündér-udvar bohóca, van benne valami dæmoni is, de ez alig több a vásottságnál.

E vázlatból is láthatni, mily bajosan játszhatni jól e szerepeket. A tündérek jellemzőbb vonásait fölfogni bizonyára nem nehéz, de megérzékíteni a kecs, kellem, naivitás phantastikus alakjában nagyon nehéz s kivált színésznek, még a legjobbnak is, csaknem lehetlen. Honnan vegye a gyermekies termetet, rendkívüli könnyedséget, kecsét, vidorságot, melybe mégis bizonyos méltóságos és királyi vegyül? Oberont Egressy játszotta, Puckot Szerdahelyi, Titaniát Szig-

ligeti Anna. Két legjobb színészünk kezében volt a két főtündér; mégis nem csodálkozom, hogy játékuk nem sikerült, inkább azon csodálkozom, hogy ezen némely lap csodálkozik, az *Ungarische Nachrichten* pedig épen ebből ítéli meg a Nemzeti Színház egész művészetét. Csodálatos, hogy az *Ungarische Nachrichten* német létére nem tudja: mennyire nem sikerült e mű a legelső német színpadokon is.

Tieck, midőn 1843-ban Dresdában új rendezéssel előadatta, rövid és szelíd kritikájában sem állhatta meg, hogy a Puck szerepét játszó színésznőt keményen meg ne rója. Bécsben szintén rosszul adják. Gervinus nagy elégtelenséggel nyilatkozik a berlini előadásról s egyenesen kimondja, hogy a német színészet mostani hanyatlásában legkevésebbé remélhetni e mű sikerét. Pedig ott nők játszották a két főtündért, nem pedig mint nálunk, szükségből férfiak, kiknek alkalmasint soha sem fog sikerülni. Shakespeare idejében inkább sikerülhettek e szerepek; korán a színészetre képzett gyermekek adták s így ha tehetségök volt, sokkal hívebben tükrözhatték vissza a szerep lényegét, mint akár a jobb színésznők is.

E körülményeket a legszigorúbb kritikának is számba kell venni. Részemről méltánylom mind Egressyt, mind Szerdahelyit azért, hogy elég önmehtagadások volt szükségből e szerepeket eljátszani.

Egressy mindent megtett, amit megtehetett; kevésebbé Szerdahelyi, ki némely francia vígjátékban is vidorabb és vásottabb tud lenni, mint a vidorság és vásottság e tündéri szerepében.

Sokkal jobban sikerült a négy szerelmes szerepe. Hermia (Prielle Kornélia), Helena (Lendvayné), Ly-sander (Lendvay), Demetrius (Paulai). Kár, hogy nem öntöttek szerepeikbe több hevet, szerelmi lázt egyéni jellemök árnyalatai szerint, kivált a bűvös csöppek után, midőn a szenvedély majdnem az örvöngésig emelkedik, melyet aztán oly természetesen követ az elbágyadás. Az est koszorúja mindenesetre a mesterembereket illeti, kivált Szigetit, ki Zuboly szerepét sok kedvvel, eredetiséggel s néhol igen sikerülten ját-

szotta, de a túlzás nem keveset rontott, kivált az utolsó felvonásban.

Szigeti igen jó volt az első felvonásban, midőn minden szerepet el akar játszani, de midőn számárfejet kap és Titánia nyájaskodik vele, kissé mérsékelni kellett volna magát. Már magában oly nevetséges a helyzet, hogy nincs szükség erősb szinezésre s Titania nyájaskodásának komikuma egészen elvész, ha Zuboly fölébred álmából; azt is igen jól játszotta Szigeti, tulajdonkép ez fénypontja játékának, azonban a színi előadás igen túlzott volt. Értsük meg egymást. Nem arról van szó, hogy a bohózatos, túlzott jellemet nem kell túlozva adni, hanem arról, hogy a túlzást nem kell még túlozni is s főleg megtartani a túlzás komolyságát. Szigeti és Szathmáry (Dudás) úgy játszottak a fejedelem előtt, mintha tréfálnának, pedig akkor lettek volna igazán nevetségesek, midőn leg-túlzottabb erőlködéseikben is látszott volna rajtok, hogy komolyan tetszeni akarnak.

E tekintetben legjobb volt Tóth (Vaczkor) és Sántha (Ösztövér). Azonban úgy látszik, hogy Szigeti különben derék játékának e hiányát sejteni is kezdi, legalább az ötödik előadáskor sokkal kevésbé túlzott az utolsó felvonásban.

A FÖSVÉNY.

Vígjáték 5 felvonásban. Irta Molière, fordította Kazinczy Gábor. Előadatott a Nemzeti Színházban 1864 szeptember 23-án.

I.

*Tartuffe*öt és *Dandin György*öt kivéve, talán Molière egyetlen vígjátékát sem vádolták annyira erkölcstelen iránnyal, mint épen a *Fösvény*-t. Természetesen nem annyira a közönség, mint a kritika, leginkább oly kritikusok, kik affectálták az erkölcsiiséget, vagy ha mélyen érzeték is, olynemű elmélettel rontották meg izlésöket, mely szerint a költészet pusztán csak erkölcsi prédikáció. Nem tudjuk Rousseaut hova számítsuk: az affectált vagy őszinte erkölcsbírák közé, de annyi bizonyos, hogy e nagy író, kinek, mint a színpad elvbeli ellenségének, kár volt színműveket bírálni, aligha hirdetett nagyobb előítéletet, mint akkor, midőn Molière *Fösvény*-ét erkölcstelen vígjátékának bélyegezte. Nagy bűn, úgymond, a fösvénység és uzsoráskodás, de nem nagyobb-e még meglopni az atyát s oly tiszteletlenül bánni vele, mint a negyedik felvonás ötödik jelenetében. Ezért nem haboz kimondani, hogy a *Fösvény* a rossz erkölcsök iskolája, mely a tiszteletlen és tolvaj fiút a nézővel megszerettette, magát az erényt akarja nevetségessé tenni. Ily egyoldalú erkölcsi szempontból ítélni meg költői művet, Rousseau előtt is divatos volt s most még divatosb, kivált oly körben, hol egyébiránt Rousseau a legkevésbbé kedvelt író. E divat természetesen a mi irodalmunkat sem kerülte ki. Nem szó-

lok az *Idők Tanuja* és *Pesti Hirnök*-féle bírálatokról ; kívülök is elég kritikus van, kik ha nem is oly nevetésesen, de szintoly tévúton keresik az erkölcsiséget a drámai költészetben. Hiszen alig múlt egy pár éve, hogy egyik vígjátékírónk akadémiánkra oly elmélettel köszöntött be, mely szerint Molière legkitünőbb vígjátékai erkölcstelenek, sőt általában a valódi komikum lehetlenné válik. Az erkölcsi szempont ez egyoldalú képviselői hatását sok tekintetben elősegíti az a körülmény, hogy a művészeti szempont képviselői rendszeren hasonló egyoldalúságban sinylenek. A művészet önmagának célja, semmi köze a morállal — mondja az ellenfél ; — a művész ecsete csak úgy adja vissza a rajzot igazán, ha logikája csupán a tárgyat tartja szem előtt s nem törődve sem jóval, sem rosszal, megy célja felé. Ily egyoldalú általánossággal nem dönthetni el még csekélyebb érdekű kérdéseket sem. Ha a költészetben minden a morál, akkor tulajdonkép nincs szükség költészetre ; ha a morál semmi, akkor a költészet nemcsak hűtelen rajza az emberi szívnek, hanem egész létében művészietlen is. Hogyan, tehát a költőnek semmi köze sem volna a morállal s épen a drámaköltő sérthetné erkölcsi érzésünket, az a költő, ki a szenvedélyek küzdelmét rajzolja az erkölcs, társadalom és állam nagy érdekeivel s egyszersmind a tévedések és bűnök nemesise által rázza meg szívünket? Ha így áll a dolog, akkor a költői igazságszolgáltatás közönyös kérdés s csak a szeszély játéka ; akkor a szenvedélyek küzdelmét akár a véletlen döntheti el ; a részben legművésziőbb rajz vég hatásába a legművészietlenebbé válik ; s a drámai művészet, melyet Aristoteles a szenvedélyek tisztításának nevezett, a szenvedélyek felzavarásává válnék. A morál épen úgy része a drámai művészetnek, mint a lélekbuvárlat, jellemrajz, cselekvény, sőt úgy szólva egymásba játszanak. Holmi kevély phrasisokkal nem a morált kell kiküszöbölni a drámai művészetből, hanem a moralisták balga követeléseit, de annyiban küzdenünk a morál mellett, amennyiben a drámai művészet alkatrésze. A moralisták ily balga köve-

telése a többek közt mindjárt az, hogy a költőnek főszemélyeiben az erény képviselőit, az emberi tökély eszményeit kell rajzolni. A drámaköltő épen ily hő-
söket használhat legkevésbbé. Hová lesz a tragédia megrázó hatása a tévedésbe vagy bűnbe sodort szenvedély rajza nélkül? Vagy ártatlan erényes embereket szenvedtessen a költő, kiket végül megjutalmaz. Így lehetetlen tragédiát írni, legfeljebb csak érzékeny drámát s mellözve a költői szempontot, csak tisztán erkölcsből is, melyik nagyobb hatású: az erkölcsi nemesítés sujtó karja-e, melyet az élet majd mindenemű viszonyaiban többé-kevésbbé feltalálunk, vagy a gondviselés jutalmazása, mely ritkább az életben s melyet maga a keresztyén vallás is a túlvilágba helyez? E mellett az ilyennemű drámák, melyek között alig találhatni kitünőt, igen hajlanak amaz erkölcs-telen tan felé, hogy az erény ne önmagában keresse a jutalmat, hanem világi javakban. A martyrologia költői formája a legenda s nem a dráma s erkölcsi túlbuzgalmunkban kár összezavarni a műfajokat. Hogy komédiát hogyan lehet írni erényes hőskről, épen nem képzelhetjük, mert azt csak föl nem tehetni a moralistákról, hogy az erényt akarják kigunyolni. A komikus költő még kevésbbé használhatja az erény hőseit, mint a tragikus. A moralisták követelései kifogyhatatlanok, de csak azt érintjük, mely némiképp rokon a fennebbivel, s a Molière *Fősvénye* ellen emelt vádat alkotja. A drámában — így szólnak — a jónak kell győzni a rossz felett; a tévedt vagy bűnös ember bukását az erényes diadalának kell követni akár a tragikum, akár a komikum alakjában. Az igaz, hogy mind a tragédiában, mind a komédiában valaminek győzedelmeskedni kell s ez nem lehet ellentétben a morállal, sőt széles értelemben maga a morál: de tulajdonképp eszmének kell győzni, nem személynek s hogy a személyek, kik erre befolyanak, erényes vagy nem erényes emberek legyenek-e, inkább csak a tárgytól függ s épen nem absolut szükségesség, sőt a tragikum és komikum legjobb tárgyai közül sok épen meg sem tűrné. Mind a tragédiában, mind a komé-

diában a katastropha a megsértett erkölcsi érdek kiengesztelése s itt az a pont, hol az erkölcsi és művészeti elem legláthatóbban összeolvad. Ezt támadjátok meg, ha erkölcstelen, mert akkor művészietlen, de ne vessétek latra azok erényét, kik e katastrophát előidézhetik, mert akkor oly kevéssé vagytok lélek-búvárok, mint æsthetikusok. Ime Sophokles *Elektrá*-jában Klütemnesztra, a férjgyilkos nő, fia kardja alatt vérzik el. Ti felsóhajtotok, hogy a férjgyilkosság nagy bűn, de az anyagyilkosság még nagyobb. Szerintetek talán idegen, de erényes embernek kellett volna végrehajtani e tettet. De az erényes ember bosszúálló-e? Vagy a tragédiákat törvényszéki ítélettel akarjátok-e bevégezni, mely inkább külső, mint belsőkép büntet? De a költő nemcsak nagy bűnöket rajzol, hanem nagy tévedéseket is, s a nagy bűnök némely tárgyainál vajjon miféle törvényszék fog ítélni a királyok és királynők bűnei felett. Ím ott van Shakespeare Brutusa, megbukik, nem azért, mert a szabadságot szerette, hanem mert nem okosan szerette s oly körülmények alatt akarta visszaállítani a republikát, midőn már hiányoztak a republikai erkölcsök. Vajjon a győzőknek hazafiság és erény képviselőinek kell-e lenni? Antonius és Octavianus nem azok, de az természetes az erkölcsi szükségesség fejleménye, hogy a szabadság nevében elkövetett politikai orgyilkosságot, a szabadsággal kacérkodó zsarnokság kövesse s a szabadságot nem érdemlő Róma végkép a cæsarismus karjaiba dőljön. Ebben rejlik a morál, a költői igazságszolgáltatás, kiengesztelés s nem holmi erényes mesterkedésekben. A drámaköltő inkább csak felvett hőse pályáját rajzolja bukásáig s nem egyszersmind a többi személyeket is. A görög drámaírók ugyan trilogiákat írtak, hol a tévedések és bűnök egymásból folyó láncolatát rajzolják külön főszemélyekben s így Orestes bűne egy új dráma alapja lesz, de arra a gondolatra soha sem vetemedtek, hogy a tragikai hatást az erényes emberek győzelmében keressék s nem a tévedők vagy bűnösök bukásában. A fődolog az, hogy a tévedés vagy bűn magában hordozza

a nemesist, mely végre eléri a viszonyok kényszerűségénél fogva: ez az eszme győzelme, ez a morál, a többi e tekintetben kevésbé lényeges vagy épen lényegtelen. A komikus költő még kevésbé fogadhatja el a moralisták eme tanácsát, mint a tragikus. A vígjáték hőse mindig olyat akar, mi helytelen, mi ellentétben van vagy saját tulajdonságaival vagy az erkölcs, társadalom, életbölcse ség, közszokás, illem követeléseivel. Személyiségénél vagy viszonyainál fogva már akarata is nevetséges, nem is érheti el, amit akar vagy ha eléri, el kell vesztenie, pórul járnia, mit cselszövény eszközöl a többi személyek részéről. E cselszövényt önkénytelen maga a főszemély is elősegíti, mi emeli a komikai hatást mind a jellemrajzot, mind a helyzeteket illetőleg. A komikai hős pórul jár, kijátszodják, megcsalják, csúffá teszik, meg is javul olykor, ha a körülmények engedik, de csak akkor, ha komikailag megszenvedett. Vajjon erényes, jámbor emberek képesek-e valakit kijátszani, megcsalni, hogy céljukat elérjék? Nem kell-e ide egy kis ravaszság, gonoszság, ha nem is épen bűn, de mindenesetre mégis annyi, amennyi a szigorú moralisták kritikáját ki nem állja. Mit csináljon a szegény vígjátékíró erényes, jámbor személyekkel, kiket arra kell használnia, hogy komikai hőst tönkre tegyék? A cselekvény megindul s ha a jámbor emberek nem gonoszodnak el, egy kissé bizony a bohó, sőt bűnös ember fog győzedelmeskedni felettük, mi aztán épen oly művészietlen, mint erkölcstelen. Azonban van egy más körülmény is, mi a komikai cselszövény győzelmes ravaszságát nemcsak szükségessé teszi, hanem enyhíti is annyira, hogy épen nem sérti erkölcsi érzésünket. A valódi komikai hős maga idézi föl maga ellen a cselszövényt, saját hibájával vagy bűnével kelti ki környezetében a ravaszságot, a megtorló szenvedélyt s így midőn pórul jár: azt az érzést kelti föl bennünk, hogy megkapta amit keresett és megérdemelt, s távolról sem azt, hogy azok a gonoszok mily rútul bántak e szegény emberrel. Az erkölcsi érdek itt is a katasztrófába olvad, a fődolog itt is az,

hogy a hős magában hordozza nemesiségét, mely eléri s nem az, hogy akik befolytak bukására, hány próbás erényűek. Ha az igazság szolgálóinak megengedünk egy kis ravaszságot a bűn üldözése, az igazság kiderítése körül, még inkább meg lehet azt engednünk személyeire nézve a drámaírónak, ki ugyan nem porosz, de, ha valódi költő, minden törvényszéknél igazságosb.

Ily valódi, ily igazságos költő Molière. Az erkölcsi és művészeti elem összeolvasztását a komikumban senki se értette jobban nálánál. Főszemélyei magok idézik föl a cselszövényt és a szenvedélyekben lelik büntetésüket, bukásukat. Az a vád, mit Rousseau *Fősvénye* ellen emel, a műnek épen egyik legfőbb érdeme. Harpagon fősvénységével kinozza egész családját, még a legszükségesebbet is megvonja gyermekeitől. Mi természetesb, hogy a fiú adósságot csináljon és tékozló legyen. Kell-e komikaibb valami, mint az, hogy aki magától is megvon mindent, idegen uzorásoknak gyűjti vagyonát? Mi utánozhatlan jelenet, midőn tudtán kívül, saját fiának akar nagy uzorára pénzt kölcsönözni s óhajtja a gazdag atya saját maga halálát! Nem vitatjuk, a tékozlás nagyobb bűn-e vagy a fősvénység, de vajjon ki idézte elő e tékozlást s ki szenved miatta? Nem az-e, aki megérdemelte. Tulajdonkép ez itt a kérdés s nem az, hogy melyik nagyobb bűn. Harpagon vén léte szerelmes is s egy fiatal leányt akar elvenni, kit fia szeret. Fia ki játsza atyja tervét, hogy házasodhassék, átveszi a szolgálja által ellopott pénzes ládát s addig nem adja vissza atyjának, míg házasságába bele nem egyezik. Megint nem vitatjuk: vajjon a lopás és fiúi tisztelenség nagyobb bűn-e a fősvénységnél és uzoráskodásnál? De ismét kérjük, nem oly embert ér-e, aki ezt felidézte s megérdemli. Jól esik nevetnünk rajta, hogy ily pórul járt s e nevetésben több erkölcsi érzés nyilatkozik, mint Rousseau moralizálásában. Nem a tiszteletlen és tolvaj fiút szeretjük, de csodálnók, ha Harpagon nevelési rendszere másképp ütne ki s boszankodnánk, ha egy szerény, engedelmes fiút látnánk

magunk előtt, ki eltűri, hogy atyja boldogtalanná tegye. Rousseau nem gondolta meg, hogy midőn a tékozló és tiszteletlen fiú miatt annyira feljajdul, okvetlen a fősvény és rossz atyát védi, s ha ő maga írta volna meg a művet, már conceptiójában is lélektani hibát követett volna el s épen úgy gyengítette volna az erkölcsi, mint a művészi hatást. Ha a fősvény katasztrófáját nem családja tagjai idézik elő, kevésbbé lesz vala természetes és komikai. A fősvénység veszélye és nevetségessége sehol sem tűnhet fel élénkebben és sehol sem szülhet oly könnyen más bünt, s vonhat magára visszatorlást, mint épen a családi körben. Csak itt lehetett kifejteni erős komikai nemesist vagy más névvel valódi drámai morált. Kell-e több morál, mint egy fősvény atya, ki tékozlóvá, sőt tolvajjá teszi fiát, egy vén szerelmes, ki, mert nem tiszteli magát, gyermekeitől sem tiszteltethetik és semmit sem ér el, mire nevetséges szenvedélyében törekszik? Vajjon lehető lett volna-e ez más conceptióval? Nagyon kétlem, de arról meg vagyok győződve, hogy a moralisták némely balga követeléseai a drámai művészetben épen úgy tönkretennék a tragikumot, mint a komikumot s velők együtt erkölcsi mélyebb hatást. azonban a moralista Rousseau gáncsait sokkal inkább megbocsáthatni, mint az æsthetikus Schlegelét.

Rousseau jól értette ugyan a zenét, de nem foglalkozott az æsthetika más ágaival, írt ugyan operát, sőt vígjátékot is, de mintha megbánta volna ez ifjúkori bűneit, megtámadta a drámai művészetet, a romlottság szüleményének nevezte, mi igen illetly bölcshez, ki civilisatióban csak a romlottságot látta s a természeti ősállapot után sóhajtozott. Schlegel kiválóan mint æsthetikus szerepelt s egy négy kötetes munkájában majd minden nemzet drámairodalmát megbíráta. *Über die dramatische Kunst und Literatur* című munkájának sok érdeme lehet, de semminemű érdem nem ellensúlyozhatja azokat a nyomorult kritikákat, melyekkel e könyvben Molièret sárba tiporni igyekszik. Valóban, más nemzetek a franciákat a költészet majd minden nemében felülmulják, de a

vígjátékban nem mérkőzhetnek velök, s Molière, a komikus, majd oly magasan áll az európai irodalomban, mint Shakespeare, a tragikus. S íme, épen Németországon áll elő egy oly kritikus, ki Molièret lenézi, azon a Németországon, melynek maig sincs egyetlen kitünő vígjátékírója ; csak Kotzebuval dicsekedhetik, s egyik legnagyobb költője Goethe gyöngénél gyöngébb vígjátékokat hagyott hátra. Azt érthetni, hogy a franciáktól akkortájt a csatatéren annyiszor meg-alázott Németország örömujjongva fogadott egy oly kritikust, ki a legnagyobb francia költő dicsőségében gázol, de az megfoghatatlan, hogy Magyarországon is találkozhattak oly kritikusok, kik Schlegel uszály-hordozóivá alázták magokat. Ezelőtt tizenkét évvel *Dandin Györgyöt* Schlegel kardjával támadta meg egyik kritikuskunk, ezelőtt két évvel egy másik szintén Schlegel Corpus Jurisából olvasott halálos ítéletet *Tartuffere*. Csodálatos, hogy most *Fösvénye* ellen senki sem hívta segítségül Schlegel bölcsességét. Vagy talán meg is történt, csak én nem olvastam.

II.

De mit mond tulajdonkép Schlegel? Sajnálja, nagyon sajnálja, hogy Molière annyira elrontotta Plautust, kinek egyik művéből kölcsönözte tárgyát. Sokszor veti Molière szemére azt a léha vádat, hogy latin, olasz és spanyol elődeitől egyet-mást kölcsönzött, azonban itt megelégszik azzal, ha kimondhatja, hogy amit kölcsönzött, tökéletesen elrontotta. És mivel rontotta el? Szerinte épen azzal, ami darab érdeme, hogy tudniillik alapeszmében, cselekvényben, jellemrajzban különbözik a Plautus vígjátékától. Schlegel dicséri Plautus egyszerű cselekvényét s hibáztatja, hogy a Molière-é bonyolultabb ; tetszik neki, hogy Plautusnál az egész cselekvény központja a kincs ellopása, melyet a fösvény épen azért idéz elő, hogy gondosan rejtegeti ; megrója Molièret, hogy a kincs rejtegetésére nem helyez oly nagy súlyt, mint Plautus, hogy egy pár felvonáson át a kincsről nincs is

szó s Molière igen művészietlenül lepi meg nézőit, midőn a szolga az ellopott kincssel belép.

Ez ellenvetés mind állana, ha Molière nem akart volna egyebet, mint Plautus vígjátékát reprodukálni. Azonban történetesen egészen új vígjátékot írt s mind alapeszméje, mind jellemrajza másnemű cselekvényt kívántak. Molière fősvénye harcban áll gyermekeivel fősvénysége és szerelme miatt, s így a jellem és helyzet e bonyolultsága szükségesképp bonyolultabb cselekvényt kíván, minő a Plautusé; a kincs rejtegetése is épen azért nem válhatik a cselekvény központjává s csak mint másodrendű dolognak kell szerepelnie. Schlegel oly követeléssel áll elő, mely szerint Molière kénytelen lett volna vagy csak Plautust másolni, vagy saját eredeti conceptióját megrontani. S vajjon miért művészietlen meglepetés az a jelenet, midőn a szolga az ellopott kincssel belép? La Flèche nem haragszik-e Harpagonra, Kleant nincs-e a legnagyobb szorultságban? A szolgát kettős indok ösztönzi e lépésre: a Harpagon elleni gyűlölet s a segíteni kívánás urán, míg Kleant az ellopott kincsben eszközt talál arra nézve, hogy vagy elszöktesse a leányt vagy pedig lemondásra kényszerítse atyját.

Azonban halljuk Schlegel fontosabb gáncsait, melyek ha állanának, valóban megdönthetnék Molière *Fősvényét*. «Molière — úgymond — a fősvénység minden nemét egy személyben halmozta össze, s mégis az a fősvény, ki kincsét elássa s az, ki uzsorára kölcsönöz, bajosan lehet ugyanazon személy. Harpagon éhezeti lovait, de hát miért van kocsija és lova? Ez csak oly embert illet meg, ki aránytalan csekély költséggel bizonyos rang tekintélyét kívánja megőrizni. A komikai jellemrajz hamar véget érne, ha Molière csak egy fősvény jellemét rajzolná. Molièrenek legnevezeteseb eltérése Plautustól, az hogy emez csak kincsrőzöt állít előnkbe, amaz pedig még szerelmessé is teszi fősvényét. A szerelmes vén ember nevetséges, az aggodó fősvény szintén az. Könnyű belátni, hogy az éles ellentétet szül, ha a fősvénység

szenvedélyéhez, mely az embert különhuzóvá és zárkóztató teszi, a szerelmet csatoljuk, mely közlékeny és pazar szenvedély. Azonban a fősvénység rendesen jó óvszer a szerelem ellen. Hol a finomabb jellemzés vagy erkölcsi hatás, minthogy itt erre kiváló súlyt helyeznek, Plautusnál-e vagy Molièrenél? Harpagont amint végig nézi a fősvény és a vén szerelmes, mindkettő elégtelenül térhet haza a színházból. A fősvény azt fogja magában mondani: «Én legalább nem vagyok szerelmes», a vén szerelmes pedig: «Én legalább nem vagyok fősvény.» A magasabb vígjáték az emberi bohóságokat, bármily feltűnők legyenek is, a dolgok rendes kerékvágásában rajzolja; amit csak kivételességeknek, a felfordultság idétlen szülöttének gondolhatni, csak túlzó bohózatba illhetik be.

Schlegel, úgy látszik, épen oly figyelmetlenül olvasta el Molière *Fősvényét*, mint amennyire nem érti vagy nem akarja érteni a complicált szenvedélyek lélektani és művészi jogosultságát. Ellenkezést lát abban, hogy Harpagon elássa kincsét és mégis uzsorára kölcsönöz. De vajjon Harpagon oly fősvény-e, ki abban találja örömét, ha a holt kincsben gyönyörködhetik: azért ássa el a tízezer tallérát, mert nem akarja uzsorára kiadni, vagy azért, mert még nem akadtt erre jó alkalom? A mű minden sora ez utóbbi kérdést igenli. Harpagon tízezer tallérát azelőtt való nap hozták haza, melyen a mű kezdődik. «Mindamellett — mond (I. felv. 5-ik jel.) — nem tudom, tettem-e, hogy tízezer tallért, amit tegnap meghoztak, kertemben ástam el.» Már ebből is látszik, hogy ő nem igen szokott magánál pénzt tartani, hanem uzsoráskodik s épen a nagy uzsorával visszakerült pénze okoz neki nagy aggodalmat. Harpagon, hacsak a körülmények nem kényszerítik, nem szokott magánál pénzt tartani. «Bizony nem kis gondot ad, — kiált fel (I. felv. 4-ik jelenet), — ha az ember egy jó csomó pénzt rejteget magánál s be boldog, ki jól elhelyezte vagyonszáját s csak annyit tart kezénél, ami napról-napra kell.» Molière az egész műben úgy jellemzi fősvényét, mint egy telhetetlen embert, ki minél több pénzre vágyik

s ezt fősვნységgel és uzsorával igyekeznek elérni, de sehol sem olyannak, aki amit bevesz, rejtegeti, el-
 ássa szenvedélyből. Mellözve a Simon mesterrel való
 jelenetét, csak az első felvonás ötödik jelenetét em-
 lítem, midőn fiának így szól: «Ha szerencséd van a
 játékban, haszonra kellene fordítanod s amit nyersz,
 kiadnod becsületes kamatra, hogy annak idején meg-
 találád. Egyébiránt, mellözve a többit, szeretném
 tudni, mire való mind e szalag, mely tetőtől talpig
 elborít s nadrágot tartani nem elég-e egy féltucat
 kapocs? Szükséges-e parókákra vesztegetni a pénzt,
 ha az ember saját természetes haját viselheti, ami
 semmibe sem kerül. Fogadnék reá, hogy paróka és
 szalag husz pistolra rúg s husz pistol évenként csak
 8% kamattal tizennyolc livret, hat sout, nyolc fillért
 jövedelmez. Azt tanácsolja-e fiának, hogy megtaka-
 rított pénzét elrejtse vagy azt, hogy uzsorára adja?
 Nem az uzsorás fősvény szól-e belőle? Íme, mily alap-
 talan az egész ellenvetés. Nem Molière következetlen,
 hanem Schlegel nem fogta föl Harpagon jellemét s
 nagyfelületesen a kinczsásást és uzsorát csak magában
 tekintve a legigazságtalanabb ítéletre vetemedett.
 Az az ellenvetés is, hogy miért tart a fősvény kocsit
 és lovakat, ha fősvény, csak oly ellenvetés, mint a
 fennebbi. Molière vígjátékainak főbb személye nagy-
 részt a nemesi osztályhoz vagy a vagyonos polgár-
 sághoz tartoznak. Hogy Harpagon úri ember, több
 körülmény mutatja, bár a cselekvény nem tette szük-
 ségessé, hogy a költő Harpagon társadalmi állásáról
 részletes felvilágosítást adjon. Harpagonnak szaká-
 csa, cselédjei vannak, sőt fiának szolgát tart. Valér
 nem állhat vala be hozzá udvarmesternek, ha Harpa-
 gon holmi obscurus szatócs. Ha a társadalom alsó
 fokán állana, szabadon élhetne aljas szenvedélyének,
 de így kötve van, kénytelen megőrizni társadalmi
 állásának külszínét s a lehető olcsón úri házat tartani.
 Ez is egyik komikai vonás benne. Schlegel követelése
 itt is, mint mindenütt, csak rosszabbá tenné a víg-
 játékokot.

A nagy német kritikus megvetően néz le a törpe

francia költőre, a fősvenység és szerelem között is ellenkezést lát s lehetőségét csak a legritkább kivételességnek hirdeti. S ezt Schlegel mondja, ki bámulja Shakespeare-t, azt a Shakespeare-t, ki a drámaírók között leginkább használ bonyolult szenvedélyeket vagy jobban mondva, különböző szenvedélyekből összeolvasztott jellemeket. Miért csak Molière kontár, miért nem Shakespeare is? Miért csak Harpagon kivételes szörny, miért nem Shylock, Macbeth is és így tovább? E szempontból kiindulva, Schlegelnek Shakespeare-ről szólóban először is Shylockot kellett volna megtámadni ilyformán: Könnyű belátni, hogy az éles ellentétet szül, ha a pénzvágyat, mely ravasz és tartózkodó szenvedély, összekapcsoljuk a boszúval, mely meggondolatlan és kockázatos; a nyereség áhítozása rendszeren jó óvszer a boszú ellen. Macbethet így kellett volna megtámadnia: Mily össze nem illő dolgokat kever össze ez a Shakespeare; a nagyravágyó azért nagyravágyó, mert merész, azért merész, mert nem hajt senkire, legkevésbé a feleségére s ezt a Macbethet, ki áhítja a koronát, feleségének kell a véres tetre ösztönözni. Papucshős és királygyilkos, minő szörnyű kivételesség. Így lehet végigmenni az egész Shakespearen s csodálatos, hogy Schlegel a bölcs szempontot, az éles analysis-t nem alkalmazza Shakespeare is. Vagy talán mérsékelni kellene magát, mert Shakespeare angol s az angolok szövetségesei voltak azon német fejedelmeknek, kiket Schlegel szolgált s kik nem kevesebb szerencsével harcoltak a franciák, mint ő Molière ellen. Schlegel tulajdonkép azért hibáztatja Molièret, mi egyik ok arra nézve, hogy sokkal nagyobb költőnek tartjuk őt, mint tragikus társait, Corneillet és Racinet, kik nagyrészt egy uralkodó szenvedélyt rajzolnak, míg Molière több szenvedélyt vegyít egy főszemélybe, hasonlóan Shakespeare-hez, bár nem tudja épen oly életteljesen összeolvasztani, mint a nagy britt költő. Innen van, hogy Molière típusai némileg hajlanak az egyénhez és sokkal közelebb állanak az élethez, mint a francia classicismus bármely teremtménye. Csak-

nem elmondhatni, hogy Molière jellemrajza mintegy középet képez az egyéni és eszményi közt. Ha Molière *Fősvényében* hiba van, az nem a fősvénység és szerelem vegyítése, ami éppen oly természetes, mint komikai, hanem az, hogy nem mindenütt olvad egy életteljes egésszé. Harpagonban ugyan van hiúság, fiatalabb óhajt lenni, szeretne tetszeni a hölgyeknek, e mellett azért házasodik, hogy gazdagabb legyen, felesége hozzon valamit a házhoz, azonban mindez talán élénkebben és természetesben olvadhatna be a jellemrajzba. De ki tehet róla, hogy Molière nem éppen Shakespeare a jellemrajzban? Így is nagy költő marad s egyedül méltó az európai drámairodalomban, hogy Shakespeare mellett foglaljon helyet.

Amit Schlegel a fősvény erkölcsi hatásáról mond, az éppen nevetséges. Ő úgy látszik, azt hiszi, hogy a fősvényről, nagyravágyóról vagy féltékenyről írt művek csak a fősvények, nagyravágyók és féltékenyek számára készülnek s az író erkölcsi hatása egyedül az, ha a fősvény, nagyravágyó vagy féltékeny egészen magára ismer, azaz a színpadi fősvény egészen ő. Így egyetlen tragédiának, egyetlen vígjátéknak sem volt és lesz soha erkölcsi hatása. A közönség nagy része azt fogja mondani Schlegel szerint: én nem vagyok se féltékeny, se fősvény, se nagyravágyó, nem tartozik reám az egész; a valóságos fősvény, nagyravágyó vagy féltékeny, kik nem találják a rajzon minden szőrszálakat, rossz fotografnak nevezik a költőt s erkölcsi épület nélkül hagyják oda a színházat, a kritikus pedig előáll és ír ilyforma kritikát: Othellónak nincs erkölcsi hatása, mert sok féltékeny lesz a színházban, ki így fog szólani: «Én legalább nem vagyok szerecsen»; ha pedig szerecsen találna lenni, ez így vigasztalja magát: «Én legalább nem vagyok féltékeny»; Macbeth hatása olyan, mint Othellóé, mert a nős ember így fog szólani: «Reám ugyan sok hatása van a feleségem ösztönzéseinek, de legalább nem vagyok nagyravágyó»; a nagyravágyó pedig így kiált fel: «Én ugyan nagyravágyó vagyok, de nem hallgatok nőmre, sőt nincs is nőm!» E szem-

pontból tönkre lehet tenni az egész drámai irodalmat s az a hatás, melyet a moralisták követelnek a drámából, sokkal többet ér, mint az, amivel Schlegel épen oly bárgyun, mint nagy garral elő mert állani.

Szolgáljanak Molière *Fösvényéről* e hevenyében összeírt polemikus jegyzetek némi elégtételül, szemben azon igazságtalan kritikákkal, melyeket Schlegel nyomán nem egyszer olvashattunk irodalmunkban.

TÉLI REGE.

Színmű öt felvonásban. Írta Shakespeare, fordította Szász Károly. Előadott a Nemzeti Színházban 1865 január 1-én.

I.

Mióta a Kisfaludy-társaság fordíttatja Shakespearet s a nagy költő másod- és harmadrangú színművei is színpadra kerülnek, némelyek egész gúnyt űznek a Shakespeare-cultusból. Íme az óriási szellem törpe művei, íme a gyöngébbnél-gyöngébb színművek, melyeket a Shakespearet bámuló kritika csak azért hirdet jóknak, mert Shakespeare írta. Miért ilyesmit lefordítani vagy ha lefordítják is, miért előadni? Lehet, a Shakespeare kora gyönyörködött bennök, de ma már csak unalmat és boszankodást keltenek. Elégedjünk meg Shakespeare remekeivel, noha ezekben is itt-ott megbotránkozhatik a kényesebb ízlés s hagyjunk békét gyarlóbb műveinek, melyeket hihetőleg maga is kevésre becsült s csak úgy hevenyészett valamely udvari vagy népünnepély kedvéért. Beszélhetnek a kritikusok, magyarázhatják, dicsérhetik e gyarlóságokat, a közönségre sohasem fogják rávitatni. Ami élvezhetlen, az annak marad, akár a világhírű Shakespeare tálalta előnkbe, akár valamely ismeretlen költőcske. Ily s ezekhez hasonló megjegyzéseket lehetett hallani a *Téli rege* előadása után nem egy társaságban, kivált oly színbirólának, ki Shakespeare őszinte tisztelője. Egy szóval az ismétlődött, ami a *Szentivánéji álom* előadásakor történt, csakhogy akkor a hirlapok is tolmácsolták ily nézeteket, mi

most egészen elmaradt. Méltán kérhető, vajjon Shakespeare szorult-e védelemre vagy azok felvilágosításra, kik róla oly könnyedén ítélnék? Minden bizonnyal nem annyira védelemről, mint felvilágosításról lehet szó, s örvendenék, ha erre nézve e cikk is tehetne valamit.

A legnagyobb költő sem alkot mindig remeket, sőt remekei között is bizonyos rangfokozatot vehetni észre. A lángész is fejlődik és hanyatlik, mint más ember fia, s midőn ereje teljében alkot is, a nemzeti és egyéni viszonyok hol kedvező, hol kedvezőtlen kényszerűségnek van alávetve. E mellett senki sem egyesíthet magában mindennemű tökélyt, az erőnek is megvan a maga gyöngesége vagy legalább egyoldalsága.

A lángész rendesen kora törekvéseinek levén legerőteljesb kifejezője, nem lehet ment egészen kora hibáitól s a fejlődés forrongásai közt, a küzdelem hevében gyakran kicsapongások is jelölik diadalait. Az abszolút tökély a művészetben is csak eszmény marad; mint az erkölcsi világban; csak emberi tökélyről lehet szó, s ez nem egyéb, mint a jó tulajdonok nagyobb száma és ereje. A legnagyobb költő is csak néhány főművet hagyhat hátra, melyekben a legerőteljesebben nyilatkozik ugyan teremtő szelleme, de nem kizárósan. A főművek mellett ott van néhány másod- és harmadrangú is, melyek mintegy kiegészítik törekvései összegét, megadják pályája és jelleme egész képét, néha kulcsúl szolgálnak főbb műveihez vagy eddig nem igen ismert oldalról tüntetik föl, s a hiányok és hibák mellett is többé-kevésbé oly kincseket rejtenek, melyeket a jelesebb tehetségek főműveiben is alig találunk.

Lehetnek és vannak kitünő, sőt nagy költők, kik szeszélyből, daczból vagy hiúságból, oly térre csapnak át, mint például Goethe a vígjáték, Petőfi a dráma térére, melyre nincs hivatásuk s ily műveik csak mint lélektani és életirati adatok becsesek; de egy oly nagy költő, ki a költészet valamelyik ágában úgy szólva kijelentő szellem, mint Shakespeare másod-

és harmadrangú műveiről megvetőleg szól, aligha őszintén tiszteli elsőrangú műveit is s felületesen fogja fel az európai összes újabb költészetet. Shakespeare nem avult el, csak legfeljebb némely külsőségben. Az újabb költészet belőle szívja éltető nedvét, termékenyítő szellemét megérezte minden nemzet, melynek egy század óta újjászületett irodalma. A lényegét tekintve, alig van az újabb költészetben, nemcsak a drámaiban, hanem a lyraiban, sőt elbeszélőben is törekvés, eszme, hang, melyet benne meg ne lehetne találni. A XVI-ik század egyik nagy szelleme ő, honnan kiindulnak az újabb civilizatio törekvései, Európa e nagy századaé, mely csodás mozzanata az emberi szellem növekedésének. A Shakespeare-cultus nem pusztán egy nagy költő tisztelete, hanem az egész újabb költészet eszményeé, melyet a középkor romjain az új életre ébredt keresztyén és nemzeti szellem szült, a renaissance termékenyítő hatása alatt. Ez eszménynek az európai irodalomban mindedig legnagyobb képviselője Shakespeare. Épen nem csoda, hogy minden európai nemzet foglalkozott vele, nyelvére fordítá, vizsgálódásai körébe vonta, hogy az újabb kor költői közt az ő művei jelentek meg legtöbb kiadásban, neki vannak legszámosh, leglelkeseb magyarázói, s midőn közelebbről nemzete emlékünnepet ülte, az az egész mívelt világ ünnepévé vált. Igaz, a Shakespeare-cultusnak vannak nevetséges képviselői is, kik legegyszerűbb sorában is mélységet találnak, fogyatkozásait is bálvánvozzák, majd minden művét egvaránt remeknek találják s oly célszatokat fedeznek föl bennök, melvekről a költő nem is álmodott. Igaz, e túlságba néha, legalább kivételkép, kitűnő férfiak is belé esnek, mert a szeretet, a lelkesülés könnyen túloz, akár egy nőnek, akár egy költőnek hódolunk. De van ennél valami nevetségesebb dolog is, bizonyos lenéző szigor, fennhéjázó gúny egy oly nagy költő irányában, kit felfogni, megérteni sem igyekszünk.

A *Téli rege* bizonyára nem elsőrangú műve Shakespearenek, talán a másodrangúak között is az utolsók

közé tartozik, ha nem épen harmadrangú. Távolról sem lehet egy sorba állítani a *Szentivánéji álommal*, mellyel lapjaink némelyike összehasonlíthatja.

A *Szentivánéji álom* oly sikerült, oly költői bohózat, melynél kitünőbbet e nemben alig mutathat föl az európai költészet. Lehet, hogy e nemet sokan lenézik, kivált nálunk, de az semmit se vonhat le e mű érdemeiből. A *Téli rege* egészen más; se tragédia, se komédia, se bohózat, sőt tulajdonkép rendes dráma sem, hanem mindebből valami, különböző elemek vegyülete, mely némiképp a melodráma felé hajlik. A mű egyik felében a tragikai elem a túlnyomó, a másikban a komikai, három felvonás mintegy előjátéka a két utolsónak, míg amazokban gazdag drámai élet fejlődik ki, emezekben lankadtságot veszünk észre. A cselekvény kettős bár, végkifejlésében összeforr; a részek aránytalanok, s ami legfőbb, a véletlen, a regényes, a kalandszerű épen annyi vagy talán több részt vesz a cselekvény szövődésében, mint a szenvedélyek összeütközése, a drámai benső indok. Íme mennyi oldala van e műnek, de e gyöngeségek nagyrészt magából a tárgyból folynak, mely se komikai, se tragikai compositióra nem volt alkalmas, sőt egészben véve nem is drámai. A tárgy választását hibáztatjuk, de magát a tárgyat aligha lehetett volna másképp és szebben feldolgozni. Tévednek, kik azt hiszik, hogy Shakespeare ereje e műben már nagyon hanyatlik.

Igaz, e műve alkalmasint a legutolsó, de ereje még ép, s ezt semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy egy drámának nem elég alkalmas regéből ily művet tudott teremteni. E mű árnyoldalait nagyrészt a tárgy hozta magával, fényoldalai egészen a Shakespeare-éi.

De hogyan választhatott Shakespeare ily tárgyat, miért nem hagyta nyugodni Greene regéjét, általában miért akart rege-meséből drámát írni, midőn az a drámai költészetben csak komikai compositiókra alkalmas? Aztán miért vegye a műbíró figyelembe a tárgyból folyó akadályokat, midőn a költő szaba-

don választhat? Valóban nem tartozik, de hátha a tárgyválasztás a kor törekvésével van kapcsolatban s a tisztán æsthetikai szempont a történelmi nélkül pusztá gyöngeségnek tünteti föl azt, mi az erőnek duzzadása s csak a költő szeszélyét látja ott is, hol a kor küzdelme és iránya lüktet?

Æsthetikai legszigorúbb szempontból is, nagy hibái mellett nagy szépségei vannak a *Téli regé*-nek, de a történelmi szempont e hibákat kissé más színben láttatja, mindenesetre kimutat annyit, hogy Shakespeare és általában az angol dráma, aligha emelkedett volna oda, hol most oly fönséges magasságban áll a többi nemzeteké felett, ha nem merészel sokat annyit, amennyi egy nagyszerű mozgalomban majdnem belső kényszerűség.

Az antik és keresztyén dráma, már kiinduló pontjában eltérnek egymástól; csak abban egyeznek, hogy mindenik a vallás mysteriumaiból fejlett ki, de tárgyban és módban végtelen különböznek. Az antik dráma bölcsőjében a legegyszerűbb lyrai compositióhoz hasonlít, az egyetlen-egy személyhez lassan társul a második és harmadik, magokkal hozva a cselekvényt, mely aztán is folyvást megtartja egyszerű kerekdedségét a formára nézve és fönséges szigorát a tárgyak megválasztásában.

A keresztyén mysteriumok és moralitások már kezdetben sok személyűek, sok eseményt ölelnek fel, tárgyaikban épen nem választékosok s összevegyítik a fenségest az alacsonnyal, a vigat a szomorúval.

E durva kezdemények a renaissance érintésére fejlődésbe indulva, szabályosabb drámákká válnak ugyan, de folyvást megőrzik eredetök szellemét. Francia- és Olaszországban a kizáró uralomra vergődött classicismus egy jó darabig lenyomja e szellemet, de Angolországban szabadon fejlődik és megteremti Shakespeare-t. Az antik és keresztyén költészet fejlődésök és tökéletességök legmagasabb pontján is folyvást megtartják azt az ellentétet, mely szüületésöket jellemezte. Ott a forma cultusa az uralkodó, itt az eszméé; amaz tárgyaiban szűkkörű, ez túlgazdag;

amazt fenségesebbnek mondhatjuk, ezt mélyebbnek. Shakespeare és a korabeli drámaírók bekalandozták a költészet, történelem és phantasia minden zeg-zúgát: az angol dráma magába olvasztott mindent, amit talált, az emberi viszonyok minden árnyalatát, a phantasia minden szeszélyét, a kedély minden hullámzását s minden kérdést, mit a gyakorlati élet vagy a philosophiai elmélkedés fölvethet. Nem kereste vagy elvetette a példányokat, nem utánzott s elméletek helyett csak nemzete és kora geniusát követve; új, eddig ismeretlen tartományokat hódított meg a költés világában, az egész újabb költészet birodalmát. A dráma ez óriási ereje egy darabig fölemésztette a költészet minden más ágát. Drámai alakban jelent meg minden eposz, regény, népmese, tanköltemény, szatíra.

E drámai nagy mozgalom remekeiben ugyanazon szellem nyilatkozik, mintegy megtisztulva, szabályozva, melyet kevésbé sikerült műveiben egész túlságában, féktelenségében látunk megjelenni. Nincs itt helye ezt minden oldalról kifejteni s elég lesz csak azon oldalt érintenem, mely a *Téli regével* kapcsolatos.

A tartalomnak, a cselekvénynek az a gazdagsága, melyet Shakespeare remekeiben bámulunk, szemben az antik drámával, nemcsak kortársainál, hanem nála is néha többet ölel fel, mint amennyit a drámai forma megbír, mi lazábbá teszi a cselekvényt, avagy éppen a kettős cselekvény felé hajtja. A drámai forma kizárólagossága, mely Shakespeare korában oly zsarnokilag uralkodott az angol költészetben, hasonló következményt vont maga után. Az angol dráma az által, hogy mindent felölelt, magába olvasztott s a költészet többi nemeiből úgyszólva erőszakosan elszedte tárgyait, végtelenül gazdagult ugyan, de természetesen nem kerülhette el azt az örvényt, hogy néha oly tárgyakat is válasszon, melyek egészben véve nem elég drámaiak. Így alakultak meg a drámai költészet oly válfajai is, melyek legalább kétes becsűek. Shakespeare is érinti ez örvény szélét; ő sem ment egészen kortársai hibáitól, noha benne e mozgalom-

nak inkább csak fényoldalai tündöklenek. Amint a *Téli rege* mutatja, ő is hozzá nyúlt a tárgyhoz, melyet lehetetlen valódi drámává alkotni. De vajjon e túlságok, tévedések nélkül megnyerhette volna-e az angol dráma azt a gazdag tartalmat, melyet remekeiben bámulunk, szélesbíthette volna-e a drámai költészet körét, napfényre hozhatott volna-e annyi ismeretlen bájt, melyekről az antik dráma nem is álmodott? Vajjon mindez a gyöngesség jele-e vagy pedig az erőé, mely mindent megkisérel, sokszor a legnagyobb diadalokat vívja ki s midőn egészen nem győzhet is, félgyőzelmet képes aratni? Nem igazolni akarom a *Téli rege* tárgyának választását, csak megértetni, s ennyiben menteni is, ha ugyan mentségre van szüksége oly költőnek, aki tévedéseiben is oly gazdag kárpótlást nyújt hibáiért.

II.

Aesthetikai szempontból amennyire hibáztathatni Shakespearet e színmű tárgyának választásáért, épen annyira dicsérhetni azt a módot, mely szerint azt feldolgozta.

Ha egyszer a tárgyon átestünk, el kell ismernünk, hogy azt csak így és nem másképp lehetett feldolgozni. Ha összehasonlítjuk Greene regéjét, mely a *Téli rege* alapjául szolgált, magával a drámával, egy pillanatra feltűnik, hogy Shakespeare épen úgy kizsákmányolta a tárgy minden drámai oldalát, mint folyvást szem előtt tartotta, hogy regét, népmesét dramatizál, melyet lehetetlen tragédiává vagy mélyebb tartalmú drámává alkotni s melyet drámai formában sem lehet kivetkőztetni természetéből. Mindaz, amit változtatott, kihagyott, megtartott vagy hozzá toldott: épen úgy tanuskodik drámai ereje, mint tárgyvilágossága mellett. Először is a regében Hermione (Greene-nél Belaria) meghal, Leontes (Pandosto) belészeret feltalált leányába, s midőn ez kivilágosodik, kétségbeesésében megöli magát. Shakespeare mindezt megváltoztatta s az egész cselekvénynek szerencsés ki-

rejlést adott. Érezte, hogy oly tárgyat, hol a véletlennek annyi szerep jut, hol úgyszólván két nemzedék hajtja végre a cselekvényt: lehetetlen oly egységbe hozni, oly bensőleg indokolni, ahogy a tragédia természetete megkívánja.

A mű címe, a szenvedélyek nyilatkozása, a cselekvény menete, a felléptetett Idő monologja, részint előre sejtetik velünk, részint folyvást megerősítenek, hogy nem Othello, Macbeth, Coriolan óriás küzdelmével és katasztrófájával akar hatni a költő.

Szorosan tárgyához alkalmazza a hangulatot, szövevényt és kifejlést. Greene regéjében a Leontes és Hermione gyászos története csak előjáték: a Perdita és Florizel (Greenenél Dorastus és Fauna) szerelmére és kalandjaira van fektetve a fősúly. Shakespeare e pontban lényegesen megváltoztatta a regét s épen ellenkező útat követett. Ő az előjátékra helyezte a fősúlyt s a Florizel és Perdita történetét inkább kifejlésül használta. E változtatás oka igen egyszerű. Leontes és Hermione története gazdag anyagot nyújt a drámai élte kifejtésére, míg ellenben a Florizel és Perditaé e tekintetben meglehetősen szegény. A regében annyira szereplő véletlen és kalandszerűvel is így bánt. Ott, ahol a szövevény benső folytonossága megengedte vagy épen kívánta: lélektani erős motívumokat használt; ahol ez lehetetlen volt, követte a rege szellemét és meghagyta a véletlent vagy még jobban kiképezte.

Innen foly azután az is, hogy a dráma nem játszik valamely határozott történeti korban. A költő az orosz cárt, a delphii oraculumot és Julio Romanót egy időben szerepelteti, a régi pogány vallást és keresztyén szokásokat összezavarja és Csehországot tengerpartra helyezi.

Shakespeare e tudatlansága mennyi gúnymosolyt, éles megjegyzést vont már maga után. Még legnagyobb tisztelői sem igen merik e tudatlanság ellen védeni, s ami legcsodálatosb, éles elméjű kritikusok, nagytudományú nyomozók csak átsiklanak a *Téli rege* e történelmi és földirati tudatlanságain s legfeljebb azt

jegyzik meg, hogy Csehország tenger mellett fekvését Greene regéjében is megtalálhatni. De vajjon ez adat Shakespeare ellen bizonyít-e s az a megjegyzés hallgatólag vád-e, hogy tudniillik Shakespearenek ki kellett volna javítani Greene botlását? Bárminő véleményvel legyünk Shakespeare szorosán vett tudományos műveltségét illetőleg, annyi csaknem bizonyos, hogy e tudatlansági vád legkevésbé illik a *Téli regére*. Hogy Shakespeare a delphii oraculum s a keresztyén pünkösdi népünnep kora közti különbséget tudta: kitetszik a római korszakból vett drámáiból, hol ilyenmű botlásokat nem tapasztalunk. Hogy nevezetesebb drámáiban történelmi és földirati tévedéseket kevésbé találhatni s leginkább csak olyakat, melyek a műveltebb angol közönséggel is közösek voltak, szintén amellett bizonyít, hogy Csehországnak, mint terngermelléki tartománynak emlegetése nem folyt szükségkép tudatlanságból. Shakespeare népmesét, regét dolgozott fel s vajjon a népmese, a rege, sőt a monda is, mikor tisztelte a történelem és földirat tisztas tudományát? Nem zavar-e mindent össze s a jelent nem játssza-e át néha a múltba? Olvassuk bármely nemzet népmeséit, mindenütt fogunk ily tudatlanságra találni, annyira, hogy nem nevezük tudatlanságnak, hanem csak naivitásnak. S vajjon műköltők. kik népmeséket dolgoznak föl, nem követnek-e el öntudatosan ily tudatlanságokat, hódolva a népmese szellemének? Hogy tovább ne menjünk, ott van Petőfi *János vitéze*. Vajjon Petőfi ne tudta volna, hogy Törökország nem fekszik Franciaország mellett s több effélét? Vajjon érdemli-e Shakespeare e földirati botlásáért azt a súlyos vádat, melyet minden iskolás gyerek, piperkőc száján hord, ki tanult egy kis földíratot avagy éppen Prágát is megjárta?

Színészeink Csehország helyett Bithyniát mondtak s a színlapon is ez volt írva. Úgy látszik, gyöngédségből meg akarták kimélni Shakespeare-t némely művelt ember hahotájától, aki népmeséből akar földíratot tanulni. Tiszteljük az indokot, bár magára a tényre nem volt éppen szükség. Bizonyára Shake-

speare sok oly dolgot nem tudott, amit most a kontár író is tud, hanem szerencsére sok oly egyebet tudott, mit most nem tudunk, úgyhogy semminemű büszke gúnymosoly nincs igazolva s legkevésbé a *Téli regében*, hol Shakespeare tudatlansága tulajdonképen naivitás s magából a tárgyból foly.

Talán e néhány vonás is eléggé kiemeli, hogy a tárgyválasztást s a belőle folyó hátrányokat kivéve, mily művészileg alkotta Shakespeare e regét drámává. A jellemrajz még inkább bizonyítja ezt. Mily lélektani mélység, mily erő, mennyi drámaiság Leontes és Hermione rajzában. Mennyi élet a mellékszemélyekben. Mennyi bájt lehel Perdita s az idylli jelenetek hatását mennyire emelik, élénkítik s általában nem engedik édeskéssé fajulni a részint komikai, részint humoros alakok.

Hermione és Perdita nem vallanak szégyent Shakespeare legkitünőbb hölgyjellemei mellett se. Leontes méltó Shakespeare többi hallatlan teremtményeihez, melyek által tükröt tartott a természet elébe. Leontesben a féltékenység szenvedélyét rajzolja, épen mint Othellóban, de mily különbség a két szenvedély közt. S a szenvedély e különbsége mennyire megváltoztatja nemcsak a jellemrajzot, hanem magokat a helyzeteket is! Csak abban hasonlít e két szenvedély egymáshoz, hogy mindkettő féltékenysége becsületéből és becsületességéből foly.

Mint becsületes ember féltékeny becsületére, hiszi amit mások mondanak, mert másokat is oly becsületeseknek hisz, mint saját magát. Mily könnyű a Jago játéka, kivált, ha ide vesszük Othello heves vérét és kétkedését saját férfiúi előnyeiben. S mennyire elősegíti szenvedélye kifejlődését egész környezete, maga Desdemona is, ki naivitása által éleszti férje gyanuját. Leontes féltékenysége képzelődés, egy rossz pillanat szeszélye, melyet az ellenmondáshoz nem szokott érzékenység, zsarnoki hajlam egész rögeszmévé érlelnek.

Sérti, hogy neje Polixenessel oly nyájasan beszél, eszébe jut, hogy amidőn neje kezét megkérte, az

hónapokig váratott reá s ime most egyszerre mily nyájas egy idegenhez. Azt hiszi, hogy már rég viszonyban vannak egymással s csak ő nem vette észre. Vizsgálja gyermekét s kétkedik, hogy saját vére lenne. Így ébred föl féltékenysége, melyet senki sem szít, csak saját maga. Az egész udvar el akarja oszlatni gyanuját, de ezzel csak jobban megerősödik rögeszméje. Királyi természete nem tűri az ellenmondást s ingerli, felbőszíti az a körülmény, hogy nem osztoznak gyanujában. Neki igazának kell lenni, ezt csak azért is megmutatja. Nem rohan megölni nejét, mint Othello, ő király, ki elítélteheti a hűtelent becsülete sérelme nélkül, neki az oraculum helyeslésére, törvényszéke ítéletére van szüksége, s azt a fájdalmát, melyet nejének képzelt hűtlensége okoz, fölülmulja az az ingerült, lázas törekvés, hogy gyanuját, rögeszméjét igazolja a világ előtt.

E mellett Leontesben van némi gyávaság is, mely jól összehangzik gyanakodó természetével s melyet a költő aztán is a harmadik felvonás végén forduló-pontul használ. A féltékeny király egyik főembere által meg akarta mérgeztetni királytársát, Polixenest; minthogy ez elárulja szándékát, még inkább megerősödik gyanujában s még eszeveszettebben rohan a maga útján, de midőn ez is neje ártatlanságát bizonyítja, fia halálát jósolja, ki aztán nemsokára meg is hal, erélye megtörik, többé nem száll szembe a sorssal, megadja magát s bűnbánó melancholiába süllyed. Kétségbeesése oly kevéssé az Othellóé, mint szenvedélye. Ugyanez áll Hermionéről is, ki semmiben se hasonlít Desdemonához, csak abban, hogy ő is egy féltékeny férj áldozata. Desdemona képzelődése élénk, érzései naivok. Megszeretve Othellót, tüstént szakít atyjával és követi kedvesét. Hermione sokat várat magára, míg elhatározza, hogy Leontesé legyen. Desdemona épen oly eszélytelen, mint Hermione eszélyes, ennek lényegében több a fenség, amazában a kellem. Desdemona szerény együgyűségével ingerli férjét, Hermione büszkeségével. Mily meghatóan nyilatkozik e fönséges büszkeség, midőn a törvényszék

előtt áll s magát védi. Sértett nő és királyné egyszerre, a nő fájdalmát a királyné büszkeségét mérsékli, de ím egyszerre csak az anyát látjuk magunk előtt, ki fia halála hírére összeomlik.

E jelenet szépségével vetekszik szoborjelenete is. Gyermeke nevében és feltalált gyermekéért bocsát meg férjének s midőn előlép mily megindító az a néhány szó, melyet férjéhez intéz. Perdita hasonmása anyjának, Hermione másodsor születve ifjúsága virágában. Mennyire rokon a többi pásztorleánnyal s mennyire kiválik közülök. Királyné pásztorruhában, pásztorleány egy királynő emelkedettségével. A vendégekkel szemben mily nyájas, elmés affectatio nélkül. Szerelme Florizelhez mily egyszerű, igaz és mély s a sors csapásai alatt mennyi bátorságot, főnséget tanusít. Erről ismerünk Hermione leányára.

Egy ily művet lett volna kár lefordítani s előadni, mely fogyatkozásai mellett is annyi kincset rejt? E kincsek közül csak a ragyogóbbakra mutattam, de figyelmes olvasás, tüzetes analysis mennyi kincset emelhetne még ki ez annyira szegénynek állított műből, melyben Shakespeare gazdag ere szintén nem tagadja meg magát. Van-e ennyi azokban a híres művekben, melyeket oly hévvel fogad a közönség s egy pár hónap mulva egészen elfelejt? Részemről köszönetet szavazok az igazgatóságnak, hogy e színművet színpadra hozta s fényesen állította ki. Shakespeare el nem avul s kevésbé sikerült művei egyetlen jelenetében is több költőiség nyilatkozik, mint hogy egy közel eső példát hozzak fel, a Sardou *Idegesei*-ben, mely oly nagy hatást tett színpadunkon s melyet napi sajtónk nem épen megérdemelt magasztalásban részesít. Igaz, az *Idegeseket* nagyon jól adták színészeink, a *Téli regét* pedig igen rosszul.

De mit bizonyít ez? Azt, hogy ne hibáztassuk a színészek helyett a költőt s ne dicsérjük miattok ismét csak a költőt.

TARTALOM.

	Lap
Petőfi Sándor és a lyrai költészet. (Új Magyar Múzeum 1854)	3
Néhány szó a kritikáról. (Szépirodalmi Figyelő 1861)	59
Megint a kritikáról. (Szépirodalmi Figyelő 1861)...	74
Jókai legújabb művei (1869).....	100
Ujabb magyar regények (1873)	120
Jókai: <i>A tengerszemű hölgy</i> (1890).....	148
Vörösmarty emlékezete (1900)	156
Dumas fils: <i>Divathölgyek</i> (Le Demi-Monde)	171
Shakespeare: <i>A Szentivánéji álom</i> (I—III.).....	191
Molière: <i>A fősvény</i>	216
Shakespeare: <i>Téli rege</i> (I—II.).....	230

PH
3132
K5
köt.33

Kisfaludy-Társaság
Elo könyvek

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
